అశోకుఁడు

ఆంధ్ర ప్రచారిణీ లిమిటెడ్
కాకినాడ

Printed at the B. N. K. Press, Madras
Q. H. No. Ms. 100/B
For Q. H. No. E. G. 15—1000—6/46.

PREFACE.

There has been a great out-put of Telugu Works in recent years and yet an adequate supply of biographical literature has been a desideratum. This little book on Asoka, the Great Buddhist Emperor of India, is therefore a welcome addition to the smaller number of biographies in Telugu of Indian worthies, ancient or modern.

The purpose of a Biograghy, especially as one of the chief agents in influencing young minds, is too well-known to need any mention in this foreword. This book is, I believe, mainly intended for Juvenile readers and I have no hesitation in saying that both from the point of the simplicity and lucidity of style in which it is written and the accuracy of facts, it is eminently suitable for them.

It is written in short chapters, each dealing with either an episode of the story or the features of an important movement or the character of men and women or these times. Short, rippling sentences, full of power, animated descriptions of war, hunt and natural scenery, free from the usual taint of extravagance, delineation of character in its true historical setting and rapid narration where necessary, are some of the characteristics of style in this book. On the whole there is a happy blending of the new and the old methods of writing Telugu books.

The material for this short sketch has been drawn from the little volume on "Asoka" in "The Rulers of India" series. It must be said to the credit of the author that in steering clear of the ugly stories connected with one of the queens of Asoka, Tishyarakshita, he has shown

commendable discretion, and that so far as the main facts of Asoka's life and times are concerned, he has faithfully followed that book. The chief lessons from the life of that great Emperor that an ugly exterior can be a shell to intellectual and moral eminence, and that blood thirsty ambition can under the potent influence of a living faith and by divine grace through miracles, be transformed into humanitarian piety, have been brought out with such vividness that they cannot fail to make a deep impression on the minds of the reader.

When I have mentioned these outstanding features of the book, I have not exhausted all its merits. But I am sure I have said enough to commend the book to the Telugu reading public especially the student population. I trust the book will find a wide circle of readers, even without its being prescribed an Examination pill.

I trust the gifted author of this book will, ere long contribute more of such books and also treatises on Scientific subjects to the Telugu literary world and lead it into healthy channels of reading.

At the special request of the Publisher, I have written this foreword in English.

NARSAPUR, February 13, 1920. A. JAYARAM RAO B.A., L.T.

సూచీపత్రము

శ్రీరామచంద్ర.

అశోకుఁడు

మొదటి ప్రకరణము

దైవజ్ఞుఁడు

ఇప్పుడు 1919 వ క్రీస్తుశకవత్సరము నడుచుచున్నది
ఇప్పటి కించుమించుగ 2,150 సంవత్సరములకుఁ బూర్వపు
జరిత్రమును గూర్చి వ్రాయుచున్నారము. భాగల్‌పురమునకు
బశ్చిమభాగమున గంగాశాఖానది యొకటి ప్రవహించు
చున్నది. ఆనదిపేరు చంపావతి—ఆనదియొడ్డుననే చంపకనగర
ముండెను. చంపకనగరమునం దొక మహారాజు నివసించి
యుండెను. ఆనగరమునం దనేకధనవంతులును వర్తకులున
వాసము చేయుచుండిరి. ఆపట్టణ మతిలోకసుందరమైనది
రాజప్రాసాదమును, ధనవంతుల సుందరసౌధములును, వా
విలాసోద్యానములును, వణిగ్వరులయ మూల్యవివిధవస
ప్రపూర్ణంబులగు విపణిశ్రేణులును గలసి యానగరసౌభాగ్య

శ్రీరామచంద్ర.

అశోకుఁడు

మొదటి ప్రకరణము

దైవజ్ఞుఁడు

ఇప్పుడు 1919 వ క్రీస్తుశకవత్సరము నడుచుచున్నది. ఇప్పటి కించుమించుగ 2,150 సంవత్సరములకుఁ బూర్వపుఁ జరిత్రమునుగూర్చి వ్రాయుచున్నారము. భాగల్పురమునకుఁ బశ్చిమభాగమున గంగాశాఖానది యొకటి ప్రవహించుచున్నది. ఆనదిపేరు చంపావతి–ఆనదయొడ్డుననే చంపకనగరముండెను. చంపకనగరమునం దొక మహారాజు నివసించియుండెను. ఆనగరమునం దనేకధనవంతులును వర్తకులును వాసము చేయుచుండిరి. ఆపట్టణ మతిలోకసుందరమైనది. రాజప్రాసాదమును, ధనవంతుల సుందరసౌధములును, వారి విలాసోద్యానములును, వణిగ్వరులయ మూల్యవివిధవస్తుప్రపూర్ణంబులగు విపణిశ్రేణులును గలసి యానగరసౌభాగ్యమును వర్ధిల్లఁజేయుచుండెను. ఆనగరమధ్యప్రదేశమున ధనవంతులకును దరిద్రులకునుగూడ ననుకూలముగ నుండునట్లు

మహారాజ్ఞీమణి యొకప్రశస్తసరోవరమును బ్రతిష్ఠించియుండెను; ఆసరోవరము నలువంకలను గల సమున్నతవిశాలతీరములు ఫలపుష్పతరులతావిలసితములుగఁ జేయించెను. మహారాజును, రాణియు, గొప్పగొప్ప రాజోద్యోగులును, సంపన్నగృహస్థులును, ధనవంతులును, శ్రేష్ఠులగు వణిగ్జనులును, యశస్సుకొఱకును, బుణ్యముకొఱకును, సాధారణజనులసౌఖ్యముకొఱకును, బ్రాహ్మణులు యతులు మొదలగువారి ప్రీతికొఱకును, నగరమధ్యప్రదేశమునను బురబాహ్యప్రదేశములనుగూడ ననేకకూపములను, తటాకములను, చైత్యములను, మఠములను, మందిరములను బ్రతిష్ఠించియుండిరి. అచ్చటిరాజు గుణవంతులనాదరించుచుండెను; పండితగణములకు భూములను వృత్తులనుగల్పించి వారిగౌరవోత్సాహములను వర్ధిల్లఁజేయుచుండెను. ఆమహారాజు దీనులదుఃఖములను, పీడితుల కష్టములను దొలఁగించుట కనేకసౌకర్యములను గావించియుండెను. ఏనగరమున నిట్టిమహారాజు నివసించి యుండెనో యెచ్చట నింతటిదానశీలురగు నైశ్వర్యవంతులు వాసముచేయుచుండిరో, యేస్థానమునందుఁ గృషివాణిజ్యము లింతటి యున్నతస్థానము నలంకరించియుండెనో యట్టిపట్టణమున నానావిధంబులగు జనసంఘములు వచ్చుచుఁబోవుచుండె ననియు, ధనవంతులును, దరిద్రులును గూడఁ గలసి నివసించుచుండిరనియుఁ జెప్పుటకంటె నింకను నాశ్చర్యకర మగువిషయమేమున్నది!

ఆచంపకనగరమునఁ జంపావతీనదీతీరమునం గలవిష్ణుమందిరసామీప్యమునందుఁ గొంతమంది బ్రాహ్మణులు వాసము చేయుచుండిరి. అది వైశాఖమాసము—ఒకబ్రాహ్మణకన్యక నదీజలముల స్నానము చేసి శుచియై భక్తిభావముతో మాధవుని బూజించుటకై దేవాలయమునకుఁ బోయెను. అచ్చట వలమల్లికాకుసుమములతోడను, తులసీదూర్వాంకురములతోడను, శ్వేతచందనాదికములతోడను మాధవుని బూజించి యాబాలిక మరల గృహాభిముఖియై వచ్చుచుండెను. ఆమె పచ్చని పట్టుచీరను ధరించియుండెను ఆమెకపోలములు శ్వేతచందనచర్చితములై యుండెను. ఆబాలికదక్షిణకరంబునఁ జిన్నిజలకలశమును, వామకరంబునఁ బూలపళ్ళెరమును గలవు. ఆబాలిక యతిత్వరితముగ వచ్చుచుఁ దమయింటిగుమ్మముకడనొక యపరిచితుఁడు నిలువఁబడి యుండుటను జూచెను. అతఁడొక బ్రాహ్మణుఁడు—అతనిహస్తమునం దొకపుస్తక ముండెను; గృహస్వామిని దర్శింపవలయునని యాతఁ డచ్చటనుండి నిరీక్షించుచుండెను. ఆ బాలిక నాతఁడు దూరమునుండియే చూచుచుండెను. ఆమె సమీపించినతోడనే యాబ్రాహ్మణుఁ డామెతో "నేనిచ్చట నిరీక్షించుచుంటి నని నీజనకునితోఁ జెప్పుము" అనియెను.

బాలిక లోపలికిఁబోయి యాసంగతి తండ్రితోఁ జెప్పెను. గృహస్థుఁడు వెలుపలికి వచ్చినతోడనే యాబ్రాహ్మణుఁడాతనితోఁ దానొకదైవజ్ఞుఁడనని చెప్పెను. అయిన

పురకు నించుక సంభాషణ మైనతరువాత దైవజ్ఞుఁడు "అయ్యా! మీరు విచారముతో నున్నట్లగపడుచున్నారేమి?" అని ప్రశ్నించెను.

గృహ:—అందుల కాశ్చర్యమేమున్నది? వయసు వచ్చినబిడ్డ యింకను బెండ్లి గాకుండ నింట నున్నప్పు డేజనకుఁడు నిశ్చింతుఁడై యుండఁగలుగును? నేను దరిద్రుఁడను—నా కుమార్తెకుఁ దగినయనుకూలవరుని నేనెట్లు తేఁగలుగుదును? రేయుంబవ లీవిషయమునుగూర్చియే యాలోచించుకొనుచు నిట్లుంటిని.

దైవ:—అగునామాటనిజమే. రాజులును, మహారాజులును, ధనికులును, గొప్పవారందఱునుగూడఁ దమకుమార్తెల ననుకూలవరులకిం గూర్చి కన్యాదానఫలము నందవలయు ననియే యపేక్షించుచుందురు. కాకేమి? మీరెఱింగియే యుందురు—జననమరణ వివాహములు మూడును దైవాధీనములు! వివాహవిషయమునఁ గన్యకయదృష్టమే ప్రధాన మైనది.

గృహ:—అవును. అవి దైవాధీనములే. ఎఱుంగుదును. కాని, ప్రయత్నముకూడ నావశ్యకమే కదా!

దైవ:—సర్వవిషయములయందును గూడ దైవపురుషకారములు రెండు నావశ్యకములే. ఈమాట నెవ్వఁడు కాదనఁగలఁడు? కాని యదృష్టముమాత్ర ముపేక్షణీయము

కాదు. ఏమైన నేమి? మీకొక్కమాట చెప్పెదను—మీరు మీ కుమార్తె వివాహవిషయమున నెంత మాత్రమును జింతింప నక్కఱలేదు.

ఇంతవఱకు వారిరువురును నిలిచియుండియే సంభాషించుచుండిరి. దైవజ్ఞుఁ డిట్లు చెప్పినతోడనే గృహస్థుఁ డానందించి యాతనిం దనతోఁగూడ లోనికిందీసికొనిపోయి యొకచాఁపపైఁ గూర్చుండఁజేసెను.

ఇరువురును గూరుచుండిరి. పిమ్మట దైవజ్ఞుఁడు "మీ బాలికను నొకసారి పిలువుఁడు" అనియెను.

గృహ:—అమ్మా సుభద్రాంగీ! ఇటురమ్మా.

బాలిక యచ్చటకు వచ్చి తండ్రియానతిచే దైవజ్ఞునకు నమస్కరించి యచ్చటఁ గూరుచుండెను.

దైవ:—అమ్మా! నీచేయొకసారి చూపుము!

బాలిక యించుకసిగ్గుతోఁ దనవామహస్తమును జాఁచెను—చందనమలఁదిన చెక్కులును, దుమ్మెదలంగేరు పెన్నెఱులును, సిగ్గునునుదొంతరలం దరళంబులగు చెలువంపుఁజూపులును నా బాలికసౌందర్యమునకు మనోహరత్వము నాపాదించుచుండెను. కోమలారుణ పల్లవ సదృశంబులగు మృదులహస్తములును, జంపకకోరకసన్నిభంబు లగురుచిరాంగుళులును నామె యదృష్టమును జెప్పకయె చెప్పుచున్నవి—ఇఁక ఫలాఫలముల విశదీకరించుటకు దైవజ్ఞుఁడేల

కావలయును? ఆ బాలికను జూచినతోడనే పరమేశ్వరుఁ డేదియో విశేషోద్దేశముతో నీమెను సృష్టించి యుండునని బోధపడు చుండెను.

దైవజ్ఞుఁ డా బాలికహస్తమును బరీక్షించెను. ఆమె జన్మదినము, సమయము, లగ్నము మొదలగునవి తెలిసికొని గణనము చేసిచూచెను. పిమ్మట "అమ్మా! ఇఁక వెళ్లుము!" అనియెను.

ఒక్కగంటలో నా బాలిక తల్లియొద్దకుఁ బోయెను.

దైవజ్ఞుఁ డా బాలిక శుభలక్షణములంగూర్చి తండ్రికి విశదీకరించెను. మఱియునీబాలికగర్భమునం దిరువురు పుత్రులు జనియింతురనియు నందొకఁ డీవిశాలభూమండలమునకుఁ బ్రభుఁడగుననియు, రెండవవాఁ డతిలోకప్రతిభానిధి యగు ధర్మమతబోధకుఁడగు ననియు గణించి చెప్పెను. ఆ బాలిక శుభలక్షణ ప్రశంసయు, భవిష్యదైశ్వర్యప్రస్తావమును విని యామె తల్లిదండ్రులు మిగుల నానందించిరి. అప్పుడొక్కించుకసే పాబ్రాహ్మణుఁడు తన పేదతనమును మఱచిపోయెను. అప్పుడాతనిగృహిణి యా దైవజ్ఞునకు "ఈ దినమున మాయింటనే యాతిథ్యమును స్వీకరింపవలయును" అని తెలియఁజేసెను.

రెండవ ప్రకరణము

బ్రాహ్మణ దంపతులు

ఆ దరిద్ర బ్రాహ్మణుని యిల్లు మిక్కిలి చిన్నదిగ నుండెను. గృహద్వారములును జిన్నవిగనే యుండెను. అందువలనఁ బైవారెవ్వరైన నీయింటికి వచ్చినప్పు డింటివారికి మిగులఁ నననుకూలముగనుండును. దైవజ్ఞుఁడు శుభఫలములను జెప్పి యున్నాఁడు. అది యాదంపతుల కానందదాయకముగ నేయున్నది. ఆ కారణముననే వారాతని దమయింటికి భోజనమునకుఁబిలిచి యున్నారు. కాని తాము దరిద్రులగుటచే ననుపపత్తివలన నాతిథ్యవిషయమునం దాతని కేమేమిలోపములు జరిగియుండెనోయనియు నందువలనఁ దమ కేమగునోయనియు మిగుల సంకోచించిరి. కాని యా సంకోచము వారిహృదయమున నెంతయోసే పుండలేదు. అతిథిసత్కారముల నంది దైవజ్ఞుఁడు వెడలిపోయెను.

సుభద్రాంగి యింతవఱకు సిగ్గుచే నొకచోటఁ గూర్చుండి యుండెను. అతఁడు వెడలిపోయినతరువాత నెప్పటివలె నాయింట మసలుచుఁ దల్లి కింటిపనులలో నించుక తోడ్పడుట కారంభించెను.

ఆసమయమునందు గృహస్థుఁడు గృహిణిం బిలిచి దైవజ్ఞుఁ డేమేమి చెప్పియుండెనో యన్నిసంగతులను సవిస్తరముగఁ దెలుప నారంభించెను. మొదటినుండియు నెల్లసంగతులను వినవలయునని గృహిణి యాత్రముతోడ నేయుండెను. కాని పనులతొందరవలనను గుమార్తె తనయొద్ద నుండుట వలనను దన భర్తంగూర్చి యింతవఱకు నామె యావిషయమునఁ బ్రశ్నించియుండలేదు. అప్పుడా దైవజ్ఞుని భవిష్యద్వాణింగూర్చి యెంతవఱకుఁ దనభర్త తనకుఁ జెప్పియుండెనో యామాటలు మరలమరల వినవలయు ననియే యామె వేఁడుకపడఁజొచ్చెను.

గృహ:—ఇప్పుడు మన మేమి చేయవలయును?

గృహి:—నేనేమి చెప్పఁగలను?

గృహ:—ఎట్లో యొకవిధముగ నాలోచించి యేదైవ నుపాయమును జెప్పుము!

గృహి:—ఇంకను నుపాయమేమి? దేవుఁడు మనయెడల నెంతదయ కలిగియున్నాఁడు! మన సుభద్రాంగి నిజముగా మహారాజ్ఞి యగునా?

అని చెప్పుచుండఁగా నామెకన్నులలో నానందబాష్పములు మిలమిల మెఱయఁజొచ్చెను.

గృహ:—మనసుభద్ర పరమసుందరి—ఉమా సమానురాలు, అదృష్టవశమున నీమె నేమహారాజునకైన నుపాయన

ముగ నొసంగినచో నాతఁడీమెను దనపుత్రవధువుగ ననుగ్రహించు ననుట యసంభవముకాదు. కాని యిట్టి దరిద్రబ్రాహ్మణునియింటి కేమహారాజువచ్చును?— వారికటాక్షావలోకన మెట్లు లభియించును?

గృహి:—ఇఁక నేమియుపాయము?

గృహ:—నేనీచిన్నిబాలికను వెంటఁబెట్టుకొని మహారాజగు బిందుసారుని రాజధానికిఁ బాటలీపుత్రమునకుఁ బోయెదను. ప్రయత్నించెదను—భగవదనుగ్రహ మున్నచో మహారాజు శుభదృష్టి లభియించును.

గృహి:—ఈయాఁడుబిడ్డను వెంటఁబెట్టుకొని దూరదేశమునకుఁ బోవుట యేమంతమంచిది? ఇందునుగూర్చి లోక మేమనుకొనును?

గృహ:—అనుకొననిమ్ము! ధర్మమును దైవమును సాక్షిగ నుంచుకొని నేనీకార్యమునఁ బ్రవేశించెదను. నా చిన్నిసుభద్ర మేలుకొఱకుఁ బనిచేయుచున్ననాకు లోకమువలని నిందాస్తుతులతో నిమిత్తము లేదు. నేను తప్పక పాటలీపుత్రమునకుఁ బోయెదను. ఈ ప్రయాణము శుభదాయక మగునని దైవజ్ఞుఁడు చెప్పియున్నాడు.

———

మూడవ ప్రకరణము

పాటలీపుత్ర యాత్ర

బ్రాహ్మణుఁడు తనభార్యతోఁ బాటలీపుత్రమునకుఁ బోయెదనని చెప్పినతరువాత నంమలకుఁ దగిన ప్రయత్నములను జేయ నారంభించెను.

అది వేసవికాలము—వైశాఖమాసము— సుడిగాల్లు వీచుదినములు. నౌకాయాత్ర కది మంచిసమయము కాదు. ఇంతేకాక విదేశమునకుఁ బోవలసి వచ్చినచోఁ బ్రయాణవ్యయమునకును గృహవ్యయమునకునుగూడ ధనము కావలయును. ఎట్లో యన్నియును సమకూర్చుకొనుటకు బ్రాహ్మణున కించుక యాలస్యమయ్యెను. ఆ చంపకనగరము నందలి దయాళుఁడగు నొకవర్తకుఁ డాతనికి దగిన సాహాయ్యము చేసెదనని మాటయిచ్చెను. ఆశ్వీజమాసమునం దావర్తకుని పెద్దయోడ యొకటి వాణిజ్యవస్తువులం దీసికొని పాటలీపుత్రమునకుఁ బోవలసియుండెను. బ్రాహ్మణుఁడు తన కుమార్తెందీసికొని యాయోడపై నెక్కిపోవుటకు స్థిరపరచుకొనియెను.

క్రమముగ వర్షాకాలము వచ్చెను. నదీనదములు జలప్రపూర్ణము లయ్యెను. చంపావతీనది చిన్నదియే యయ్యు నిప్పుడుభయకూలముల నొరసి ప్రవహించుచుండెను.

ఇప్పు డా నదీతీరమునకుఁ జిన్నవియుఁ బెద్దవియుఁగూడ వర్తకనౌకలు వచ్చుచుఁ బోవుచుండెను. ఆశ్వీజమాసము వచ్చినది. బ్రాహ్మణుఁడు నిర్దిష్టదినమున సుభద్రాంగిని వెంటబెట్టుకొని యావర్తకునియోడపై నెక్కి రాజధానికిఁ బ్రయాణమయ్యెను.

నాలుగవ ప్రకరణము

పాటలీపుత్రము

మహారాజగు బింబిసారునికాలమున మగధరాజ్యమునకు రాజగృహము రాజధానిగనుండెను. రాజగృహమునకు నలుదెసలను పర్వతపంక్తులుండుటచే నా నగరము శత్రుదుర్భేద్యమై యుండెను. రాజులు తమ రాజ్యరక్షణ విషయంబున నెప్పుడును నిర్విచారముగ నుండఁజాలరు; ఎల్లప్పుడును దమ రాజ్యమును విస్తరింపఁజేయవలయుననియే ప్రయత్నించుచుందురు. బింబిసారుని పుత్రపౌత్రులు తామా రాజగృహమునందే యున్నయెడలఁ దమరాజ్యమును విస్తరింపజేయుటకును, దా మున్నతింబడయుటకును దగినంత యవకాశ ముండదని తలంపసాగిరి. క్రమముగా బింబిసారుని సంతతివారిదృష్టి పాటలీపుత్రమువైపునకుఁ బ్రసరింపసాగెను.

గిరిరాజదుహిత యగు గంగయు, వింధ్యాచల సుతుండగు హిరణ్యబాహువు(శోణనదము)ను గలసికొన్న రమణీయ స్థానమునఁ బాటలీపుత్రనగరము నిర్మింపబడియెను. శత్రువులకు దుర్భేద్యముగ నుండుటకును, రాజ్యము విస్తరించుటకును, నగరశోభ యతిశయించుటకును, నాగరకుల సౌకర్యమునకును, వాణిజ్యము వర్ధిల్లుటకునుగూడ నీ నదీనదసంగమస్థానము సర్వవిధములననురూపమైనదని నిరూపింపబడియెను. చంద్రగుప్తుని రాజ్యకాలమునుండియుఁ బాటలీపుత్రనామము దేశవిదేశములఁ బ్రఖ్యాతినందఁదొడంగెను. ఆకాలమునందుఁ బాటలీపుత్రము గంగాశోణసంగమస్థానమున శోణనదమున కుత్తరతీరమునం దున్నట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. కాలవశమున నిప్పటికా పాటలీపుత్రనగర చిహ్నముకూడ మన కగపడుటలేదు. ఉన్నను మనకది దుర్బోధ్యము—

చంద్రగుప్తసార్వభౌముని కాలమునఁ బాటలీపుత్ర సౌందర్యసమృద్ధుల కవధియే లేకయుండెను. చంద్రగుప్తుని రాజప్రాసాదము దారునిర్మితమైనది. ప్రాసాదప్రాచీరములును స్తంభములును సమస్తమును గూడ రమణీయదారునిర్మితములేయైయుండెను. గృహస్తంభములన్నియు సువర్ణరజతద్రవములతోఁ జిత్రరూపమునఁ బూఁతలుపెట్టబడియుండెను. విశాలాయతరమణీయోద్యానమధ్యమునం దా రాజమందిరము నిర్మింపఁబడుటచే దానిశోభాసౌందర్యములు శతగుణాధిక విలసితములై యుండెను. ఆ విశాలప్రాంగణమధ్యమునం

దచ్చటచ్చట సరోవరములును, జలయంత్రములును, బుష్పవాటికలును శోభిల్లుచుండెను. రాజధాని దృఢప్రాకార సమన్వితమై, యగాధపరిఘావేష్టితమై యుండెను. అసంఖ్యాక సైన్యముచే నా నగరము సర్వదా రక్షింపబడుచుండెను. నగరమునం దంతటను బ్రజలసుఖస్వాస్థ్యములకై యనేక విధములగు సదుపాయములు చేయఁబడెను. చంద్రగుప్తుని ప్రబలప్రతాపమును, రాజప్రాసాదశోభాసంపత్తియు, నగర సౌందర్యమును, సంపత్సమృద్ధియు, సకల నియమానుకూల సమీకరణమును, సమీచీనశాసనమును గారణముగ నా పాటలీపుత్ర మా కాలమునందే కాక తరువాతఁ జాలకాలము వఱకును భారతవర్షమునందును విదేశములందును గూడ విశేషవిఖ్యాతి నంది యుండెను.

చంద్రగుప్తసార్వభౌముని యనంతరము క్రీ॥ పూ॥ 297 వ సంవత్సరమున నాతని కుమారుఁడగు బిందుసారుఁడు పైతృకంబగు పాటలీపుత్రసింహాసనము నధిరోహించెను. క్రమముగ మహారాజగు బిందుసారుని ప్రతాపకీర్తులు సర్వదేశములయందును బ్రచారితము లయ్యెను.

చంపకనగర దరిద్రబ్రాహ్మణుఁడా బిందుసారునికీర్తిప్రతాపముల నాలకించి విశేషముగ నాశపడి తన కుమారీరత్నమును వెంటబెట్టుకొని యా పాటలీపుత్రనగరమునకుఁ బ్రయాణమయ్యెను.

అయిదవ ప్రకరణము

రాజదర్శనము

ఆబ్రాహ్మణుఁడు తనకుమారీమణిని నౌకయం దుంచి తా నొక్కఁడును బాటలీపుత్రనగరముం బ్రవేశించెను. ఆ పట్టణమునందలి సుప్రశస్తరాజపథంబులను, సుందరసౌధమాలికలను, మనోహరవస్తుప్రపూర్ణంబు లగు విపణిశ్రేణులను, నానాదేశ జనసమూహములను జూచి యాదరిద్రబ్రాహ్మణుఁడు విస్మయవిభ్రాంతులకు లోనై పోయెను. ఎట్లో యాతఁడు నాలుగైదు దినములలో నగరమధ్యమునందొకచోట నాశ్రయమును సంపాదించుకొనియెను. క్రమముగ నెంతయో ప్రయత్నించి రాజమంత్రియగు రాధాగుప్తుని దర్శించి మహారాజసందర్శనము చేయింపవలయునని ప్రార్థించెను. రాధాగుప్తుఁడు సదయహృదయుఁడై యాబ్రాహ్మణునకు రాజసందర్శన భాగ్యమును లభియింపఁజేసెదనని చెప్పెను.

నిర్దిష్టదినమున శుభముహూర్తమునం దాబ్రాహ్మణుఁడు రాజసభాంతరాళమునఁ బ్రవేశించెను. ఆ బ్రాహ్మణుఁడు క్రొత్తవాఁడు. రాజసభయందలి యందఱు నాతని కపరిచితులు. ఒక్క మంత్రినిమాత్ర మాతఁడు కొంతసేపటికి

జూడఁగలిగెను. ఆబ్రాహ్మణుఁడు గ్రంథములలో నింద్రసభావర్ణనమును వినియుండెను. ఇప్పు డాతఁ డింద్రసభలోఁ బ్రవేశించితినని యనుకొనియెను. మహారాజమణియగు బిందుసారుఁడు మయూరసింహాసనమున నధివసించియుండెను. అమాత్యు లమరులం బోలియయ్యాస్థానమునలంకరించియుండిరి. ఇంద్ర చంద్ర వాయువరుణ ప్రముఖు లెల్లరు నాతనికొక్కచో నగపడుచున్నట్లుండెను. ఎవ్వరినివదలి యెవ్వరిని జూడవలయునో యాతనికి బోధపడుటలేదు. ఎవ్వరినైనఁ దదేకదృష్టితో వింతగఁ జూచుచుండినచో నసభ్యజనోచితముగ నుండునేమో యని యాతఁడు సంకోచించుచుండెను. అప్పు డాతఁ డాశాదృష్టులతో మంత్రి యెచ్చటనుండెనో కనుపెట్టవలయుననియు, నాతనికిఁ దన్నుఁ గాన్పించుకొనవలయుననియు నలుదెసలఁ బరికించుచుండెను. పిమ్మట నాతఁడు మంత్రిచేసన్నచే నించుక స్వస్థచిత్తుఁడై కూర్చుండియుండెను.

దైనికరాజకార్యములు పూర్తియైనతరువాత రాజాజ్ఞచే మనవులఁ దెలుపుకొనవలసినవా రొక్కరొక్కరుగ మహారాజసముఖమునకుఁ బోయి తమతమప్రార్థనములం దెలుపుకొని వెడలిపోవుచుండిరి. తుదకుఁ జంపకనగరబ్రాహ్మణుఁడు కూడ రాజసమీపమునకుఁ బోయి నిలువబడియెను. బ్రాహ్మణుఁడు యథావిధిగ సార్వభౌము నభినందించి, ధాన్యమును దూర్వాంకురములను నొసంగి యీవిధముగ నాశీర్వదించెను.

"నిగమమంత్రార్థసిద్ధి నీ ర కగునుగాక !
అఖిలశత్రు వినాశన ర మగునుగాక !
ఆప్తబంధుమిత్రులకు మే ర లగునుగాక !
ధనము, ధ్యానంబు, ధర్మంబు ర ధరణితలము
చిరతరాయుష్యము, సుఖంబు, ర వరయశంబు,
వారణతురంగయానాది ర వైభవంబు
భాసురాపత్యసిద్ధి, సు ర శ్రీసమృద్ధి,
అభిమతార్థోపలబ్ధి నీ ర కగునుగాక !"

సార్వభౌముఁడగుబిందుసారుని యమూల్యమణిమయ కిరీటాలంకృతం బగునుత్తమాంగ మాదరిద్ర బ్రాహ్మణుని యాశీర్వాదపరిగ్రహణమునకై యించుక యవనతమయ్యెను. రాజాజ్ఞానుసారముగ నప్పు డాబ్రాహ్మణుఁడు "రాజపరమేశ్వరా! నాకొకకన్యారత్న మున్నది. ఆమె పరమరూపలావణ్యవతి; సకలశుభలక్షణ సమన్విత—ఎందఱో దైవజ్ఞులీమె రాజమహిషియగునని వాక్రుచ్చియున్నారు. మహారాజా నేనీకన్యకు జనకుఁడను. ప్రేమవశమున నాశాలుబ్ధుఁడనై దేవరకు శరణాగతుఁడనైతిని. ప్రభూ! అనుగ్రహించి మా కన్యను బరిగ్రహింపవలయును. ఇదియే యీదరిద్రబ్రాహ్మణుని వినయపూర్వక విజ్ఞాపనము" అనియెను.

చక్రవర్తియగు బిందుసారుఁడు "స్త్రీరత్నం దుష్కులాదపి" అనువాక్యమును స్మృతికిఁ దెచ్చుకొని యాకన్య

నంతఃపురమునకుఁ బంపవలయునని యాజ్ఞాపించెను. మంత్రియగు రాధాగుప్తుఁడు రాజాజ్ఞను యథావిధిగఁ బ్రతిపాలించెను.

దరిద్ర బ్రాహ్మణుని రాజసందర్శన మీవిధముగా ఫలియించెను.

ఆఱవ ప్రకరణము

రాజాంతఃపురము.

బ్రాహ్మణుఁడు రాజాస్థానమునుండి తిరిగివచ్చి సుభద్రకు సమస్తవృత్తాంతమును దెలియఁజేసెను. భవిష్యత్సుఖచిత్రమతిమనోహర మైనదే యైనను జిరకాలమువఱకుఁ దండ్రి తనయను విడిచి యుండుటయును, బాలికతల్లిదండ్రులను విడిచియుండుటయుఁ దటస్థించుటవలన నది విచారకరముగనేయుండెను. కన్నీరు భవిష్యత్సుఖప్రదర్శనమును దూరమునందుంచిన నుంచుఁగాక! వర్తమానమునందైన నొండొరులు పరస్పరముఁ జూచుకొనకుండ నామార్గమున కడ్డము వచ్చి నిలిచినది!! కొంతసే పీవిధముగఁ గడచిపోయినది. పిమ్మట నియమితసమయమున వాహనాదికవైభవములతో సుభద్రాంగి రాజాంతఃపురమునకుఁ దీసికొనిపోఁబడియెను.

అనంతర మాబ్రాహ్మణుఁడు పాటలీపుత్రమునఁ గొన్ని దినములుమాత్ర ముండి శూన్యహృదయుఁడై తనముద్దుబిడ్డ

మహావైభవముననుభవించుచు సుఖపడఁగలదను నాలోచనతో మరలఁ జంపకనగరమునకుఁ బ్రయాణమయ్యెను. సుభద్రాంగి యప్పటినుండి పితృగృహస్మృతి, కల్పనములు, కథలు మొదలగువానిమూలమున సంతుష్టి నందుచు రాజాంతఃపురమునందుండి తల్లిదండ్రులకించుక యూరటనుగల్పించుచుండెను.

ఎక్కడిదరిద్ర కుటీరము!-ఎక్కడిరాజాంతఃపురము!!! చిన్నిగోరవంకను గులాయమునుండివిడఁదీసిశోభనప్రమోదోద్యానమందిరమున విశాలకనకపంజరమునందు బంధించినచో దానిమనోభావమెట్లుండునో, సుభద్రాంగినోమభావముకూడఁ జాలవఱకట్లేయుండెను. సుభద్రాంగిపుట్టిన యింటిముంగిటివాకిలిచిన్నదియే—కానియదియామెచిన్నిపాదములకును, లీలాతరళనయన యుగళంబునకును బరిమితస్థానమై యుండలేదు. దానికిమాఱుగా నిప్పుడా బాలికకుఁ బ్రాకారవేష్టిత ప్రాసాదములును విశాల సరోవరంబులును, జలయంత్రములును, పుష్పలతా మనోహరవిశాల ప్రాంగణములును లభియించి యున్నవి. కాని, యివియన్నియు నామె కూపిరి త్రిప్పుకొనుటకైన నవకాశము లేనంతటిపరిమితస్థలములుగనే తోఁచుచుండెను. మానవప్రకృతులయెడల సహవాస ప్రభావమనంతమైనది—క్రమముగ నా బాలికకు రాజాంతఃపురమునందలి దృశ్యము లన్నిటితోడను బరిచయమయ్యెను. అప్పుడామెచంచలహృదయము సుస్థిరమైన దయ్యెను. ఈ విధముగా బాలిక నవయౌవనవతి యయ్యెను. క్రమముగా యువతియయ్యెను. ఆమె రూపలావణ్యములు శుక్లపక్షచంద్రకళలవలె దినదినప్రవర్ధమానములు కాఁజొచ్చెను. వానితోఁగూడ నామెసపత్నీగణముల యీర్ష్యాద్వేషములును వర్ధిల్లసాగెను. అప్పుడు వారందఱును మిగులఁ గౌశలముతో సుభద్రాంగి మహారాజుకంటఁ బడకుండునట్టి ప్రయత్నములను జేయ నారంభించిరి.

పరమేశ్వరుని యజ్ఞాతనియమవశంబున మనుష్యహృదయములయందు విస్మృతి యుదయించుచుండును. ఈ నియమముచేతనే యొకప్పుడు సార్వభౌముఁ డగు దుష్యంతుఁడు శకుంతలను మఱచిపోయెను. మహారాజగు బిందుసారుఁడుకూడ నీ నియమమున కతీతుఁడై యుండలేదు. అంతఃపుర వధూజనముల చాతుర్యమువలనను విస్మృతివశమునను బిందుసారుఁడు సుభద్రాంగిమాటయే మఱచిపోయెను. కాని సుభద్రాంగిమాత్రము నిశ్చింతురాలై యుండలేదు.

ప్రపంచమునందలి జనుల కందఱకును శత్రులును మిత్రులుఁగూడ నుందురు. సుభద్రసవతు లామె రూపలావణ్యములంగాంచి యీర్ష్యాపరవశలై శత్రుత్వమును జూపుచున్నమాట సత్యమే—కాని యంతఃపుర పరిచారికలలోఁ జాలమంది యా సుభద్రాంగితో మైత్రి నెఱపుచు

నామెయెడల సహానుభూతిం జూపుచు మంచిచెడ్డలనుగూర్చి నివేదించుచుండిరి.

లోకమునం దనేకవిధములగు జను లున్నారు. కొందఱు జరిగిపోయినదానింగూర్చి విచారించుచుందురు. కొందఱు వర్తమానముం జూచుకొనుచు నానందించుచుందురు. మఱి కొంద అతీతవర్తమానములయందు విరక్తులై కేవలము భవిష్యత్కాలముకొఱకే తలయెత్తుకొని చూచుచుందురు. రాజాంతఃపురమున యమున యనుపేరుగల పరిచారిక యున్నది. ఆమెవయసు నలువదియేండ్లకు మించి యుండును. ఆమె రాజాంతఃపురమునందలి యెల్లసంగతుల నెఱుంగును. అనేకుల నామె బాగుగ నెఱుంగును; వారిస్వభావములఁ గూడ నెఱుంగును. మఱియు నామె రాజస్వభావమునుగూడ నామూలముగ నెఱుంగును. సుభద్రాంగి రూపలావణ్యమునుగూర్చియు నామె గుణగణములను గూర్చియు నామె తనలో "ఇట్టిరూపమును, నిట్టిగుణములనుగూడ నెప్పుడును వ్యర్థములు కాఁజాలవు. ఎప్పుడో యీమె కొకశుభదినము రాఁగలదు. కావుననే యిప్పటినుండియు నీమెతో మైత్రి సంపాదించుకొందును. కష్టకాలమునందుఁ గావించిన యుపకార మెన్నటికి నెవ్వరును మఱచిపోఁజాలరు" అని యీ విధముగ నాలోచించుకొని యమున సుభద్రాంగిని ప్రత్యక్షముగను నప్రత్యక్షముగనుగూడ సేవించుచుండెను—ప్రేమించుచుండెను; ఆమె కష్టసుఖములు తనవిగ భావించుకొను

చుండెను. ఈవిధముగ నామె సుభద్రాంగికి సర్వవిధముల మంగళాకాంక్షిణియైయుండెను.

యమునాసుభద్రలు శుభసమయమున కెదురుచూచుచుండిరి. దినము గడచిపోవుచుండెను; రాత్రియును గడచిపోవుచుండెను. మాసములును వత్సరములునుగూడఁ గడచిపోవుచుండెను. కాని శుభసమయచిహ్నమైనను వారి కగపడుటలేదు. తుద కొకనాఁడు మంచిసమయము దొరకెను.

అది ఫాల్గున మాసము—పూర్ణిమారాత్రి రెండవ జాము గడచిపోయినది. మందమందమారుతములు వీతెంచుచుండెను. ఆవాతపోతస్పర్శనమున నొడలు పులకించుచుండెను. సమీప వృక్షాంతరాళమునందుండి యొకకోకిలతనకల కుహూస్వరంబున నమృతసేచనముఁ గావించుచు దిగంతముల నమృతరసప్లావితములుగఁ జేయుచుండెను. పూర్ణచంద్రుఁడు వెన్నెలలఁ గ్రుమ్మరించుచుండెను. ఆమధుర కుహూనినాదమును, నావినిర్మలకౌముదీ విలాసమును, నేకీభవించి తమ మోహినీదివ్యశక్తిచే లోకమును ముగ్ధప్రాయముగఁ జేయుటకుఁ బ్రయత్నించుచుండెను—మహారాజాధిరాజులు మహావైభవసంపన్నులే యైయుందురు; కాని వారికొక్కవిషయమునమాత్రము గర్భదరిద్రులకంటెను మించినదారిద్ర్యము కలదు. ప్రకృతిసౌందర్యమును కాంచుభాగ్యము వారికిఁ దఱచుగ లభియింపదు. వారు చారముఖంబున నెల్లవార్త

లను వినుచుందురు. చాటుకారులవలన గుణపరిచయము గావించుకొనుచుందురు. చిత్రరూపముల మూలమున సౌందర్యమును భావించుకొనుచుందురు. ఒక్కరును సుఖముగ నుండుటకు వారి కెప్పటికో గాని సమయముదొరకదు. నిరంతరమును బార్శ్వచరులచేఁ బరివేష్టింపఁబడి వారికర్ణముల తోడనే వినుచు వారిదృష్టులతోడనే చూచుచు నుందురు-ఇప్పుడొక్కించుకసేపు మహారాజగు బిందుసారుఁడట్టి పరాధీనతా హస్తములనుండి విడివడి యొక పుష్పారామమధ్యమునం బ్రచారము చేయుచు నేమేమియో భావించుకొనుచుండెను.

ఆసమయమునం దాకస్మికముగ నొకయువతీమూర్తి యచ్చటకు వచ్చెను. ఆమె యతిలోకసుందరీమణి—మహారాజుదృష్టి యింకను నామెపైఁ బ్రసరించియుఁ బ్రసరింపకమునుపే యారమణీమూర్తి మహారాజపాదపద్మ సాన్నిధ్యమున సాష్టాంగపడి యుండెను. ఆసందర్భమున సార్వభౌముఁడించుక యులికిపడియెనుగాని యొక్కింతసేపటిలో స్థిరహృదయుఁడై యామెనుజూచి "లెమ్ము! నీ కోరికయేమియో తెలుపుము!" అని యాదరముతోఁ బలికెను. అప్పుడు సుభద్రాంగి తనచరిత్రమంతయు నాప్రభుచంద్రునకు విన్నవించెను. బిందుసారునకప్పు డెల్లసంగతులు నింతలో స్మృతికి వచ్చెను. ఆమెయెడలఁ దనభార్యల దఱును జేసినమోసము

నప్పు డాతఁడు గ్రహింపఁగలిగెను. తానింతవఱకును సందేహించినసంగతి వట్టి భ్రమ యని నిశ్చయించుకొనియెను—బిందుసారుఁ డాబ్రాహ్మణకుమారీ రామణీయకవిలాసములం బ్రత్యక్షముగఁ గన్నులాఱఁ గనుంగొనియెను.

ఏడవ ప్రకరణము

పుత్రలాభము

మహారాజగు బిందుసారున కేఁబదిమంది రాణులు కలరు. ఇంత కాలమువఱకు వారిలో ధర్మాదేవి యొక్కతయే సార్వభౌమునకుఁ బ్రధానమహిషియైయుండెను. మఱియు నామెయువరాజగు సుషీమకుమారుని గన్నతల్లి!—అందుచే నామెరాణులకందఱకు నధికారిణియై యుండెను. మహారాజు కూడనామెమాటకు జవదాటలేదు. ఈవిధముగఁ జాల దినములు గడచినవి. బిందుసారుఁడు సుభద్రాంగిం జూచిన తరువాతనుండి యీ విషయమునం దించుక వ్యతిక్రమము గానవచ్చుచుండెను. రాజానుగ్రహము తీవ్రము గలనదీప్రవాహమువంటిది. అదియొకప్పు డొకతీరము నొఱసి భంగించుచున్నప్పుడు మఱియొకతీరమును బలపఱచుచుండును. ఇప్పుడు మహారాజ్ఞీమణియగుధర్మాదేవితల తిరిగిపోవుచుండెను. క్రమక్రమముగా నిప్పుడామెప్రభావప్రతిపత్తి తగ్గిపోవుచున్నది.

రాణి యగు సుభద్రాంగి కిప్పుడు మంచికాలము వచ్చినది. ఆమెయిప్పుడు రాజాధిరాజగుబిందుసారునకు రాణులలో నెల్లఁ బ్రియతమురాలై యుండెను. సుభద్రాంగికిఁ గష్టసమయము గడచిపోయినది; సుఖసమయము వచ్చినది. అదియునుగడచిపోవుచున్నది. దినము, యామిని, మాసము, వత్సరము, శిశిరము, వసంతము మొదలగునవి యన్నియుఁ జక్రావర్తన్యాయమునఁ దీవ్రవేగముతో వచ్చుచుఁ బోవుచుండును.

వానితోఁగూడఁ గోరుకొనఁదగిన సుఖసమయమునందలి నూతనత్వముకూడ జరగిపోవుచున్నది. ఇప్పుడామెహృదయమింకను నట్టినూతనత్వముకొఱకు వ్యాకులపడుచుండెను. ఆనూతనత్వమునందలి మనోహరత్వముం గూర్చి తెలుపుచు యమున యామెకోరికలను మఱింత వర్ధిల్లఁ జేయుచుండెను. సుభద్రాంగిసపత్నులందఱును బుత్రవతులై యుండిరి. ఆమెకుమాత్రమింకను బుత్రముఖసందర్శనసుఖలాభము కలుగలేదు. ఆకారణముచేఁ దనపై మహారాజున కించుక యనాదరము కలుగునేమో యను విచారమామె హృదయమును వేధింపసాగెను.

రాణి యగుసుభద్రాంగి సంపూర్ణయౌవనవతియై యుండెను. ఆమెహృదయమున నిరాశాచ్ఛాయలించుకించుక ప్రసరించుచుండుటచే నామెరూపయౌవనవిలాసకాంతులించు

కించుక గ్లానములుకాఁజొచ్చెను. కాని, యారాజ్ఞీమణి కట్టి యవస్థ యెన్నియోదినములవఱకు నిలిచియుండలేదు. ఆమె కిప్పుడించుక యస్వస్థతగా నున్నట్లు తోఁచుచుండెను. హంసతూలికా తల్పమున శయనించుటకూడ నామెకుఁ గష్టముగా నుండెను; సుఖాద్యములుకూడ ననపేక్షితములై పోయెను; అమృతమునందును నరుచి యుదయించెను—మట్టి దినవలయునని మనసయ్యెను అప్పుడు సుభద్రాంగి యమునతోఁ దనశరీరపీడంగూర్చి యంతయును జెప్పెను. ఆ మాటల నాలించి యమున పరమానందముతో ''అమ్మా! ఇవియన్నియును బీడాలక్షణములు కావు—సర్వమును శుభలక్షణములే'' అని బోధించెను.

క్రమముగా నీసంగతి యంతఃపురమునందంతటను వ్యాపించెను. నూన్నరాజ్ఞీమణికూడ సంతానవతి యగునని యందఱు ననుకొనుచుండిరి. గర్భస్థశిశువు దినదినము నెట్లు వర్ధిల్లుచుండెనో యట్లే సుభద్రాంగిసపత్నుల యీర్ష్యాసలము కూడ వర్ధిల్లఁజొచ్చెను. అప్పుడు రాణులలోఁగొందఱు ''మంచిది, సుభద్రాంగి గర్భవతి యైనది. అదృష్టవంతురాలు! మంచిసంతానమే కలుగును. కాని, రాకరాక గర్భము వచ్చినది. ఇంతవయసులోఁదొలుచూలు! నిరపాయముగఁ బ్రసవింప వలయునుగద! ఏమో! ఏనాటి కెట్లు వచ్చునో యెవ్వరికిఁ దెలియును'' అనియనుకొనుచుండిరి. కోటయందంతటను నామె

గర్భముం గూర్చినమాటలే. ఆగర్భమే యామెజీవితమార్గమును నిష్కంటకముగఁ జేసివైచెను; ఇదియే యామెరాజ్ఞీస్థానమును దేవతాస్థానముగఁ బరిణమింపఁజేసెను!!

దేవత లెల్లప్పుడు నందఱప్రార్థనములను—అన్నిప్రార్థనములను సంపూర్ణముగ సిద్ధింపఁజేయరు. సుభద్రాంగిసపత్నులమనోగతప్రార్థనములు సంపూర్ణముగ ఫలియింపలేదు. రాణియగుసుభద్రాంగి యొకశుభముహూర్తమునం దొకకుమారుని గనియెను. క్రొత్తరాణి పుత్రవతి యయ్యెను. ప్రసవసమయమునం దామె కెట్టికష్టమును గలుగలేదు. ఆ కారణముచే గుమారున కశోకుఁ డని నామకరణము గావింపఁబడియెను.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము

అశోకుని శైశవము

రాజ్ఞీరత్నమగు సుభద్రాంగిపుత్రముఖసందర్శనమున బరమానందభరితహృదయ యయ్యెను. మహారాజుకూడఁ దనవలెనే యానవకుమారసందర్శనమునఁ బరమానందరసనిమగ్నుఁడగు నని యామె యనుకొనియెను. కాని యామె కోరిక యీ విధముగ ఫలియింపలేదు. మహారాజు యథాసమయమునందే పుత్రముఖావలోకనముం గావించెను. కాని

యప్పుడాతనికన్నులలోఁ బ్రేమరసతరంగములు పొడసూపలేదు; ఆతనిముఖమండలమున నానందకౌముదీవిలసన మగపడలేదు. కేవలమప్పుడాతఁడు ధనరత్నాదికముల దానముచేసి కుమారుని నాశీర్వదించిమాత్రము వెడలిపోయెను. సుభద్రాంగి యిదియంతయును బరిశీలించి చూచుచునే యుండెను. మఱికొందఱు పరిచారికలుకూడ నాభావమును గ్రహించియుండిరి.

ఒక్కనిముసములో నీసంగతియంతయును సుభద్రాంగిసవతులచెవులఁ బడియెను. మహారాజుదాసీనుఁడై యుండెనని వినుటవలన వారియీర్ష్యానల మించుక శాంతించెను. ఆరాణులలో నొక్కరొక్క రొక్కొక్కవిధముగఁ జెప్పుకొనసాగిరి. తుదకు వారందఱు గర్వితురాలైన సుభద్రాంగికిఁ దగినశాస్తియైనదని నిశ్చయించుకొనిరి. "ఎంతగర్వము! ఇంతటిగర్వము ధర్మాదేవి యెట్లుసహించినదో?—దర్పహారియగుమహారాజు సుభద్రాంగిదర్పభంగమును బాగుగఁ గావించినాఁడు—ఇప్పటికిది ప్రథమసూచనామాత్రము" అని యనుకొనిరి. కాని ప్రకృతస్థితి యది కాదు. సుభద్రాంగియపరాధమేమనిన:—ఆమెకుమారుఁ డితరరాజకుమారులవలె సుందరుఁడు కాఁడు. ఇంతియకాక చూపులకు మిగులఁ గురూపియై యుండెను. ఆతని కంతగా నంగసౌష్ఠవము లేదు. ఆతనిశరీరచ్ఛాయ గౌరవర్ణవిలసితమై యుండలేదు.

ఈసకలకారణములచేతను రాజప్రథమదృష్టి యశోకకుమారునిపైఁ బ్రేమప్రపూర్ణముగఁ బ్రసరించినది కాదు.

బిందుసారుని యేకాధికశతపుత్త్రిలలోఁగూడ నాతని ప్రథమ మహిషీతనయుఁడగు యువరాజు సుషీముఁ డొక్కఁడు మాత్రమే ప్రియతముఁడై యుండెను.

ఎవ్వ రేమనుకొన్న నేమి? సుభద్రాంగిమాత్రము కన్నబిడ్డ యగునశోకునిం జూచి యెల్లకష్టములను మఱచి పోయెను. ఆమె ప్రేమోపచారములచే నశోకుఁడు శుక్లపక్ష చంద్రునివలె దినదినప్రవర్ధమానుఁ డగుచుండెను. బాలుఁ డగునశోకుఁడు తనను రూపముంగూర్చి చెప్పుకొనువారి మాటలయర్థ మెంతమాత్రమును గ్రహియించియుండలేదు. కేవలమాతఁ డెన్నఁడు నొక్కనిమిషమందైన దుఃఖించి యుండలేదు. అశోకుఁడు రాజగృహమునం గలయెల్లరాజ కుమారులతోడను సమానానందముననే—సమానోత్సాహ మున నే యాటలాడుకొనుచుండెను. క్రమముగ నశోకునకుఁ బసితనము వదలుచుండెను. బాలకుఁడగునశోకున కప్పుడు విద్యాశిక్ష ప్రారంభ మయ్యెను. క్రమముగ నాతనికి లోక జ్ఞానము కలుగుచుండెను. అప్పటినుండియే బాలకుఁ డగున శోకుఁడుతనతండ్రిచర్యలయందలి పక్షపాతమును గ్రహించి యుండెను. ఆరాజగృహంబున నాచంద్రశాలామంటపమధ్య మున నవవికసితశతశతపత్రంబులం బోలి విలసిల్లుచున్న తన కుమారులనడుమ భ్రమరనీలవర్ణుండును, శోభాసారభహీ నుండును గురూపియు నగునశోకుని జూచినప్పుడు బిందుసారుఁ డించుక యప్రతిభుఁడై పోవుచుండెను—తుదకు విరక్తుఁడై

పోయెను. బాలకుఁ డగునశోకున కాసంగతి యంతయుం దెలిసి పోయినది. కాని యందులకుఁ గారణముమాత్ర మాతనికి బాగుగ బోధ పడలేదు. అశోకుఁడు తల్లియొద్దకు వచ్చి యావిషయముంగూర్చి యడుగునప్పుడు సుభద్రాంగి మఱి యొకధోరణిలో నాతని కామాట మఱపించివైచుచుండెను.

ఈసకలకారణములచేతను సుభద్రాంగి భర్తృప్రియత మురాలయ్యెను, నిరంతర చింతాసంతప్తహృదయయై యుండెను. కుమారునియెడలఁ దండ్రికిం గల యింతటి యుదాసీనత—ఇంతటి యసహ్యభావము తుదకేవిధముగఁ బరిణ మించునోయని యామె నిరంతరము విచారించుచుండెను.

అశోకునియెడల బిందుసారున కిట్టి యసహ్యభావ మున్నదని తెలియనివా రెవ్వరును లేరు. ఏమైన నేమి? జనకునియింతటి యసహ్యభావము కుమారుఁడగు నశోకుని కులోచిత విద్యాశిక్షణమునకుమాత్ర మెంతమాత్రమును వ్యాఘాతముం గల్పించియుండలేదు. అది యేమోకాని యశోకుఁడు తనవైమాత్రేయసోదరులకంటె నల్పకాలము నందే యధికవిద్యావంతుఁ డగుచుండెను; సకలవిషయముల యందును విజ్ఞానలాభము నందుచుండెను; కుమారుని కుశాగ్రబుద్ధింగూర్చిన ప్రశంసావచనముల ప్రతిధ్వనులు క్రమముగాఁ దల్లిచెవులఁ బడుచుండెను. అందుచే సుభ ద్రాంగి పరమానందభరితహృదయ యగుచుండెను.

తండ్రివైముఖ్యము, సవతితల్లులయసూయ, సోదరుల తూష్ణీభావము, గురువులబోధనము, ఉత్సాహసంకల్పనము, జననీప్రేమము, యత్నము, సాంత్వనము మొదలగువాని నడుమ నశోకుని శైశవజీవితము గడచుచుండెను.

తొమ్మిదవ ప్రకరణము

అశోకుని భవిష్యత్తు

ఒకదినమున మహారాజగు బిందుసారుఁడు తన కుమారుల విద్యాశిక్షణముంగూర్చి పరీక్షింపవలయునని తలంచెను. విద్యావిషయంబున నెవ్వ రెంతటివిజ్ఞానమును సంపాదించిరో తెలిసికొనుట యావశ్యక మని మహారాజు భావించెను. రూపగుణశీలంబుల నధికుండగు రాజకుమారుఁడే భవిష్యత్ప్రభుపదంబున కర్హుఁడై యుండునని యాతని యభిప్రాయము.

శక్తిమంతులును విత్తవంతులు నగువారి కోరికలు కార్యరూపమునఁ బరిణమించుటకు విశేషకాలము పట్టదు. మహారాజు తన యుద్దేశమును బ్రకటించినతోడనే రాజకుమారులను బరీక్షించుటకుఁ దగినస్థలమును, దగిన సమయమును గూడ నిర్దిష్టములయ్యెను. అన్నియును సంసిద్ధములయ్యెను.

నగరోపకంఠమున నొక విశాలోద్యానమునందు రాజకుమారులను బరీక్షించుట కేర్పాటయ్యెను. రాజకుమారులందఱు నాదినమున నచ్చటనే యుండవలయునని స్థిర పఱచిరి. ఉద్యానమధ్యంబున విశాలంబును, వివృతంబును నగు సమప్రదేశమునఁ గౌముదీప్రభలు కన్నులపండువు సేయుచుండెను. ఆ వెన్నెలబయట విచిత్రాసనము లలంకరింపబడి యుండెను. ఆ చుట్టును నవదూర్వాంకురశ్యామంబును, వర్తులాకారంబును నగు భూతలము నయనాభిరామంబై యుండెను.

సూర్యోదయమైనది మొదలుగ నా సభాస్థలమునకు జనులు వచ్చుటకారంభించిరి. రాజకుమారులు కూడ నొక్కరొక్కరుగ నా యాసమయములయందు వచ్చి యాసీనులగుచుండిరి. రాజపుత్రులందఱును మనోజ్ఞ వేషభూషణాలంకృతులై యుండిరి. రథారూఢులై కొందఱును, తురగారూఢులై కొందఱునువచ్చి ప్రవేశించుచుండిరి. క్రమముగ నందఱును వచ్చిరి. మహారాజును మంత్రులునుగూడ సభాస్థలమునకు విచ్చేసి యుండిరి. కేవల మొక్కఁడుమాత్ర మచ్చటికి వచ్చి యుండలేదు. రాజకుమారుఁడగునశోకునకు యథాసమయమునందీసంగతి తెలిసినది కాదు. అందులకుఁ గారణము వేఱుగఁ జెప్పవలయునా? ఆ చంద్రశాలారంగమున—ఆ సుందరకుమారమధ్యమునఁ గురూపియగు నశోకుఁడు ప్రవేశించుటకు మహారాజున కిష్టములేదు. కాని యాతఁడంత

స్పష్టముగా నెట్లు చెప్పఁగలదు? రాణియగు సుభద్రాంగికెట్లో యీవార్త తెలియవచ్చెను. తోడనే యామె తన కుమారునిగూడఁ బరీక్షాపరిషత్తునకుఁ బంపించెను. సుభద్రాంగి తనకుమారుని బరీక్షాసభకుఁ బంపఁబోవునప్పటికి రాజాస్థానమునందలి సుందరామూల్య వాహనాదికముల నన్నింటినుపయోగించుకొని తక్కినప్రభుకుమారు లందఱును సభకుఁ బోయియుండిరి. ఒక ముసలియేనుఁగు మాత్రము మిగిలియుండెను. అశోకుఁడు తల్లియొద్ద సెలవుచేసికొని యా ఏనుగుపై నెక్కి బయలుదేరెను. అప్పటికా సభారంగ మంతయును జనసమ్మర్దముగ నుండుటం గాంచి యశోకుఁ డాచంద్రాతప బహిర్భాగమునఁ గోమలశాద్వలతలంబునఁ గూర్చుండి యుండెను.

సన్యాసి యగు పింగళవత్సజీవుఁడు పరీక్షకుడుగ నియమింపఁబడియెను. క్రమక్రమముగా రాజకుమారు లందఱును పరీక్షింపబడిరి. విద్యాబుద్ధులయందు రాజకుమారు లందఱిలోనను నశోకుఁడే యున్నతస్థానము నలంకరించినట్లు నిరూపితమయ్యెను. ఆతఁడే సుశీలుఁడును సూక్ష్మబుద్ధియు నని యందఱకును బోధపడియెను. కాని యాతఁడు కురూపి; శోభావిహీనుఁడు; జనకుని కప్రియుఁడు!! అప్పు డయ్యశోకుని యుత్తమత్వంగూర్చి యంత బహిరంగముగ నంతవిస్పష్టముగఁ బ్రశంసించుట కెవ్వరును సాహసింపఁజాలకపోయిరి. పరీక్షకుఁడగు పింగళవత్సజీవుఁ డెల్లవిధముల బాగుగ నాలో

చించెను. ఈ "యశోకుఁడు మహారాజునకుఁ గేవల మప్రియుఁడు. సర్వవిధములను రాజసింహాసనమున కశోకుఁడే యర్హుడని చెప్పినచో నది యాతనికి మిగులఁ బ్రతికూలముగఁ బరిణమింపఁగలదు. కావున మిగుల నిపుణముగ మహారాజునకు సత్యమును బ్రదర్శింపవలయును" అని నిశ్చయించుకొని "మహాప్రభూ! నే నీ రాజకుమారుల నందఱను బరీక్షించితిని. వీరిలో నెవ్వరివాహనము సర్వవిధముల నున్నతమైనదో, యెవ్వరిపీఠ మెల్లరీతుల నుత్కృష్టమైనదో, యెవ్వరి పానీయ మెల్లభంగుల నుత్తమమైనదో వారేసర్వవిధములను భవిష్యత్ప్రభుత్వమున కర్హులు" అని చెప్పెను.

ఆ మాటలనాలించి రాజకుమారులందఱును బ్రత్యేకముగఁ దమలోఁదా మాలోచించుకొని తమ తమ యాసన పానీయములే యితరులవానికంటె శ్రేష్ఠములని నిశ్చయించుకొనుచుఁ దమ యిచ్చవచ్చిన తెఱంగున సిద్ధాంతము చేసికొనఁ జొచ్చిరి. కురూపియగు నశోకుఁడు సభ ముగిసిన తరువాతఁ దల్లియొద్దకు వచ్చి పింగళవత్సజీవుఁ డొనరించిన నిర్ధారణముంగూర్చి యెల్లసంగతులను దెలియఁజేసెను. అనంతర మశోకుఁడు తల్లి యెదుటఁ బింగళవత్సజీవుని వాక్యముల కీవిధముగ వ్యాఖ్యానముం గావించెను— నేను పితృపితామహోచితంబగు వృద్ధభద్రగజము నధిరోహించి పోయితిని; అదియే సర్వోన్నతవాహనము. నేను శ్యామలదూర్వాదళ

శోభితంబగు ధరణీతలంబున నుపవసించితిని; అదియే సర్వోత్కృష్ట మృదులాసనము. నేను వినిర్మలస్నిగ్ధపావన గంగా జలంబులఁ బానము చేసితిని; అదియే సర్వోత్తమ పానీయము. కావున మహాత్ముఁడగు నా పింగళవత్సజీవుని వాక్యములు సత్యములే యైనచో నేనే భవిష్యత్కాలము నందుఁ బితృసింహాసనమును బొందఁగలుగుదును.

మాతాపుత్రుల ప్రియసంభాషణ మీవిధముగ జరిగినది. అది మొదలుగ వారిహృదయము లాశాన్వితము లగుటచే భవిష్యత్సుఖసమయమునకై వారిరువురు నెదురు చూచుచుండిరి.

పదియవ ప్రకరణము

జనకుని యాజ్ఞ

మహారాజగు చంద్రగుప్తుఁడు తన బుద్ధిబలమునను బాహుబలమునను గూడ మగధరాజ్యమును జాలదూరము వఱకును వ్యాపింపఁజేసెను. ఆ కాలమునం దక్షశిల మగధ రాజ్యాంతర్గతమైయుండెను. చంద్రగుప్తుఁడు తా నెంతవఱకుఁ దన రాజ్యమును విస్తరింపఁజేసెనో యంతవఱకుఁ దన సత్యశాసనమునుగూడఁ బ్రసరింపఁజేసెను — కాని ఎల్లకాలము నొక్కరీతిగా నుండదు. ఎల్లదినములు నొక్కలాగున జరుగవు.

ఇప్పుడు మహారాజగు బిందుసారుని రాజ్యసమయమునఁ దక్షశిలయందు విద్రోహములు బయలువెడలెను. సామంత రాజులు తమలోఁదాము కలహించుచుండిరి. రాజ్యలోభత్వమే యిందులకుఁ బ్రధానకారణము—మఱియుఁ బ్రజా విద్రోహము మఱియొక విధముగ నుండెను. రాజోద్యోగుల దోషములవలనను, వారికఠినశాసనముల వలనను, దుష్టకృత్యములవలనను దూరదృష్టిలేని ప్రజలు విద్రోహు లగుచుండిరి. రాజగు బిందుసారుఁ డీ విద్రోహవార్తల నాలకించెను. మొట్టమొదట నాతఁడు యువరాజగు సుషీముని ససైన్యముగ నా స్థలమునకుఁ బంపించెను. ప్రప్రథమమునఁ బ్రజలందఱును యువరాజగు సుషీమునిం గాంచి యించుక శాంతివహించియుండిరి. యువరాజు తమ తమ కష్టములం గూర్చి యాలకించి యందులకుఁదగిన ప్రతిక్రియల నాచరించునని వారికిమిగుల నమ్మకము కలిగెను. కాని యచిరకాలము నందే వారి కాభ్రమ యంతయు వదలిపోయెను. అప్పుడు ప్రజలందరును యువరాజు తీవ్రాస్త్రములమూలమునను గఠిన శాసనముల మూలమునను దమ్ముదండించుటకై వచ్చియుండెనని భావించుకొనిరి. అందువలన మరల వారెప్పటివలె నల్లరులం జేయుట కారంభించిరి. యువరాజు శాంతిస్థాపనమునకై చేసినయాత్ర యీవిధముగ నిష్ఫలమైపోయెను. అందుచే నాతఁడు నిరర్థకముగ స్వదేశమునకు మరలవలసినవాఁడయ్యెను.

మహారాజగు బిందుసారుఁడు పుత్రముఖంబున నెల్ల సంగతుల నాలకించెను. అప్పుడాతఁడు తనతప్పును దానే తెలిసికొనఁ గలిగెను. తోడనే యామహారాజకుమారుఁడగు నశోకునిఁ బిలిపించెను. పిమ్మట బిందుసారుఁ డశోకున కెల్లవృత్తాంతమును జెప్పి యేమేమి చేయవలయునో కూడఁ దెలియఁజేసెను. రాజ్యమున కతిదూరమునఁ బశ్చిమప్రాంతమునందు శాంతిస్థాపనము కొఱకు—విద్రోహదమనము కొఱకుఁగాదు — కుమారున కేమి కావలయునో తండ్రి యన్నియు నొసంగెను– కేవల మస్త్రములను సైన్యముమాత్ర మాతని కీయలేదు. అశోకుఁడు తండ్రి యభిప్రాయమును గ్రహియించెను. ఆతఁడు నిర్భయుఁడై తక్షశిలకుఁ బ్రయాణమయ్యెను. కొలఁదికాలమునం దేయశోకుఁడు నిరపాయముగఁ దక్షశిలం బ్రవేశించెను. అచ్చటిప్రజల కందఱకును బ్రేమపూర్వకముగ దర్శన మొసంగెను; వారికష్టసుఖంబులఁ బరిశీలించెను; వారియభియోగ కారణముల విస్పష్టముగ గ్రహించెను; వారికష్టములయెడల సహానుభూతిని బ్రకటించెను; కష్టనిర్వాపణమునకుఁ దగినప్రతిక్రియలం గావించెదనని చెప్పి వారిమనంబుల కూఱట కలిగించెను. రాజపుత్రుఁడు శస్త్రములనుగాని, సైన్యమునుగాని తీసికొనిరాలేదనియుఁ, దమ్ము దండింపవలయు ననునుద్దేశముతో వచ్చిన వాఁడుకాఁడనియుఁ, దమలో శాంతిస్థాపనము చేయుటకే దర్శనమిచ్చి యుండెననియుఁ బ్రజలందఱును మొట్టమొదటనే భావించి

యుండిరి. తరువాత నాతనిదయార్ద్రహృదయమున, దదనుకూలవ్యవహారములను గాంచి తమకు క్షేమలాభములం గల్పించెద నని చెప్పినసమాదరశీతలంబు లగుసాంత్వన వచనంబుల నాలకించి ప్రజాగణమంతయు శాంతభావమును వహించి యుండెను. అశోకునియాత్ర సఫలమైనది. పిత్రాజ్ఞాపరిపాలన మైనది.

పదునొకండవ ప్రకరణము

గుణాదరము

అశోకుఁడు తక్షశిలయందు శాంతిస్థాపనము చేసి రాజధానికి మరలివచ్చెను. పదియాఱేడులబాలకుఁ డగునారాజకుమారుఁ డొక్కఁడును బోయి ప్రౌఢులగువారికిఁగూడ నతిదుష్కరంబగుమహత్కార్యమును సర్వశ్రేయస్సంపన్నముగ నెఱవేర్చుకొని వచ్చెను. మహారాజగు బిందుసారుఁ డింతకాలము వఱకును గురూపి యనియు, వికారాకారుఁ డనియుఁ దలంచి యశోకుని జూచుటకుఁగూడ నసహ్యపడుచుండెను. తక్షశిలయందు శాంతిని నెలకొల్పుటకై పోయినయశోకున కచ్చట నేవిషమసంకటముననైనఁబడి మరణించుటయే తటస్థించినయెడల నది మహారాజునకు దుఃఖదాయకమే యగునో

మఱి యేమగునో మే మెంతమాత్రము నూహలవలన నిర్దేశింపఁ జాలము. అప్పు డేమగునో చెప్పఁజాలము కాని, పిత్రాజ్ఞా పరిపాలన తత్పరతసాహసము, నీతికుశలత మొదలగు రాజ కులోచిత సద్గుణగణంబులన్నియు నశోకునియందు మూర్తీ భవించియున్నట్లు పొడకట్టుటచే నిప్పుడు మహారా జాతని యెడలఁ బరమాదరభావమునే సూచింపఁదొడంగెను.

ఆ సమయమునకు సరిగ నుజ్జయనీమండలమును బ్రజానుకూలముగఁ బరిపాలించుటకుఁ దగినసమర్థు డగు రాజప్రతినిధి నొకని నియమించుట యావశ్యక మయ్యెను. ఎంతటి సమర్థులైనను దనయుద్యోగి జనులయందింతటి మహోన్నతకార్యభారమును బెట్టుటకు మహారాజున కిష్టము లేకపోయెను. ప్రకృతమునం దశోకుడు సకలసద్గుణగరిష్ఠుం డనియు, నసామాన్య ప్రతిభాశాలియనియు ననుభవమునం దోఁచుటచే సార్వభౌముఁ డగుబిందుసారుఁడు బాగుగ నాలోచించి యవంతీమండలరాజప్రతినిధి పదంబున కశోక కుమారుఁడే యర్హుఁడని నిశ్చయించి యావిధముగ నియో గించి యాతని నచ్చటికిఁ బంపించెను.

ఇందూరునకు సమీపమున నవంతీనగరనామ మెల్ల వారికిని బరిచిత మైనదియే. స్థలమాహాత్మ్యముచే నిప్పటికి నా పవిత్రనామము సుప్రసిద్ధముగ నే యున్నది—

"అయోధ్యా, మధురా, మాయా, కాశీ, కాంచీ, అవంతికా
పురీద్వారావతీచైవ, సప్తైతా మోక్షదాయికాః॥"

అనువిషయము సకలభారతజనసమీచీనమైయున్నది. అవంతీస్థానమున కాధునికనామము మాళవ్యము. అవంతీ మండలమునకు రాజధాని యుజ్జయినీనగరము. మహాకవి యగు కాళిదాసు డాయుజ్జయినీనగరనామమున కమరత్వ మును బ్రసాదించియున్నాఁడు. విక్రమాదిత్యుని యుజ్జయినీ నగరమునందలి సుధాధవళంబు లగుసుందరసౌధమాలిక లును, నలోక సామాన్యరూపలావణ్యవిలాసవతు లగుపుర పురంధ్రీమణుల విలాసవిభ్రమలీలారంగంబు లగురమ్య ప్రమోదారామంబులును నిప్పు డేమైపోయినవి? అవి యన్ని యును గాలవాహినీగర్భమునం గలసిపోయినవి. కాని మహా కవిశిరోమణి యగుకాళిదాసుఁడు తనకావ్యమునందు మాత్రము వానికన్నిటికిని శాశ్వతజీవనమును గల్పించి యున్నాఁడు. ఆమహాకవిసార్వభౌముఁడు తన మేఘసందేశ మహాకావ్యమునందు శాపగ్రస్తుఁడగు యక్షునిచే నవనీరద ముం గూర్చి "నీకించుకచుట్టుత్రోవ యైనను నొకసారి యుజ్జ యినీనగరమునకుఁ బోయి యాపురవిలాసమును గన్నుల కఱవుదీరఁ గాంచి నీకన్నులకును జీవితమునకును సార్థక్యముం గూర్చుకొని మఱిపొమ్ము" అని చెప్పించియున్నాఁడు. సాహిత్యసంస్మరణమున కిప్పుడప్రస్తుతమే యైనను యథా సమయమున మానవీనపాఠకులకు మహాకవిశేఖరుం డగుకాళి దాసుని మేఘసందేశ మహాకావ్య నొకసారిపఠింపవలయు నని బోధించుట యసంగతకార్యము కాదని తలంచుచున్నారము.

అశోకుఁడు జనకునియానతిచే నాతనికిఁ బ్రతినిధియై యుజ్జయినీపట్టణమునం దుండెను. ఆతఁ డారమణీయనగరమునందుండి మిగుల సమర్థతతో నవంతీమండల ప్రజావర్గము ననుకూల శాసనములతోఁ బరిపాలించుచుండెను. ఆతని ధర్మశాసన సమయమునఁ బ్రజలలో నెట్టివిద్రోహములు గాని, దేశమునం దెట్టి దుర్భిక్షములుగాని లేదు. ప్రజలు నిరంతర సంతుష్టులై యుండిరి. ఆతఁడును సుఖసంపూర్ణుఁ డయ్యెను. అశోకుని యౌవనమునందలి ప్రథమభాగ మీ యుజ్జయినీనగరముననే గడచినది. ఆతఁ డా మండలమునం దున్నప్పుడే విదిశానగరమునందలి యొక సుప్రసిద్ధవర్తకుని తనయను బరమరూపలావణ్యవతి యగుకన్యకను బెండ్లి యాడెను. నవయౌవనము, అప్రతిహతంబగు ప్రతాపమున రమణీయంబగు రాజధానీనగరము, విలాస విభ్రమలీలారంగంబులగు ప్రమోదోద్యానములు, సకలసంపత్సమృద్ధంబగు రాజ్యము, సుఖసంతుష్టులగు ప్రజలు, రూపయౌవనసంపన్నయు, ననురక్తయునగు ధర్మపత్ని—అశోకున కన్నియును లభియించినవి. ఇవియన్నియును లభించుటంబట్టియే యశోకుఁ డుజ్జయినియం దున్నప్పుడు నిరంతరముఁ బరమానందముతోఁ గాలమును సార్థకముగఁ జేసికొనియెనని చెప్పవచ్చును. గుణములయందలి యాదరముచేతనే తనతండ్రి రాజప్రతినిధిగఁ జేసి తన్నుజ్జయినీనగరమునకుం బంపియుండెనని యశోకుఁడు భావించుకొనియెను.

పండ్రెండవ ప్రకరణము

గృహసమాచారము

అశోకుఁ డుజ్జయినీనగరమునం దుండి యవంతీమండలమున సుఖశాంతివిధానము లాచరించుచుఁ బరమానందమునఁ గాలక్షేపము చేయుచుండెను. ఆతని కచ్చటనున్నప్పుడే తా నభ్యసించిన రాజనీతికౌశల్యమును గార్యరూపమున నుపయోగించుకొనుట కవకాశము దొరకెను.

ఆతఁ డచ్చటనున్న కాలమునం దిచ్చటఁ బాటలీపుత్రమునందు స్థితిగతు లంతబాగుగ లేవు. ఆరాజస్థానమునఁ జిరకాలమునుండియు న్యాయసభ యొకటి యుండుటయు దానిమూలముననే మహారాజు రాజ్యకార్యములం దీర్చుచుండుటయు జరుగుచుండెను. సార్వభౌముఁడగు బిందుసారుఁడుకూడ నీనియమము నతిక్రమించి యుండలేదు. ఆ సభాలోచనలనుబట్టియే మగధరాజ్యము వివిధభాగములుగ విడఁదీయఁబడుటవలన నున్నతోద్యోగుల సంఖ్య యధికమయ్యెను. ఆయుద్యోగు లందఱునుగూడ నాపరిపాలనా సభకు సభ్యులుగనే యుండిరి. చంద్రగుప్తుని ప్రభుత్వసమయమునం దిట్టిసభ్యులైదువందలమంది యున్నట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. బిందుసారుఁడుకూడ వారి యాలోచనల ననుస

రించియే రాజ్యమును బరిపాలించుచుండెను. ఆ రాజసభా మధ్యమున రాధాగుప్తుడు మంత్రియై యుండెను. ఖిల్లాతకుఁడు ప్రధానమంత్రి కాకపోయినను నాతని ప్రభావ మెల్ల విషయములయందును నిరాఘాటముగఁ గొనసాగుచుండెను. రాజోద్యోగులందఱు నాతని మిగుల గౌరవించుచుండిరి. అశోకుఁడు తక్షశిలకుఁ బోయినకాలమున యువరాజగు సుషీముఁడు ప్రవీణుఁడగు నాఖిల్లాతకుని జాల నగౌరవముగఁ జూచెను. రాజ్యమునకు భవిష్యత్ప్రభుఁడు కాఁదగిన యా యువరాజు నడవడి యందఱకు నసంతుష్టిని గల్పించెను. అందఱును క్షుణ్ణహృదయులై భయపడుచుండిరి. యువరాజగు సుషీముని ధూర్తత్వమును జూచి మంత్రియగు రాధాగుప్తుఁడు మిగుల విరక్తుఁడయ్యెను. అప్పటినుండియుఁ గ్రమక్రమముగ నారాజసభాసభ్యు లందఱును యువరాజు నెడల నసంతుష్టులైపోయిరి. పిమ్మట నశోకుఁడు తక్షశిలయందు శాంతిని నెలకొల్పి మరలివచ్చెను. అప్పు డాతఁడు తన జనకునియొద్దఁ గల యున్నతోద్యోగుల నందఱను సన్మానించెను. అప్పుడు రాధాగుప్తుఁడును ఖిల్లాతకుఁడును గూడ నెల్లవిధముల యువరాజుకంటె నశోకుఁడే యోగ్యతముఁడని నిశ్చయించుకొనిరి. రాజసభలోని చాలమంది సభ్యుల సమాదరవిశ్వాసములు క్రమక్రమముగ నశోకుని వంకకే ప్రసరింపసాగెను; సుషీమునియందలి విరక్తియు నశోకునియందలి యనురాగమును దినదినాభివృద్ధి నందు

చుండెను. సుషీముఁడు యువరాజును జనకునకుఁ బ్రియపుత్రుఁడునుగూడనై యుండెను. అయినను నశోకునిపక్షము ననే యున్నతోద్యోగుల యనురాగము ప్రబలతమమై యుండెను.

రాజధానియందలి యున్నతోద్యోగులభావము లీవిధముగఁ బరిణమించుకాలమునందే యువరాజగు సుషీముఁడును నశోకుఁడునుగూడ నచ్చట లేకయుండిరి. అప్పుడు సుషీముఁడు తక్షశిలయందును నశోకుఁ డుజ్జయినియందు నుండిరి. ఈ సమయమునందే యాకస్మికముగ మహారాజగు బిందుసారుఁడు వ్యాధిపీడితుఁ డయ్యెను. ఆవ్యాధి క్రమక్రమముగ వర్ధిల్లుచుండెను. అప్పుడు మహారాజు యువరాజగు సుషీముని బిల్పింపవలయు నని యాజ్ఞాపించెను. మహారాజు స్వస్థుఁడై యున్నను నస్వస్థుఁడై యున్నను నాతఁ డెప్పుడును గార్యాచరణవిషయంబునఁ బరముఖాపేక్షకలవాఁడేయై యుండెను. ప్రభుఁడగు బిందుసారునియాజ్ఞ యథావిధిగఁ బరిపాలింపఁబడినమాట సత్యమే—కాని, యాతని యభిప్రాయము మాత్రము సిద్ధించినదికాదు. రాధాగుప్తుఁ డింతకుముందుగనే బయలుదేరి రావలయు నని యశోకునకు వార్త నంపియుండెను. ఇప్పుడుకూడ నుద్యోగపద్ధతి ననుసరించి సుషీమునకును మరల నశోకునకునుగూడ సమాచారము నంపించెను— అప్పటికే మహారాజు వ్యాధి ముదిరిపోయినది. ఆరోగ్యము కలుగుననునాశ యతిస్వల్పము—

పదుమూఁడవ ప్రకరణము

రాజ్యలాభము

మహారాజగు బిందుసారుఁ డేబదివత్సరములు రాజ్యముచేసి క్రీ. పూ. 272 వ సంవత్సరమునందుఁ బరలోకగతుం డయ్యెను. అప్పుడు మగధరాజ్యసింహాసనము శూన్యమై యుండెను. ఆతఁడు తన యనంతరమునందుఁ దనప్రియపుత్త్రుఁ డగు సుషీముఁడే తనసింహాసనము నధిష్ఠింపఁగలఁ డనితలంచి యుండెను. ఇట్టియాశచేతనే యాతఁడు తాను రోగశయ్యయందున్నప్పుడు తనకుమారుని దక్షశిలనుండి పిలిపింపవలయునని యాజ్ఞాపించి యున్నాఁడు. అప్పటియాతనియాజ్ఞ సరిగనే పరిపాలింపఁబడినది; కాని యాతని యాశమాత్రము ఫలియించినదికాదు. ఎందులకు ఫలియింపలేదో యాసంగతి నిదివఱకే చెప్పియున్నారము. రాధాగుప్తునిగూఢతంత్రముచే నశోకునకుఁ దనతండ్రి వ్యాధిగ్రస్తుఁడై యుండె ననుసంగతి ముందుగనే తెలియవచ్చెను. ఆవార్త విన్నతోడనే యశోకుఁడు తటిద్వేగమున నుజ్జయినినుండి పాటలీపుత్రమునకు వచ్చియుండెను. కాని యాతని కప్పుడు జనకసందర్శన భాగ్యము లభియింపలేదు. శూన్యమైయున్న పితృసింహాసనమునుమాత్ర మాతఁడు దర్శించెను.

రాధాగుప్తఖల్లాతక ప్రముఖులగురాజసభాసభ్యులందఱు నేకగ్రీవముగ నిదివఱకే నిశ్చయించుకొనియుండుటచే వారందఱును గలసి యప్పుడే మగధరాజ్యమున కశోకుని రాజుగఁ జేసివైచిరి. బిందుసారునియనంతరమున నాతని ప్రియతమసతీరత్నమగు సుభద్రాంగికుమారుఁ డశోకుఁడే యావిశాల మగధరాజ్యమునకు మహిమాన్వితుఁ డగుమహారాజచంద్రుఁ డయ్యెను—ఈయుత్సాహవార్త రాజ్యమునందంతటను బ్రకటింపఁబడియెను.

ఇట సుషీముఁడును నిశ్చింతుఁడై యుండలేదు. జనకుని కష్టవార్త విన్నతోడనే యాతఁడును సాధ్యమైనంతవఱకుశీఘ్రప్రయాణములు చేసి స్వదేశమునకు వచ్చియుండెను. తోడనే మంత్రు లందఱును గలసి మగధరాజ్యమున కశోకునే రాజుగ నెన్నుకొని రనుసంగతి యాతనిచెవులఁ బడియెను. బాహుబలముచే రాజధాని నాక్రమించుకొని పితృసింహాసనము నధిష్ఠించుటకంటె నాతని కిఁక గత్యంతర మేమియులేదు. ఆకారణమున నాతఁ డధికసంఖ్యాకసైన్యముం గూర్చుకొని ససైన్యముగఁ బాటలీపుత్రసమీపమునకువచ్చి విడిసెను. చిరకాలము క్రిందటఁ బాటలీపుత్రము ప్రాకారపరిఖాద్వారములచే సురక్షితమై యుండెను. అశోకునిసేనానాయకు లింతకుముందే ప్రాకారమునకుఁ జుట్టునున్న యగాధమగునగడ్తను జలశూన్యముగఁ జేసి తుపాకిమందు కసవు మొదలగువానితోఁ గప్పివైచి యుండిరి. జనశూన్యంబును దృణశోభితంబును నగునాపరిఖం

గాంచి సుషీముఁ డానందోత్ఫుల్లహృదయుఁ డయ్యెను. పరిఖానిరోధము లేకుండుటచే నెటులయినఁ బ్రాకారమును బగులఁగొట్టియో, లంఘించియో ససైన్యముగ నగరమధ్యమునందనాయాసముగఁ బ్రవేశింపవచ్చునుగదా యని యాతఁ డాశపడియెను. ఇట్టియాశచేతనే యాతఁ డతివేగముగ సేనల నడిపించుకొని ప్రాకారసమీపమునకు వచ్చి నిలిచెను.

అశోకునిదండనాయకు లిది యంతయును గనుపెట్టి చూచుచునే యుండిరి. మహారణకుశలు రగువారియుపాయము ఫలించినది. సుషీముఁడు ససైన్యముగఁ బ్రాకారమునకు నగర్తకును మధ్యభాగమునఁ బ్రవేశించి యుండెను. పంచాననము ప్రబలకిరాతునివలలోఁ దగులుకొన్నది. సుషీముఁడు ససైన్యముగ నట్లుండుటం గాంచి యశోకునిసైనికులా పరిఖయందలి మందునకు నిప్పు ముట్టించిరి. మఱియుఁ బ్రాకారములపై నుండి నిరంతరబాణవర్షమునుగురియింపసాగిరి. సుషీముఁడు తానెన్నఁడుఁ గలలోనైన ననుకొనియుండనిపన్నాగమునం బడి ససైన్యముగ నిహతుఁడై పోయెను.

అశోకునిసౌభాగ్యమార్గమున కడ్డముగనున్న కంటకవృక్ష మీవిధముగఁ బెల్లగింపఁబడిపోయెను.

నవీనుఁ డగురాజు—ప్రవీణులగుమంత్రులు—రణనీతికుశలు రగుదండనాయకులు—వీరందఱును యుద్ధానంతరమున నొక్కచోఁ గలిసికొనిరి; ఒక్కటేమాటగ మెలంగుచుండిరి! ఒక్కటేశరీరముగ భావించుకొనుచుండిరి. ఇఁక నట్టిరాజ్యమునకుఁ గొదవయేమున్నది? అశోకున కప్పటికిని భ్రాతృసంబంధశత్రుత్వము నిశ్శేషము కాలేదు. అశోకుఁడు కేవలము తదేకదృష్టితో విద్రోహులగుసోదరులను సపరివారముగ నశింపఁజేయుటకై ప్రయత్నించుచునే యుండెను. ఇట్టికల్లోలములచే నశోకునకుఁ బితృసింహాసనము లభించినను బట్టాభిషేకము జరుగుట కాలస్యము కావలసివచ్చెను—

పదునాలుగవ ప్రకరణము

రక్తప్రవాహము

అశోకునకు సర్వరాజ్యమును లభియించినది. ఆతని ముఖ్యశత్రువులు నిహతులై పోయినసంగతియు సత్యమే. కాని యాతనికంతమాత్రమున నిశ్చింతుఁడై యుండుట కవకాశము కలుగలేదు. పూర్వమునుండియు రాజ్యమునందలి ప్రజలును రాజోద్యోగులును రెండుపక్షములుగ నేర్పడియుండిరి. కొంద అశోకునిపక్షమువారుగను, మఱికొందఱు సుషీమునిపక్షమువారుగనునుండిరి. అశోకునిపక్షమువారు ప్రజలేయయ్యును గొలఁదిమందిమాత్రమేయుండిరి. ప్రజాసామాన్యమునఁ జాలమంది సుషీమునిపక్షమువారే యైయుండిరి. మానవలోక

మెంతవికృతముగ మారిపోవుట తటస్థించినను, ధర్మాధర్మజ్ఞానము న్యాయాన్యాయవిచారణశక్తి, పాపనిందనము, పుణ్యాకాంక్ష మొదలగుసద్గుణము లన్నియు నొక్కసారిగనాశనములై పోవఁజాలవు. "సుషీముఁడు యువరాజుగ నుండెను-సత్యధర్మానుసారముగ నాతఁడు పితృసింహాసనమున కుత్తరాధికారియై యుండెను. బాల్యచాపల్యముచేనైన లోపము లాతనికడ నేవియైననుండిన నుండుఁగాక! సమయానుకూలముగ వానినన్నిటిని నాతఁడుసవరించుకొనఁజాలక పోఁడు." అని యీవిధముగ భావించుకొనుచుఁ బ్రజలలోనను, మంత్రులలోనను జాల భాగమువఱకును సుషీమునియెడలనే యధికవిశ్వాసము కలిగెను. వారి కశోకుఁడు రాజగుట సంతోషకరముగలేదు. ఇంతియకాక సర్వవిధముల రాజ్యార్హుఁడగు సుషీముఁడు కపటమార్గమున నన్యాయముగఁ జంపఁబడిపోయెను. అందువలనఁ బ్రజలలోఁ జాలమందికి సుషీముని యెడల జాలి కలిగెను. వారాతనిలోపముల నన్నిటిని మఱచిపోయిరి.అందఱు నాతని కొఱకే తమవిచారమును సూచించుచుండిరి—పతిపుత్ర విహీనలును, మహామహిషీమణులు నగునశోకుని సవతితల్లుల యెడలఁగూడఁ బ్రజాభిప్రాయము సానురూపముగ నుండెను. ప్రజలందఱును వారికష్టములకు విచారించుచుండిరి. ఇట్టి కారణములచే ననేకు లశోకునకు బహిరంగ శత్రువులై పోయిరి. ఇంకను మిగిలియున్న యశోకుని వైమాత్రేయ సోదరులుకూడ నాతని యెడల విరుద్ధాచరణముల నాచరించుచుండిరి.

ఈ సకలకారణములవలనను నశోకున కొక్కప్పుడును నెమ్మదియనుమాట లేదయ్యెను. అప్పు డాతఁ డేవిధముచేనైనను శత్రుసంహారము చేయవలయు నని కృతసంకల్పుఁ డయ్యెను. ఆతఁడనేకు లగుగూఢచారులను నియమించియుంచెను; వారందఱును జండికాలయములు, దేవాగారములు, సైన్యావాసములు, పుణ్యక్షేత్రములు మొదలగు నానాప్రదేశముల నానావేషధారులై సంచరించుచు నానాసమాచారములను సంగ్రహించుకొని వచ్చి యశోకునకు నివేదించుచుండిరి. ఎవ్వ రెచ్చట నేవిధముగ రాజద్రోహకార్యములం జేయవలయు నని యాలోచించుకొనుచుండిరో యంతయు నశోకున కతిసిగూఢముగఁ దెలిసిపోవుచుండెను. క్రమముగ నెందఱో రాజద్రోహులు రాజ్యమునందు నిండియున్నట్లు తెలియవచ్చెను. రాజపరివారమునందుఁగూడ ననేకుల నామములావిద్రోహనామసహితములై వినఁబడుచుండెను. ఆకాలమునందు రాజద్రోహాపరాధులకు మరణదండనముకంటె మఱియొకశిక్ష యేదియును లేదు. రాజద్రోహులసంఖ్య వృద్ధియగుచున్నకొలందిని నరహత్యల సంఖ్యకూడఁ బ్రవర్ధిల్ల నారంభించెను. క్రమముగ నీనరహత్యల కొకవిశాలావాసముకూడ నిర్మింపఁబడియెను. ఆ గృహమునకు నరకమని పేరు పెట్టఁబడియెను. పొరపాటుననో, కాక గూఢచారులయసత్య సమాచారమూలముననోగాని యొకనాఁ డొకబౌద్ధసన్యాసి యాహత్యాగారమునఁ

ప్రవేశపెట్టఁబడియెను. చండగిరికుఁ డను సాలెవాఁడొకఁడు రాజద్రోహులశిరంబుల ఖండించు కార్యమునందునియుక్తుఁడై యుండెను. ఆతఁడప్పు డందఱవలెనే యాసన్యాసినిఁగూడ నఱకుటకు సన్నద్ధుఁ డయ్యెను; కాని యాసాధు వేమేమియో చెప్పుటవలన నాచండగిరికుఁ డాతనికిఁ గొన్నిదినములు గడువిచ్చెను. ఈగడువులోపలనే యాభౌద్ధపరివ్రాజకుని యపారయోగబలమాహాత్మ్యము ప్రకటిత మయ్యెను. ఆసంగతి యథాసమయమున మహారాజగునశోకుని చెవులఁ బడియెను. తోడనే యశోకుఁడు స్వయముగ నచ్చటికిఁ బోయి యాసాధుశేఖరుఁడు నిరపరాధి యని సప్రమాణముగ గ్రహించుటయే కాక యాతఁడు మహాయోగి యనికూడఁ దెలిసికొనియెను. అప్పు డశోకుఁ డాతనికి నమస్కరించి తనయపరాధమును క్షమింపఁ బ్రార్థించి యామహాత్ముని విడుదల చేయించెను. అప్పు డానరఘాతుకు డగుచండగిరికుఁడు తానదివఱకుఁ జేసిన మహోద్ధతకార్యములంగూర్చి యశోకునకు విన్నవించెను. నిందనీయంబగు నీవ్యాపారమంతయు నప్పు డశోకునకు రాక్షసకృత్యముగ నగపడియెను. తత్క్షణమే యశోకుఁ డాహత్యామందిరము భస్మీభూతముగఁ జేయవలయు నని యాజ్ఞాపించెను. అది మొదలుగ రాజద్రోహులకు మరణదండనము తప్పిపోయినది; అట్టివారిని వారి యపరాధములకుఁ దగురీతిని దండించుట కారంభమయ్యెను.

అదియే కారణముగా నంతటినుండి నవీనసార్వభౌముఁ డగునశోకుఁడు బౌద్ధయతులవలన బౌద్ధధర్మములను

మఱియు ననేక పుణ్యచరిత్రములను వినుచుఁ గ్రమముగా బౌద్ధపరివ్రాజకుల యోగబలమాహాత్మ్యములంగూడ స్వయముగఁజూచి తెలిసికొనుచుండెను.

అశోకునిరాజ్యలోభకారణమున రాజ్యరక్షణమునకై యనేకులగు నపరాధులును, నిరపరాధులును, శత్రులును, మిత్రులును, తనవారును, పెఱవారునుగూడఁ గఱకుకత్తులపాలై పోయిరి. రక్తప్రవాహములతో నాలుగుసంవత్సరము లీవిధముగఁ గడచిపోయినవి.

పదునేనవ ప్రకరణము

అభిషేకము

మహారాజగుబిందుసారుఁడు లోకాంతరగతుఁడై యిప్పటికి నాలుగేండ్లయ్యెను. రాజ్యలోభపరవశుఁడై యున్న యశోకునకుఁ బితృమరణముంగూర్చి దుఃఖించుటకెప్పుడు నించుకంత యవకాశము దొరికినదిగాదు. ఆతఁడు తన రాజ్యరక్షణమునకై సోదరులనైనఁ జంపించుట కెంతమాత్రమును శంకించియుండలేదు. ఎందఱో భ్రాతలను, మఱియు నెందఱోపురజనులనుగూడ సంహరించి యాతఁడిప్పుడు నిరపాయుఁడై నిష్కంటకుఁడై యున్నాఁడు. ఇన్నాళ్ల

కాతని కాపాటలీపుత్రమున — ఆరక్తరంజితరాజమార్గమునఁ బట్టాభిషేకమహోత్సవము గావింపవలయునని యాలోచన తోఁచెను. రాజధర్మము—రాజచరిత్రమైనది !!!

సర్వసంతాపసంహారకం బగుసమయము. ఈ నాలుగేండ్లలోనను రాజాంతఃపురమునందలి యనేకులు తమ శోకతాపములను మఱచిపోయియుండిరి. నగరమున శాంతి నెలకొల్పఁబడినది. నాగరకులు మరల సుఖసంతోషములచే నుల్లసితహృదయులై సంచరించుచు రాజపథశోభాపరంపరల వర్ధిల్లఁజేయుచుండిరి. శాంతిప్రియులును, సుఖప్రియులు నగునగరజనులహృదయములయందు మరల రణభేరీనినాదము చెవులఁ బడుట తటస్థించునేమో యనుసందేహమైన నుదయించుట లేదు. ఇప్పుడుసంధ్యాసమీరణములచే నగరతోరణస్తంభములయందలి విజయపతాకలు సవిలాసముగ సంచలితము లగుచుండెను. విజయభేరీమధురనినాదములును, బూర్వవాహిని యగు జాహ్నవీతరంగకలకల నినాదంబులును గలసి మెలసి యపూర్వసంగీతస్వనంబును బ్రదర్శించుచుండెను. సంధ్యాసమయదీపమాలికలును, దిగంతవ్యాప్తంబు లగువిజయభేరీనినాదములును, కలకలనినాదినియు, మందగామినియు నగు జాహ్నవీతరంగిణియందలి జలశీకరంబులచే నభిషిక్తంబులగు వాతపోతంబులును వారిత్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రంబుల స్పృశించుచు వారిపూర్వపుసంగతుల నన్నిటిని మఱపించుచుండెను. రాజాంతఃపురమునందలి పతిపుత్రవియోగదుఃఖిత లగు

కొందఱు రాజమహిషులును నగరమునందలిప్రతిహింసాపరాయణులును బలవంతులు నగుకొందఱుజనులునుమాత్రము గాక తక్కినజనసామాన్యమంతయు బిందుసారునిమాటయు, యువరాజగుసుషీముఁడు మొదలగునితర భ్రాతృవరులహత్యలును, రాధాగుప్తునికౌటిల్యచరిత్రమునుగూడ సంపూర్ణముగ మఱచిపోయిరి. సాధారణజనులు తమతమవ్యాపారములు క్రమముగ జరుగుటయే చూచుకొనువారు కావున వారికీయాలోచనయే లేదు. వారిసదుపాయములకు లోపము లేకుండ నున్నప్పుడే రాజ్యము నేరాజు పాలించిన వారికేమి? న్యాయాన్యాయవిచారణచర్చయు బ్రతిహింసాచరణాలోచనయుఁ జాలకాలమువఱకు వారి హృదయములయందు మెఱయుచుయుండెను; కానినాలుగుసంవత్సరములు భయంకరముగ శోణితవాహినులు ప్రవహించినతరువాత వారికి మరల మంచికాలము వచ్చినది. ఇప్పుడా రాజ్యమునందలిప్రజ లందఱును ముక్తకంఠులై కౌముదీపులకితంబగు నారాత్రియందు విమలచంద్రికానగరమునందుండి యుచ్చైస్స్వరమున నవిఘ్నముగ సాధువాదములం గావించుచుండిరి— 'జయమగుఁగాక ! మహారాజశోకునకు జయమగుఁ గాక ! '' రాజమందిరములందును, సమున్నతప్రాసాదములయందును, ప్రకోష్ఠములయందును, మందిరములయందును, మఠములయందునుగూడ నావిజయనాదములే ప్రతిధ్వనించుచుండెను—'' జయమగుఁగాక ! మహారాజగునశోకునకు జయమగుఁగాక ! ''—

అది జ్యేష్ఠమాసము; శుక్లపక్షము; పంచమీతిథి—సార్వభౌముఁడగు నశోకుని పట్టాభిషేకక్రియలు సర్వమును సంపన్నంబు లయ్యెను.

పదునాఱవ ప్రకరణము

దిగ్విజయము.

సార్వభౌముఁడగు నశోకుని ప్రతాపము దశదిశాపరివ్యాప్తమయ్యెను. సమస్తసామంతమహీపాలురు నాతని సార్వభౌమత్వము నంగీకరించిరి. ఆతని బాహుబలపరాక్రమము లందఱకును బరిచితము లయ్యెను. ఆతని చతురంగబలములు దినదినప్రవర్ధమానములగుచుండెను. వారు కేవలము రాజ్యము శాంతిరక్షణము గావించుటచేతనే తృప్తివహించియుండుట లేదు. పశుబలము ధర్మబలముచే నియమితమును సంయతమును గాకున్నచో నది క్రమముగ ధర్మబలమును మించి యతిక్రూరముగఁ బరిణమింపఁగలదు. సేనానాయకు లాసంగతిని బాగుగ గ్రహించియుండిరి. మంత్రిగణముకూడ గ్రహించియుండెను. ఇప్పటికి నాలుగుసంవత్సరములనుండి మహారాజు యుద్ధవిద్రోహములలోనే మునింగియుండెను. శాంతినివహించి యెంతయో కాలము కాలేదు. ఇప్పుడు మరల దిగ్విజయార్థమై యుద్ధయాత్ర చేయవలయు ననిన సైనికులకుఁ గష్టముగ

నుండును. ఈసంగతులన్నియు నాలోచించుకొని వారు మహారాజు చెప్పినట్లు చేయవలయునని నిశ్చయించుకొనిరి. వారెల్ల సంగతులను విస్పష్టముగ నశోకసార్వభౌమునకుఁ దెలియఁజేసిరి. అశోకుఁడు దిగ్విజయయాత్ర చేయుటకు నిశ్చయించెను. కొలఁదికాలములోనే యందులకుఁ గావలసినప్రయత్నములన్నియు సంపూర్ణములయ్యెను.

మగధదేశాధిపతియగు నశోకమహారాజప్పుడు కళింగదేశ విజయమునకై విశేష సేనాపరివృతుఁడై యుద్ధయాత్ర చేసెను. వర్తమానకాలమున నుత్కళము (ఉరియా) అను పేరుగల మదరాసు రాజధానియందలి కొంతభాగమప్పుడు కళింగదేశముగ వ్యవహరింపఁబడుచుండెను. కళింగదేశము నీలసముద్రసేవితమై యుండెను. ఆ దేశమధ్యమునుండి వైతరణీతరంగిణి ప్రవహించుచుండెను. నీలాచలము మొదలగు చిన్నపెద్ద పర్వతములవరుస లీదేశమున వ్యాపించి విరాజమానములగుచుండెను. అప్పటి సముద్రము, నదులు, పర్వతపంక్తులు నిప్పటికి నాదేశమును సురక్షితముగఁ జేసియుండుటచే నాదేశము నాక్రమించుకొనుట శత్రువులకు దుస్సాధ్యముగ నుండెను. మఱియొక విశేషము—ఖరస్రోతానది యాదేశము కడవఱకును వ్యాపించియుండుటచే శత్రువులకు దుష్ప్రాప్యమై యుండెను. రఘువంశకావ్యమునందలి రఘుమహారాజు దిగ్విజయభాగమును జదివినచో మన మీ విషయములన్నియు సప్రమాణముగ గ్రహింపఁగలుగుదుము. అయోధ్యానాయకు

డగు రఘుమహారాజు వంగదేశము నతిక్రమించి మదమాతంగములతో సేతువు నిర్మించి కపిశానదిని ససైన్యముగా దాఁటియున్నాడు.

"బలయుతుఁడు రఘువు నౌకా
బలసంపన్నులగు వంగ పతులగెలిచి ని
ర్మల గంగాస్రోతంబుల
నలవున నాటించె ఘనజయ స్తంభములన్."

* * *

"ఏనుఁగులసేతువులఁ గపి
శానదిఁ దరియించి రఘుఁడు చనియెఁ గళింగ
స్థానమునకు జయభట సం
తానముతో నుత్కళప్ర దర్శిత పథుఁడై."

రఘుమహారాజు దిగ్విజయయాత్ర చేసినమార్గము ననుసరించియే మగధాధిపుఁ డగు నశోకమహారాజు కూడ విపులసైన్యముతోఁ గళింగమునకు గమనోద్యతుఁ డయ్యెను.

అప్పటికళింగప్రభుఁడు సామాన్యముగ నశోకునకు లోఁబడలేదు. ఆ కారణముచే నిరువంకల సేనలకును మహారణము జరిగినది. కరితురంగపదాతిగణంబుల పదాఘాతములచేఁ బ్రభవించినరజఃపటల మాకాశము గప్పివైచెను. రథనేమినిస్వనంబులును, గజబృంహితధ్వనులును, హయహేషలును, వివిధాయుధఘుణఘుణారావంబులును గలసి సాగర

తరంగనిర్ఘోషమును స్తబ్ధీభూతముగఁ జేసివైచెను. రణధరణీతలమున శోణితవాహినులు ప్రవహించెను. ఈవిధముగఁ గొన్నిదినములుగడచినపిమ్మట యుద్ధముముగిసెను. ఆవిశాలజనపద మంతయు నశోకునియధీన మయ్యెను. కాని దేశము జనశూన్యమైపోయెను. అప్పుడశోకుఁడు రథారూఢుఁడై రణక్షేత్రమునుబరీక్షించెను. ఆభీభత్సదర్శనమున నాతనిహృదయ మత్యంతవ్యాకులిత మయ్యెను. ఆ కారణముచే విజయలక్ష్మి యాతనికుల్లాసముకలిగింపఁజాలకపోయెను ఇంతియ కాదు—ఆతనికించుకంతయూరటయైనగల్పింపలేకపోయెను. తనరాజ్యలోభముచే ననేకజనసంఘములు నాశనములైపోయెఁగదా యని యప్పుడాతఁడనుకొనియెను. అందుచే నాఁతడు మర్మభేదనంబగువిచారము ననుభవించెను. కాని, యాతఁ డాయాంతరికపరివేదనము నెవ్వరియొద్దను బ్రకటించియుండలేదు. తదనంతర మాయశోకుఁడు కళింగరాజ్య సింహాసనమునం దాప్రభువునే మరలఁ బ్రతిష్ఠించి దేశపరిపాలనమున కనుకూలవ్యవస్థలం గావించి స్వదేశమునకు మరలెను. కొలఁది కాలముననే యశోకుఁడు రాజధానిం బ్రవేశించెను. అప్పుడు రాజధానీ నగరమున యథావిధిగ విజయోత్సవములు గావింపబడియెను.

పదునేడవ ప్రకరణము.

సంధిసమయము.

పాటలీపుత్రమునఁ గొన్నిదినములవఱకును విజయోత్సవములు జరిగినవి. క్రమముగానుత్సవోచ్ఛ్వాసములు తగ్గనారంభించెను. ఆనందతీవ్రప్రవాహములు మందీభూతములగుచుండెను. గజతురంగ పదాతిగణంబుల కిఁక నిప్పుడు యుద్ధయాత్రానురూపంబులగు వేషభూషణము లెంతమాత్రమును లేవు. నగరతోరణములయందలి పత్రపుష్పమాలికలు వాఁడిపోయినవి. పట్టణమంతయుబూర్వమువలెనెమ్మదితోనుండెను; దూరమునుండి రణభేరీధ్వనులనాలకించి యుద్ధయాత్రామహోత్సవముం జూడవలయునను నుత్సాహముతోఁ గులవధూజనము గృహకార్యములనువిడిచి గవాక్షములయొద్ద నిలిచియుండుటలేదు; వృద్ధులగువార లింటిముంగిలి దాటివచ్చుట లేదు. యౌవనులు స్వకార్యములనువదలి వీథులవెంటఁ దిరుగుటలేదు. బాలకులు తమపుస్తకములను బాఱవైచి వీథులలోనికిఁ బరుగెత్తుకొని వచ్చుటలేదు. ఇప్పుడు నగరజనులందఱును నెమ్మదితోఁ దమతమ పనుల నిర్వహించుకొనుట కారంభించిరి. రాజధానియందును రాజస్థానమునందును మరలఁ బూర్వావస్థ నెలకొనియెను.

రాజ్యమంతటను బ్రజలందఱునుబూర్వరీతిని నెమ్మదితోనుండిరి. కాని మహారాజగు నశోకుని మనోభావము మాత్రము యథాపూర్వముగ నున్నట్లగపడుటలేదు. ఇంతకాలమువఱకు మహారాజగునశోకుఁ డెట్టిస్థితియం దుండెనో యితరులుకూడ నాస్థితియందేయుండిరి. తనహృదయమునం దెట్టివిషమచ్ఛాయ ప్రసరించుచుండెనో యింతకాలమువఱకు నశోకుఁడు గ్రహింపఁ జాలకపోయెను. ఆమహారాజుముఖమండలమున నా ఛాయ యావరించి యున్నట్లితరులు కూడ నెవ్వరును గనుపెట్టలేకపోయిరి. ఇప్పుడు ప్రజల కందఱకును మంచిసమయము వచ్చినది. అందుచేతనే యశోకుఁడు తన హృదయమునఁ బ్రసరించియున్న విషమచ్ఛాయను బాగుగ గ్రహింపగలిగెను. మంత్రులుకూడ నా సంగతిని దెలిసికొనఁ గలిగిరి. మహారాజగు నశోకుని వాక్యోపవాక్యములవలనను, నాచారవ్యవహారములవలనను, నా దేశోపదేశములవలనను నాతనిభావ వైలక్షణ్యమెల్లరకును స్పష్టముగ బోధపడుచుండెను.

క్రమముగ మంత్రులందఱు నీ విషయముంగూర్చి యాలోచింప నారంభించిరి. ఒకనాడు మహారాజు దైనందిన రాజకార్యములు నిర్వర్తించుకొని సభచాలించి నగరునకుఁ బోయెను. తరువాతఁ గొలఁది సేపటిలోననే మంత్రులందఱు నాస్థానమునుండి వెలుపలకు వచ్చిరి. వారిలో నొకడు "అంతఃపురమునం దేదియో జరిగియుండును" అని

యెను. మఱియొకఁడు "అట్లుకాదు. నేను వినియుంటిని. చండగిరికుని కృత్యముల కాతఁడు మిగులఁ గ్రోధావిష్టుఁడై యున్నాఁడు. ఆ చండగిరుకుఁడొకనాఁడు నిరపరాధియు, నలౌకికశక్తిశాలియునగు సముద్రగుప్తుఁడనునొక బౌద్ధసన్యాసిని జంపఁబోయెను; కాని యాతని యమానుషశక్తిం జూచి విస్మితుఁడును భయావహుఁడునై యావృత్తాంతమును మహారాజున కెఱిఁగించెను. మహారాజు స్వయముగ నరకగృహంబునకు వచ్చి యాసన్యాసి యత్యద్భుతమహిమలను గన్నాఱఁ గనుఁగొని యాతని సందర్శించెను; ఆతనియొద్ద బౌద్ధధర్మములం గూర్చి వినియుండెను. ఆ పిమ్మటనే నరకమందిరము నేలమట్టమై పోయినది. చండగిరికునకుఁ బ్రాణదండనము విధింపబడినది. అప్పటినుండియు మహారాజునకు మనసు తిరిగిపోయినది" అనియెను. అంతట మఱియొకఁడు 'ఇదియే సత్యమైయుండును' అని యాతని వాక్యములను సమర్థించెను. మరల నాతఁడు తక్కిన మంత్రివర్గముం జూచి "మహారాజు కళింగదేశ యుద్ధక్షేత్రమున నసంఖ్యజనక్షయముం గాంచి యతివికలహృదయుఁడయ్యెననియు, నిఁక నెన్నఁడును రాజ్యలోభముచే యుద్ధము చేయఁగూడదని నిశ్చయించుకొనియె ననియుఁ బ్రధానదండనాయకునివలన నేనువినియుంటిని. రాజధర్మము సూక్ష్మతమమైనది. రాజనీతి కృత్రిమమైనది—సరళభావముతో సకలవిషయములను బ్రదర్శించుట యీ రెంటికిని విరుద్ధము. కేవల మెల్లవిషయములను బాహ్యదృష్టితోఁ జూచుటయే యావ

శ్యకము. కాని యంతమాత్రమున నేమగును? మహారాజు యొద్దనిరంతరము నుండు సన్నిధానవర్తులకు మాత్రమే యాతని మనోభావములు బోధపడుచుండును. అట్టివారియొద్ద నాతఁడు తన మనోభావముల నెల్లదాఁపఁగలుగును? మనోభావములు ముఖమునందును మాటలయందును బ్రకాశితములగుననే యుండును" అనియెను.

ఆ నాఁడు మంత్రులీవిధముగ నాలోచించుకొని తమతమ వాహనముల నధిరోహించి మందిరములకుఁ బోయిరి. అనంతర మొకనాఁ డశోకసార్వభౌముఁడు తన విలాససౌధమున వాయువిహారము చేయుచు జాలకాంతరముల నుండి వీథిని బోవుచున్న పరమసుందరుఁడగు నొకబాలకునిజూచెను. ఆ బాలకుని శిరస్సు ముండితమైయుండెను; ఆతఁడు కాషాయవస్త్రములను ధరించియుండెను; ఆతని హస్తమునఁ గమండలువుండెను. మృణాళసదృశంబులును, కోమలంబులును, సువృత్తంబులు నగు నా బాలకుని బాహువులు కావివసనముచే నర్ధావృతములై యుండెను. అందుచే నా బాలకుని శరీరకాంతి మఱింత స్పష్టముగను దేజోవంతముగను గానవచ్చుచుండెను. ఆతని ముఖమండల మపూర్వతేజసంపన్నమై యుండెను. ఆతని విశాలనేత్రద్వయమునుండియు, హృదయనిర్మలానందమును స్నిగ్ధకరుణామృతభావమును బహిర్గతములగుచుండెను. అశోకుఁడు చాలసేపటివఱకు నా బాలకుని తదేకదృష్టితోఁ జూచుచుండెను. ఆ బాలుఁ డప్పుడు తనలో

నేమేమియో పాడుకొనుచుఁ బోవుచుండెను. ఆతని వంకను జూడవలయుననియు నాతనిగానము బాగుగానాలకింపవలయు ననియు మహారాజు మిగులఁగుతూహలపడియెను. అప్పుడొక సేవకున కాజ్ఞాపించుటచే సేవకుఁ డాబౌద్ధబాలసన్యాసి నచ్చటకుఁ దీసికొనివచ్చెను.

మహారాజు పరమాదరముతో నా బాలయోగి నుచితాసనమునఁ గూర్చుండఁజేసెను; ఆతని యోగక్షేమములం దెలిసికొనియెను. అప్పుడా బాలయోగి తన నామము నిగ్రోధుఁ డనియుఁ దన గురుని పేరు తిష్యుఁడనియుఁ దెలియఁజేసి యీ క్రిందివిధముగ గానముసేయఁదొడంగెను. దానిభావమిది—

"జీవునకు దేహము గేహమువంటిది. దేహరూపంబగు నీగృహమును నిర్మించినతృష్ణంగూర్చి యన్వేషించుచు నే ననేకపర్యాయము లీజగంబునకు వచ్చియుంటిని; అనేక జన్మములను గ్రహించియుంటిని. మరలమరల నెల్లకాలమును జన్మాంతరముల నందుచుండుట ఎంతదుఃఖకరము! ఓగృహనిర్మాణకారిణీ! నే నిప్పటికి నిన్నుఁ బ్రత్యక్షముగఁ జూడఁ గలిగితిని. ఇఁక నీవు మరల నీగృహమును నిర్మింపఁజాలవు. గృహస్తంభములను, బార్శ్వదండములను గూడ సంపూర్ణముగ నేను భగ్నముచేసివైచితిని. సంస్కారవిహీనం బగు నాహృదయ మిప్పటికిఁ దృష్ణాక్షయసాధనమును గ్రహింపఁ గలిగినది."

ఆ బాలయోగిగాన రూపబోధనమువలన నామహారాజు హృదయమున మఱపునఁబడిపోయిన యెన్నియోసంగతులుస్మృతికి వచ్చుచుండెను. ఆతనిప్రాణములు చేతనారహితములై పోయెను. అప్పు డేమిచేయవలయునో యాతని కేమియుఁ దోఁచుటలేదు. బాలకుఁడు మరలమరలఁ బాడఁ దొడంగెను—"లెమ్ము! అలసుఁడవై యుండఁబోకుము. ధర్మాచరణముం గావింపుము-ధర్మాచరణుఁ డిహలోకమునందును బరలోకమునందునుగూడ సుఖియింపఁగలఁడు. సత్కర్మములను జేయుము! అసత్కర్మములను జేయవలదు. ధర్మచారియగువాఁ డిహపరలోకములయందు సుఖియై యుండఁగలఁడు."

మహారాజగునశోకుని హృదయమునందుఁ గింకర్తవ్యతావిమూఢత్వము వదలిపోయినది. ఆతని హృదయమునుండి సందేహాంధకారచ్ఛాయయుఁ బ్రదీపాంధకారచ్ఛాయయునుగూడ నశించిపోయినవి. అతఁడు తన జీవితమును బౌద్ధధర్మ ప్రచారమునందే గడపవలయు నని నిశ్చయించుకొన్న సంధిసమయ మిదియే.

పదునెనిమిదవ ప్రకరణము

నవజీవనము

"ప్రాణములను రక్షింపవలసివచ్చినచోఁ బ్రాణదానమునే చేయవలయును." అమరత్వము నాపాదించుసనాతన

ధర్మమిదియే. మృత్యుమధ్యమునుండియే యమృతమును బొందుట-భోగమునందు లభియింపనిదికూడఁ ద్యాగమునందు లభియింపఁగలదు—సంభోగమున లేనిసుఖము సంయమనమునందున్నది. విలాసమున దుర్లభమైన యానందము విరాగమున సులభమైయున్నది. కాని యీసంగతి యందఱు నెఱుంగరు. ఎఱింగినను గ్రహియింపఁగలిగినవారు కొంతమందిమాత్రమే-గ్రహించినను విశ్వాసముతోఁ బనిచేయువారు చాలఁదక్కువగా నుందురు.

రాజభోగములును, విలాసవిభ్రమములును నపరిమితములే యైయున్నను వానియం దశోకునకుఁ దృప్తికలుగలేదు. ఆతనిహృదయము విలాససుఖంబులఁ దేలియాడుచున్నను విచారించుచునే యుండెను. ఆకారణముచేతనే యాతఁడు తన ప్రాణములను బౌద్ధధర్మములకుఁ బూజోపహారములుగఁ జేసివైచెను. అందువలన నప్పుడాతనికి నవజీవనలాభము కలిగెను.

ఆనవజీవనమునం దాతఁడు నవనవజ్యోత్స్నాంతరాళమున నవనవాదర్శములం జూడఁగలిగెను. ఆతనికప్పుడు కర్తవ్యము బోధపడియెను. ఆనూత్నవిజ్ఞానతేజస్సాహాయ్యముచే నాతఁడు ముందుగఁ దనగృహమున సంస్కరణమున కారంభించెను. జీవునకుఁ బ్రేమసంయోగము లభించినది. నిరంతరముఁ దనయాహారమునకై యనేకములగు మృగములును బక్షులును సంహరింపఁబడుచుండుట నాతఁడు కనుంగొనియెను. ఉదరపో

షణమునకై యించుక యన్నమును జలమును లభించినచోఁ బరితుష్టినందవచ్చు నని యాతఁడు భావించెను. "అందుకొఱకు జీవహింసచేయుట యెందులకు?" అనిప్రశ్నించుకొనియెను. పిమ్మట మహారాజగునశోకుఁడు తన యాహారముకొఱకు మృగపక్షిమారణము గావింపఁగూడదని యాజ్ఞాపించెను.

రాజానందము కొఱకును, మంత్రుల సంతోషము కొఱకును, నిత్యనూతనంబు లగు చిత్ర విచిత్రఖేలనములు జరగుచుండెడివి; అందుకొఱకొక విశాలప్రాంగణమునఁ బశుపక్షి మృగాదులద్వంద్వయుద్ధములు జరగుచుండెడివి. ఒక్కొక్కప్పుడు దుర్దాంతములగు సింహములతోడను, మదగజములతోడను, క్రూరశార్దూలములతోడను; ప్రబలవృషభములతోడను, నపరాధులగు ప్రజలనుబోట్లాడించి వారి బలపరిమాణములు గ్రహియింపఁబడుచుండెను. ఈ సకల వినోదవ్యాపారములును దుట్టతుద కేమైనవో మనము సులభముగ గ్రహియింపఁగలము. ఒకప్పు డట్టివిలాసక్రీడ లానందదాయకములుగనే యుండెను. ఇప్పుడాకాలము తిరిగిపోయినది. నూత్నతేజమునందు విస్పష్టముగఁ గానవచ్చుచున్న యార్తులయశ్రువర్షములును శిక్షితుల రక్తప్రవాహములును నాతని కసహ్యపువేదనముం గల్పించుచుండెను. ఆతని కరుణార్ద్రహృదయమునందు సర్వభూతసమానుభావ ముద

యించెను. ఇఁక నాతఁడు చూచుచు నూరకుండఁజాలక పోయెను. అదిమొదలుగ నా మహారాజు నిష్ఠురంబులును నిర్దాక్షిణ్యంబులు నగునట్టి కౌతుకక్రీడలను నిలిపివేయున ట్లాజ్ఞాపించెను.

ప్రేమావతారుఁ డైనబుద్ధదేవుని ప్రియశిష్యుఁడగు నశోకుని హృదయమునఁ బ్రేమశక్తి యుదయించినది. ఆ శక్తియే మహారాజు పాకశాలను, ప్రాసాదములను, ప్రాంగణములను గూడ బరిశుభ్రపఱచి రాజ్యమందంతటను వ్యాపించి పరిపాలింప నారంభించెను. మహారాజగునశోకుఁడిన్నాళ్ళవఱకును విహారార్థము వేటకుఁ బోవుచుండెను. ఆ వేఁట చాల నాశ్చర్యకరమైనది. ఇప్పుడు వేఁట యనినం గొందఱు వేఁటగాండ్రును గొన్ని యేనుఁగులును, గొంతపరివారమును, గొన్నితుపాకులును, బల్లెములును మనకు జ్ఞప్తికి వచ్చును. కాని మహారాజగు నశోకుని కాలమునందు మాత్రము వేఁట మఱియొకవిధముగా నుండెను. అతఁడొకప్పుడు బంగారుపల్లకి నెక్కియు, మఱియొకప్పుడు గజారోహణము చేసియు వేఁటకుఁ బోవుచుండెడివాఁడు. అతని నలువంకలను నాయుధహస్తులగు సైనికులును, నమూల్యవేష భూషణాలంకృతలగు వారనారీమణులును గూడఁ బోవుచుండిరి. చుట్టును బరివేష్టించియున్న రజ్జుమధ్యమునుండి వారందఱును నడచుచుందురు. ఆరజ్జుమండలము చుట్టును శస్త్రధారిణు లగువీరనారీమణులు వేలకొలఁది తిరుగుచుం

దురు. దురదృష్టవశమునఁ దెలియక యెందెవ్వఁడైన నావీరనారీమణులు ధరియించి వచ్చుచున్న యారజ్జుసీమ నతిక్రమించినచోఁ దక్షణమే యాతనికి మరణదండన మగుచుండెను. ఈ విధము లగునరహత్యలే విలాసక్రీడలుగానున్నప్పుడిఁకఁ బశుపక్షిమృగాదులమాట చెప్పవలసినదేమున్నది? మహారాజగు నశోకుఁడు బౌద్ధధర్మము నవలంబించిన తరువాత నిట్టిదారుణ సమారోహణముల నన్నిటిని రూపుమాపివైచెను. ఆతనిహృదయమునందలి కరుణాప్రవాహము మహారణ్యసీమ వఱకును బ్రవహించుచుండెను. భయంకరారణ్యములయందలి జీవులుకూడ నిర్భయముగ సంచరించుట కవకాశము కలిగెను.

అశోకసార్వభౌముఁడు ప్రేమధర్మదీక్షితుఁడై క్రమక్రమముగా నిట్టి భోగవిలాసములను, క్రీడాకౌతుకములను. వ్యసనములనుగూడఁ బరిత్యజించివైచెను. భోగపరివర్తనమున సంయమన మారంభమయ్యెను. నవజీవనలాభమునఁ జండాశోకుఁడు ధర్మాశోకుఁడయ్యెను. బిందుసార సార్వభౌముని యప్రియపుత్రుఁ డిప్పుడు దేవతలకుఁగూడఁ బ్రియదర్శనుఁడయ్యెను.

పందొమ్మిదవ ప్రకరణము

పరివర్తనము

ప్రియదర్శనుఁడగు నశోకుఁడు నవజీవనలాభానంతరమునుండియు బౌద్ధధర్మస్థాపనముకొఱకు విశేషప్రయత్నంములను గావించెను. బౌద్ధధర్మములను సంస్కరించునిమిత్తము మహాజనసభలఁగూర్చి చర్చించుట యీవిధమగు ప్రయత్నములలో ముఖ్యమైనది. భగవానుఁడగు బుద్ధదేవుని నిర్వాణానంతరమునఁ జాలమందిప్రజలు సత్యధర్మముకొఱకును, శాంతిలాభముకొఱకును బుద్ధమతము నాశ్రయింపఁజొచ్చిరి. క్రమముగా నీభారతవర్షమున బౌద్ధధర్మమే ప్రబలమయ్యెను. దేశమునందలి గొప్పవారందఱునుగూడ బౌద్ధులుగనే యుండిరి. రాజానుగ్రహము, రాజ్యసుఖశాసనములనుగూడఁ జాలవఱకట్టి బౌద్ధమతావలంబులగు వారికే యనుకూలములుగ నుండెను. లోకులందఱును బౌద్ధశ్రమణులను మిగుల గౌరవించుచుండిరి. ఇట్టి సుఖానుభవముకొఱకును గౌరవముకొఱకును జాలమంది బౌద్ధధర్మము నాశ్రయించుచుండిరి. అనేకనీచబ్రాహ్మణులు శ్రమణవేషధారులైరి. అట్టివారు తమ బుద్ధికౌశల్యముచే బుద్ధమతప్రవర్తకులగు జనులలో వికృతాచారవ్యవహారరీతిని వ్యాప్తము చేయసాగిరి. ఆ

కాలమున విశేషవ్యాప్తమైయున్న హిందూమతముకూడ నాబౌద్ధధర్మవిభేదము నించుకంత కనుపెట్ట నారంభించెను. అశోక సార్వభౌముని రాజ్యకాలమునందుఁ బ్రథమమున బౌద్ధమత మీవిధముగా నుండెను. అప్పు డుపగుప్తుఁడను నాతఁడు బౌద్ధసమాజమున మతాధికారిగానుండెను. ఆతఁడు నిష్ఠాగరిష్ఠుఁడును, బుద్ధభక్తుఁడు నై యుండెను. బౌద్ధశాస్త్రమునం దాతని కసాధారణప్రజ్ఞ యుండెను. ఆతఁడు పవిత్ర బౌద్ధమతముంగూర్చి యితరులు చేయుచున్న యపచారములం జూచి మర్మాహతుఁడయ్యెను. ప్రచ్ఛన్నలగుదుర్వినీతుల దుర్బోధనములను మాన్పించుట కొఱ కాతఁడు సాధ్యమైనన్ని ప్రయత్నములను జేయ నారంభించెను. కాని, స్వార్థపరాయణు లగునట్టి కపటవేషధారులనుబట్టి శాసించుట యాతనికి శక్యము కాకపోయెను. వారు చేయుచున్న విరుద్ధకార్యములం గనుపెట్టి శాసింపఁ జూచినప్పుడు వారు తమ వాక్చాతుర్యముం జూపి తప్పించుకొనుచుండిరి. ఇది యంతయును జూచుచు వినుచు నేమియుఁ దోఁపక యుపగుప్తుఁడు నిరాశవలనను విరక్తివలనను దనమతాధికారమును వదలుకొని యేకాంతవాసము చేయుచుండెను.

ఈసంగతు లన్నియు నశోకమహారాజునకు యథాసమయమునఁ గర్ణగోచరము లయ్యెను. అప్పు డాతఁడు బౌద్ధభిక్షులను దురాత్ములనుండి యుద్ధరించుటకు సంకల్పించుకొని

యెను. కపటవేషధారులగు మతవిరోధులను రాజ్యమునుండి పాఱఁద్రోలినచో నప్పుడు నిష్కంటకముగ మతప్రచారము కాఁగలదని యాతని కాశయు, విశ్వాసమును గలిగెను. ఈయుద్దేశము ప్రకటించుటకై యామహారాజు తనయున్నతోద్యోగి నొక్కని భిక్షుమండలసాన్నిధ్యమునకుఁ బంపించెను. రాజోద్యోగి వారికి మహారాజాభిప్రాయమును దెలియఁజేసెను. కపటాత్ములగు మతవిరోధులు చాల భయపడిరి. రాజోద్దేశమును నిరర్థకముగఁ జేయుటకో మఱియెందులకో గాని భిక్షుమండలమునఁ గొందఱుకొందఱు రాజోద్దేశముం గూర్చి తీవ్రముగ నాలోచింపసాగిరి. ఇందువలన రాజోద్యోగికి విషమక్రోధము కలిగెను. ఆకారణముం బట్టి యాయుద్యోగి యాభిక్షులలోఁ గొందఱను వధించివైచెను. ఒకటి చేయఁబోయిన మఱియొకటి యయ్యెను. రాజోద్యోగిచేసిన దుష్కార్య మశోకమహారాజునకుఁ దెలిసినది. ఆతఁ డిప్పుడు ధర్మాసక్తుఁడై యున్నాఁడు; ఈభయంకర కార్యముంగూర్చి మిగులఁ బరితపించెను; ఈయపరాధము తనదియే యని భావించుకొనియెను; ఏమనిన— తానే యాయుద్యోగిని బిక్షుమండలమునొద్దకుఁ బంపియున్నాఁడు. ఆతనిఁ బంపకపోయినచో నిట్టివిపరీతము కలిగియుండదుగదా యని మహారాజగు నశోకుఁడు భావించుకొనుచు నస్థిరచిత్తుఁ డయ్యెను. అప్పు డాతఁడే స్వయముగఁ బోయి భిక్షుగణముం జూచి "ఈనరహత్యలవిషయమున నపరాధ మెవ్వరిది?" అని ప్రశ్నించెను.

కొందఱు రాజోద్యోగి యపరాధియనిరి. మఱికొంద ఱట్టివానిని మాయొద్దకుఁ బంపుటచే మీరే యపరాధులనిరి.

ఇట్టి భిన్నాభిప్రాయముల మధ్యమున మఱికొందఱు "చేసినపని మంచిదా చెడ్డదా? ఆ నిమిత్తమునదోషి ఎవ్వఁడు? అను విషయంగూర్చి విచారింపవలసివచ్చినచో నప్పుడు కర్త యభిప్రాయమును దెలిసికొనవలసియుండును." అని చెప్పిరి. ఏమైననేమి? ఈవిషయమున సూక్ష్మవిచారణ చేయుటకు మహాత్ముఁ డగునుపగుప్తుఁడే సమర్థుఁడు. మహారాజు పూర్వమునుండియు నుపగుప్తుని మిగుల గౌరవించుచుండెను. మఱియు భిన్నాభిప్రాయులగుభిక్షులతోఁ దనయభిప్రాయమేకీభవింపకపోవుటవలన నుపగుప్తుఁడు తన మతాధికారపదమును వదలుకొని పోయినసంగతి కూడ మహారాజగు నశోకునకుఁ దెలియును. ఆయుపగుప్తుఁ డిక్కడకువచ్చినచో నెల్ల విషయములను సాధింపవచ్చునని యెంచి యశోకుఁ డాతనిఁ దనయొద్దకుఁ దీసికొనివచ్చున ట్లాజ్ఞాపించెను. కొంతమందిపోయి యాతని కా సంగతిఁ దెలియఁజేసిరి. అప్పు డుపగుప్తుఁడు భిక్షుమండలము నొద్దకు మరల వచ్చువిషయమునఁ దనయనిష్టమును సూచించెను. పరితప్తహృదయుం డగుమహారాజంతమాత్రముతో నూరకుండలేను. ఆతఁడు మరల నాతని బలవంతముగఁ దీసికొనివచ్చుట కాజ్ఞాపించెను. అప్పుడుపగుప్తుఁ డేమియుం జేయఁజాలక త్వరలోనే వచ్చెదనని వార్తనంపించెను. అందువలన నశోకున కించుక యూరట

కలిగెను. తరవాత నుపగుప్తుఁడు నౌకపైనుండి వచ్చుచుండె నని విని యశోకుఁడు గంగాతీరమునకు వచ్చి యతివినయముతో నుపగుప్తునిం దర్శించి నమస్కరించి యాతనిం దనతోఁ దీసికొనివచ్చి యొక సుసంపన్నం బగుసౌధమునం దాతని విడియించెను.

ఉపగుప్తుఁడు నగరమునకు వచ్చులోపల నేమేమి చేయవలయునో మహారాజిదివఱకే యాజ్ఞాపించియుండెను. రాజాజ్ఞ ననుసరించి యెల్లకార్యములును సంపూర్ణము లయ్యెను. ఇఁక నుపగుప్తుఁడు వచ్చుటయే మిగిలినపని. అతికష్టముచే నదియును బూర్తియైనది.

నిర్దిష్టసమయమున కెల్లవారును సభామంటపమునకు వచ్చియుండిరి. విశాలచంద్రశాలామంటపమున భిక్షుగణము కూడియుండెను. ఏవంకఁ జూచినను గాషాయవస్త్రధారులును ముండితశిరస్కులు నగుభిక్షులే యగపడుచుండిరి. ఆ బుద్ధసన్న్యాసులకు మధ్యభాగమున నుపగుప్తుఁడు కూర్చుండియుండెను. ఆతనిపార్శ్వమునందే మహారాజపీఠము వేయింపఁబడియెను. కాని యింకను నాపీఠము శూన్యముగనే యుండెను. అక్కడి వారిదృష్టులన్నియు నాయుపగుప్తునివంకను, నాశూన్య సింహాసనమువంకను బ్రసరించుచుండెను. అందఱు నుత్సాహముతో నుండిరి. ఆ యాలస్యము వారియుత్సాహమున కంతరాయముం గూర్చుచుండెను. ఇట్టి

సమయమున నాసభామధ్యమునం దించుకచలనచిహ్నము గానవచ్చెను. ప్రశాంతజలరాశి మృదువాయువేగ సంచలితమైనట్లుండెను. సంయతచిత్తము లగుభిక్షుమండలములు భావతరంగవిలసితము లగుండెను. వారి నిర్వికారవదన ఫలకంబులనించుక కుతూహలము, నించుకవిస్మయము, నించుకయధైర్యమును గానవచ్చుచుండెను. క్రమముగ నాచంచలతరంగములు ప్రబలము లగుచుండెను. సభాసదులెల్లరును లేచి నిలువఁబడిరి. అందఱవదనములనుండియు "మహారాజు! మహారాజు!" అనుమాట లస్పష్టస్వరముతో వెలువడియెను. అందఱును మహారాజుదర్శనమునకై తొందరపడుచుండిరి. కాని మహారాజెక్కడ? మణిభూషణవిరాజితుఁడును గిరీటాలంకృతుఁడును దండపాణియునగుమహారా జేఁడీ? ప్రతినిమిషమును నిరాశావిస్మిత మగుచుండెను. ఆసమయమునం దొక ప్రాచీనభిక్షుపార్శ్వస్థుఁడగు నవీనభిక్షుని వ్రేలితోఁ జూపుచు నందఱును "ఇతఁడే! అతనిపార్శ్వమునందున్న యాతఁడే!" అని యస్పష్టస్వరంబునఁ బలుక నారంభించిరి. విలక్షణాకారుఁ డగునొకపురుషుఁడు సామాన్యాకృతితో నసంభ్రముఁడై యందఱకు నమస్కరించుచు నాశూన్యాసనమువైపునకు వచ్చుచుండెను. ఆపీఠమును సమీపించి యాతఁడు ధర్మాచార్యుఁ డగుసభాపతి కభివాదనముం గావించెను. ధర్మాచార్యుఁ డగునుపగుప్తుఁ డప్పుడు లేచి యాతని నభినందించి యాశీర్వదించి తనపార్శ్వమునందున్న శూన్యాసన

ముపైఁ గూరుచుండు మని చెప్పెను. సభాసదు లందఱు ననిమేషనయనులై యానూతనాగంతుకపురుషునిం జూడ నారంభించిరి. నీలవర్ణంబును, విలక్షణంబును నగునాతని యాకారము నెవ్వరు నానవాలుపట్టలేదు. ఆనవాగతపురుషుని యపూర్వవదనశోభయు, నలోకసామాన్యతేజోవిలసితనయనద్వయవిరాజితంబగు వదనమండలమును జూచి యందఱును విస్మితులై పోయిరి. ఆపురుషుని ప్రతిదృష్టిశ్రేణి నుండియు నపూర్వరాజతేజఃపుంజములు ప్రకాశితము లగుచుండెను—మహారాజు పీఠము నలంకరించెను. సభ్యులెల్లరును దమతమపీఠములపై నిశ్శబ్దముగఁ గూర్చుండిరి.

పంచేంద్రియవ్యాపారమంతయుఁ గనులలోనే నిలిచియుండుటవలన సభ్యులం దెవ్వరికిని శబ్దస్పర్శరసగంధానుభవమగుటలేదు. సర్వదేహశక్తులును, సర్వమనశ్శక్తులును గూడ నప్పుడొక్క కన్నులయందుమాత్రమే యేకీభవించియుండెను. అందఱునేకాగ్రదృష్టితో మహారాజను మహాత్ముఁ డగునుపగుప్తుని జూచుచుండిరి. అప్పుడశోకుఁ డుపగుప్తుని కెదురుగ లేచి నిలువఁబడి వినయవచనములతోఁ బూర్వోక్తభీభత్సవ్యాపారముంగూర్చి లేచి "ఈవిషయమున నేనెంతవఱకపరాధిని?" అని ప్రశ్నించెను. ధర్మాచార్యుఁ డాద్యోపాంతముగ నెల్లసంగతులను విని యించుకసే పాలోచించి "మహారాజా! నీవు ధర్మప్రాణుఁడవు. ధర్మవిజయమును సాధించుటయే నీయుద్దేశము. ధర్మరక్ష

ణమే ప్రజారక్షణము; రాజ్యరక్షణము; ధార్మికసంఘరక్షణము; ధర్మము ధార్మికులను గాపాడును. నీయుద్దేశము మహత్తరమైనది; సాధుసమ్మతమైనది. దేవతలు మానవుల యభిప్రాయములను, నుద్దేశములను గ్రహించి వారివారి కర్మములం గూర్చి విచారణ చేయుచుందురు. నీవిషయమునఁ గూడ నీసనాతననీతియే యుపయోగింపఁబడఁగలదు. బాగుగ నాలోచించిచూడఁగా నీదుఃఖకరహత్యాసంబంధమున నీవు సంపూర్ణముగ నిరపరాధివి" అనియెను.

మహారాజగునశోకుఁ డిప్పటికి శాంతచిత్తుఁడయ్యెను. అప్పుడాతఁడు ధర్మాచార్యులకును సభ్యులకును వందనములాచరించి మరలఁ దనపీఠము నలంకరించెను. ధీమంతులును, ప్రాజ్ఞులు నగుభిక్షు లందఱు నుపగుప్తుని ధర్మనిర్దేశమునకు సంతుష్టచిత్తులైరి. ప్రియదర్శనుఁ డగునశోకుఁడు మేఘముక్తసుధాకరునివలె నధికతరప్రియదర్శనుడై ప్రకాశించెను.

ఇరువదియవ ప్రకరణము

సంస్కరణ సభ

మహారాజుహృదయమును గ్రహించినతోడనే భిక్షుమండలికిఁ గలసకలసందేహములును వదలిపోయినవి. అనంతరము వారందఱును నశోకుని సదుద్దేశముంగూర్చి సంతుష్ట

లైరి. విశ్వాసముగల నిష్ఠావంతులగు బౌద్ధులు స్వార్థపరులైన కపటవేషధారులను దమబౌద్ధసమాజమునుండి తొలఁగించివేయుటకు బద్ధకంకణులైరి. కపటాత్ముల దురుక్తులచే గర్హితంబు లగు దురాచారములను రూపుమాపుటకు వారందఱును బ్రయత్నింపసాగిరి. భగవానుఁడగు బుద్ధదేవుని సదుపదేశము లన్నియు నేవిధముగ లోకమున సర్వోత్తమస్థానము నలంకరించునో యావిషయముం గూర్చి బౌద్ధధర్మాసక్తులగు వారెల్లరు నాలోచింపసాగిరి. సార్వభౌముఁడగు నశోకుఁడు పూర్వమునుండియు నిందులకే ప్రయత్నించుచుండెను. ఇప్పుడు సామాన్యముగనే ధర్మప్రచారమును సంస్కరణమును జేయవచ్చునని తెలిసికొనియెను. కపటాత్ముల బోధనమువలన దురాచారులగు బౌద్ధులంగాంచి విరక్తుఁడై తనయాచార్యత్వమును ద్యజియించి మధురానగరమునకుఁ బోయియుండిన మహాత్ముఁడగు నుపగుప్తుఁడు మరల నిప్పుడు పాటలీపుత్రనగరమునకు వచ్చియుండెను.

బౌద్ధధర్మమును, సంఘమును వర్ధిల్లుట కనుకూల దినములు వచ్చినవి. ఇచ్ఛాక్రియాజ్ఞానశక్తులు మూఁడు నొక్కచో సమ్మిళితములై యుండెను. అశోకమహారాజు తన సదుద్దేశము నుపగుప్తునకు నివేదించెను. నైష్ఠికులును, ధర్మైక జీవనులు నగు భిక్షులు తమతమయభిప్రాయములను ధర్మాచార్యునకు విశదీకరించిరి. అందఱియభిప్రాయములను

బట్టియు నాలోచింపఁగా మతప్రవర్ధనమున కొకసంస్కరణసభ యేర్పఱుపవలయునని నిశ్చయింపఁబడియెను. ఇచ్ఛయు, సామర్థ్యమును, నుపాదానము నేకమైనప్పుడు కర్మానుష్ఠానమునకు విలంబము కలుగఁబోదు. పాటలీపుత్రనగరమున బౌద్ధధర్మసమాజ సంస్కరణార్థమై యొక్క గొప్పసభ కూడెను. ధర్మాచార్యుఁడగు నుపగుప్తుఁడు సభాధ్యక్షుఁడయ్యెను. నియమవంతులును, శాస్త్రజ్ఞులును, సుధీరులు నర్హులు నగు వేయిమంది బౌద్ధనైష్ఠికులతో నొకసమితి యేర్పఱుపఁబడియెను. కార్యనిర్వహణవిషయంబున నట్టిసమితికిఁ దొమ్మిదిమాసము లవధి యేర్పఱుపఁబడియెను.

ఈసభయం దనేకదేశస్థులగు బౌద్ధులు చేరియుండిరి. అశోకమహారాజుకూడ నీ మహాసభాసభ్యుఁడై యుండెను. మతాధికారి యగు నుపగుప్తుఁడు మహారాజసమక్షమున సభాగణసమాగతులగు బౌద్ధులనందఱను వారివారిధర్మమతవిశ్వాసములంగూర్చి విచారణ చేయుచుండెను; వారు నడుచుకొనవలసిన పద్ధతులనన్నిటిని వారికి బోధించుచుండెను. వారి కార్యకలాపముల విస్పష్టముగఁ దెలిసికొనుచుండెను. ఈవిధముగఁ బరీక్షించుటవలన ననేకులగు కపటాత్ముల చరిత్రములు తెలియవచ్చుటచే ధర్మవిరుద్ధాచారానుష్ఠానముల సంగతులుకూడ విస్పష్టములు కాఁజొచ్చెను. సభాపరీక్షయం దెవ్వరు స్వార్థపరులును గపటాత్ములు నని నిశ్చయింపఁబడు

దురో యట్టివారు బౌద్ధసంఘమునుండి రాజాజ్ఞచేఁ దరిమి వేయఁబడుచుండిరి. ఈ రీతిగా నాఱువేలమంది కపట వేషధారులు బౌద్ధసంఘమునుండి తొలఁగింపఁబడినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. పిమ్మట నాయర్హసభ దురాత్ముల దురాచారములను రూపుమాపి భగవంతుఁడగు బుద్ధదేవుని విశుద్ధ ధర్మసూత్రములను లిపిబద్ధములుగఁ జేయఁగలిగెను. ఈ పరిశుద్ధ సభాసాహాయ్యమున బౌద్ధధర్మపవిత్ర గ్రంథము (త్రిరత్న) వహ్నిసంస్కృతం బగుసువర్ణమువలె విశుద్ధమై మరల నందఱకును బరిగ్రహయోగ్యమయ్యెను.

అశోక సార్వభౌముని జీవితచరిత్రమునందును, బౌద్ధ ధర్మేతిహాసమునందును నీ మహాసంస్కార సభావిషయము చిరస్మరణీయమైనది.

ఇరువదియొకటవ ప్రకరణము

సద్గురువు

మహార్యతిలకుఁ డగునశోక సార్వభౌముఁడు పూర్వాపర ధర్మాచారి యగునుపగుప్తుని యెడల భక్తిశ్రద్ధలు గలవాఁడై యుండెను. ఇప్పుడు మతము, సంఘసంస్కరణము మొదలగు వానియం దాతనితోఁ గలసిపనిచేయుటచే నశోకుఁడు ధర్మాచార్యుఁడగు నుపగుప్తుని సద్గుణములకు ముగ్ధుఁడైపోయెను. ఆ రాజశిష్యుని యుదారహృదయమును, నసాధారణగుణగణములును, నన్నిటికంటె నధికం బగునాతని ధర్మైకచింతయు బాగుగఁ దెలిసికొని యుపగుప్తుఁడు కూడ నశోకుని సద్గుణములకు ముగ్ధుఁడైపోయెను. తామిరువురును గలిసియుండుట మిగులభాగ్యమని యిరువురును దలంచుకొనుచుండిరి. పుణ్యనదీప్రవాహద్వయ మేకత్రమిళితమయ్యెను. ఇరువురి ప్రార్థనలును సఫలీకృతము లయ్యెను.

విశ్వజన ప్రేమధారాద్వయ మొక్కచో మిళితమయ్యెను. అట్లు మిళితములైన యాధారావాహినులు రెండు ననంతసాగర సమ్మిళితములయ్యెను. విశ్వహితప్రశాంత సాగరము వానియెదుట ననంతవిస్తృతమైయుండెను. మానవ పశుపక్షికీటపతంగ వృక్షలతా చేతనాచేతనములతో నిండియున్న యీ విశ్వమున కంతకును గల్యాణము కొఱకును, వికాసము కొఱకును, సాహాయ్యము కొఱకును నా యనంత మంగళ సాగరము విరాజమానమగుచుండెను. ఇప్పుడా యిరువురి హృదయములు నావైపునకే పోవుచుండెను. ఈ దివ్య మార్గమునందలి ప్రథమపథికుఁడును, ప్రేమావతారుఁడును, భగవానుఁడు నగు బుద్ధదేవుని యడుగుజాడల ననుసరించి పోవుటయే యా గురుశిష్యుల యేకాంతోద్దేశమై యుండెను. బుద్ధదేవుని పాదరజముచే నే యే స్థలములు

పుణ్యతీర్థములుగఁ బరిణమించినవో యాస్థానములను దర్శింప వలయునని వారిరువురును బ్రప్రథమున నుద్యుక్తులైరి. చతుస్సముద్ర ముద్రితమును, హిమాచల శోభితంబును నగు భారతవర్షమున కంతకు నాతఁడు చక్రవర్తియై యుండెను. ఇప్పుడాతని యుద్దేశ మేమి? ధనపదార్థ సంగ్రహము, మార్గ సంస్కారము మొదలగువాని విషయమై యాతఁడెవ్వరికిని నాజ్ఞాపించియుండలేదు. ఆతనిహృదయ మా పవిత్ర మనోరథ ప్రపూర్ణమై యుండెను. కాని వ్రతాచరణమునకుఁ బూర్వము నియమసాధనముం బోలె నాతఁడు పూజనీయుఁడగు నుపగుప్తాచార్యుని ప్రబోధనములవలనఁ దీర్థయాత్రోద్యోగమునందుఁ దన మనఃప్రాణముల నేకీభవింపఁ జేసెను. అశోక మహారాజా! నీవే ధన్యుఁడవు! నీ యదృష్టమెంత ధన్యమైనది! నీ గురుబల మెంత ధన్యమైనది! ఉపగుప్తుఁ డుపదేశకుఁడై యుండఁగా నీవు పరమ సౌభాగ్యసంపన్నుఁడవైతివనుటలో నేమి యాశ్చర్యమున్నది?

ఇరువదిరెండవ ప్రకరణము

పుణ్యప్రసంగము

ఏ మహాపురుషుఁ డుపదేశకుఁడుగా లభించుటవలనఁ దాను ధన్యుఁడ నైతినని ధర్మశీలుఁడును, ప్రియదర్శనుఁడును నగు నశోకసార్వభౌముఁడు భావించుకొనుచుండెనో

యాధర్మాచార్యుని పుణ్యకథా ప్రసంగములంగూర్చి యాలోచించుకొని మనముకూడ ధన్యుల మగుదము—ఉపగుప్తుఁడు కాశీనివాసియు, సుగంధద్రవ్య విక్రేతయునగు గుప్తుని తనయుఁడు. పదునేను సంవత్సరముల యీడుననే యాతని మతాసక్తి యతి ప్రబలమయ్యెను. ధర్మముకొఱకును, సద్గురు లాభముకొఱకును నాతఁడు దేశదేశములఁ దిరిగి తిరిగి తుదకుఁ జంపానగరమునకు వచ్చెను. ఆ సమయమునం దచ్చట శాస్త్రజ్ఞుఁడును, భక్తుఁడును, నగు సనవాసుఁ డను పేరుగల బౌద్ధమతాచార్యుఁడు వాసము చేయుచుండెను. ఉపగుప్తుఁ డా మహాత్ముని దర్శించి తన యభిమతమును దెలియఁజేసెను.

ఆ బౌద్ధగురుఁ డాయువకుని యసామాన్య ప్రతిభావంతము లగు ముఖలక్షణములం గనుపట్టెను. ఆతని సకలాంగకములం గల శుభలక్షణములను గ్రహియించెను; ఆతని దనశిష్యునిగాఁ జేసికొనుటకు స్థిరపఱచుకొనెయెను. కాని, యాయువకుని యుద్దేశమునందలి దృఢత్వమును, మనఃపరితాపమును బరీక్షించుట యావశ్యకమని యోచించుకొనియెను. ఇట్లు శిష్యులను బరీక్షించుట ప్రాచీనకాలమునందు నాగరికతనందిన యితరదేశములయందుఁగూడఁ బ్రచారమునం దుండెను. ప్రాచీనగ్రీసుదేశమతాచార్యుఁడగు ''పిథాగోరస్'' అను నతఁడు తనయుపదేశముం గోరివచ్చిన యువ

కుల నేఁడుదినముల వఱకు నంధకారగృహమున మృత్తికానిమ్న భాగమునందుంచి పరీక్షించుచుండెనని తెలియవచ్చుచున్నది. ఆయవరోధానంతరమునం దెవ్వఁడు నిశ్చలహృదయముతోఁ దనయుపదేశములనే యాకాంక్షించునో యట్టివానినే యాతఁడు తనశిష్యునిగా గ్రహించుచుండెనఁట! అన్ని సంగతులును నేర్చికొనుట కందఱును సమర్థులు కారు. అందుచేత నెవ్వఁడేవిషయమును గ్రహించుట కుపయుక్తుఁడో యాసంగతిని బరీక్షించి నిశ్చయించుట యుపదేశకునకుఁ బ్రథమకర్తవ్యము. ఎవ్వనికన్నులయందశ్రువులును, సర్వాంగకములఁ బులకలును లేకుండునో యట్టివాఁడు భక్తిమార్గమునఁ బథికుఁడుగానుండట కర్హుఁడు కాఁడు. ఏమైననేమి! బౌద్ధాచార్యుఁడగు సనవాసుఁడా యుపగుప్తుని శిష్యునిగా గ్రహించి "ఓ కుమారా! మనుష్యహృదయ మాకాశము వంటిది. ఈయాకాశమున వివిధ హృదయభావములనుండి చింతామేఘము లుత్పన్నము లగుచున్నవి. ఈ మేఘములు విశేషసమయములలోఁ గృష్ణవర్ణములై యుండును. మఱియు వీనిలో ననేకములు నిర్మలములును, ధవళములునై యుండును. నీవు కొంతకాలమువఱకు నిర్జనస్థలమున నివసించి యుండుము. ఎదుట నొకయుదకకలశము నుంచుకొని నీలశ్వేతవర్ణంబులగు కొన్నిశిలాఖండములను సంగ్రహించియుంచుము. నీహృదయాకాశమున నెప్పుడెట్టిరంగుగలఁ జింతామేఘ మగపడునో యట్టిసమయమున నట్టిరంగుగల యుపలఖండమును

జలపూర్ణకలశమున నిక్షేపించుచుండుము. అనంతరముదయమున నాజలమును దీసివైచి యందున్న శిలాఖండములను వర్ణానుసారముగ విభాగముచేసి చూచుచుండుము. ఇట్లు చేయుచుండుటవలన నేమిఫలము లభియించునో యాసంగతి నాకు నిర్దిష్టదినమునం దెఱింగింపుము." అని యుపదేశించెను.

ఉపగుప్తుఁడు సనవాసునియాజ్ఞానుసారముగఁ బ్రవర్తింపఁ దొడంగెను. మొట్టమొదటఁ గొన్ని దినములవఱకు నీలశిలాఖండసంఖ్య యధికముగఁ గానవచ్చెను. అనంతరము క్రమక్రమముగ నాసంఖ్య తగ్గిపోవనారంభించెను. తుదకన్నియును శ్వేతోపలఖండములే యయ్యెను. యువకునియానందమునకుఁ బరిమితిలేకపోయెను. అప్పు డుపగుప్తుఁడు సనవాసుని దర్శించి యెల్లసంగతులును మనవిచేసెను. ఈ యువకునకుఁ జిత్తశుద్ధి యయ్యెనని సనవాసుఁడు గ్రహించెను. అనంతరము సనవాసుఁ డాయుపగుప్తుని దనశిష్యునిగఁ జేసికొని యథావిధిగ ధర్మోపదేశములఁ జేయుచుండెను; సావధానముగ ననేకరహస్యధర్మముల నాతనికి బోధించెను; సర్వసిద్ధుల నాతఁడు గ్రహించునట్లు చేసెను. ఉపగుప్తుఁ డచిరకాలమునందే బౌద్ధులందఱలోనను సిద్ధపురుషుఁడను ప్రతిష్ఠాలాభమును బొందెను; పూజా ప్రశంసాపాత్రుఁడయ్యెను. కొంతకాలమునకు సనవాసుఁడు పరమసిద్ధి నందుటచే నాతని సింహాసనమున నుపగుప్తుఁ డధికారియై బుద్ధధర్మప్రచారము

చేయనారంభించెను. ఈవిధముగ నాతఁడు చాలకాలము నానాస్థానములయందు నానారీతుల బుద్ధధర్మప్రశాంతవచనములను ధర్మాసక్తులగు స్త్రీపురుషుల కందఱకును బోధింపసాగెను.

ఉపగుప్తునికీర్తి నలుదెసల వ్యాపించెను. ఆతనిపుణ్యప్రసన్నముఖమండలము పూర్ణిమాచంద్రునివలె లోకులకు మనోమోహన మగుచుండెను. ఆతనిపవిత్రముఖోద్గత యగు వాణి యమృత స్వరూపిణియై యుండెను. సంచారసమయమునం దాతనియశస్సౌరభ మాతనికంటె ముందుగనే ప్రయాణము చేయుచుండెను. అందువలన ముగ్ధులై యాతని యపూర్వపుణ్యమూర్తిని దర్శించుటకును, నాతని పవిత్రోపదేశముల వినుటకును జనులందఱును గుంపులుగుంపులుగ వచ్చి యాతని నెదురుకొనుచుండిరి. ఒకప్పు డాతఁడు మధురానగరమునకుఁ బోయినప్పు డీవిధముగ జనసంఘము, లాతని నెదురుకొనుట తటస్థించెను. అప్పు డాతఁడు విశాల రాజమార్గమున సకలజనాగ్రవర్తియై నడచుచుండెను. ఉభయపార్శ్వములయందలి గృహగవాక్షములనుండియు నాబాలవృద్ధజనంబులు పరమానందముతో నాతనిం దర్శించుచుండిరి; తమశక్తికొలఁది నాతని బ్రశంసించుచుండిరి; ప్రణామము లాచరించుచుండిరి. కాని జగతియందెల్ల వారి యభిరుచులు నొక్కటేరీతిగ నుండఁబోవు. అట్లే కానిచో నవ

ఘనశ్యాముఁడును జటావల్కలధారియు నగు శ్రీరామచంద్రమూర్తి పవిత్రమనోహరకాంతిం జూచి పాపాత్మురాలగుశూర్పణఖ చిత్తవిభ్రాంతిగాంచుట యెందులకు? మధురానగరరాజమార్గమున శ్రీనిధియగు నుపగుప్తునిం జూచి రూపయౌవన సంపన్నయు, నతృప్తహృదయయు, నగువాసవదత్తయనుపణ్యకాంత వికలచిత్త యయ్యెను. యువతియగు నామె స్త్రీజనసులభంబగు సిగ్గునువిడిచి యుపగుప్తునియొద్దకుఁ దన యభిమతముం దెలుపుచు నొకదూతిక నంపెను. ఉపగుప్తుఁడాదూతినిర్బంధవచనములను మన్నింపలేదు. దూతి చెప్పవలసిన దంతయును జెప్పెను. ఆతఁడు ధర్మాచార్యుఁడు. లోకమును బాపపథమునుండి మరలించుటయేకదా యాతనివిధాయక కృత్యము? అయినను నాతఁడామెయొద్దకుఁబోయి బోధింపలేదు. అరివర్గముల కుతంత్రములం బడిపోయినవాఁ డాప్తవాక్యముల నెట్లులక్ష్యము చేయఁగలుగును? మంచిసమయమున బోధింపవలయు నని ధర్మాచార్యుఁడు నిరీక్షించుచుండెను. కొంతకాలము జరగిపోయినది.

ఆయువతీమణి యానగరమునఁ దనసౌందర్యసంపత్తిని యథాపూర్వకముగనే విక్రయించుచుండెను. ఒకప్పుడు ధనవంతుఁ డగునొకయువకుఁడు రత్నాలంకారభూషితుఁడై యానందమునఁ గాలక్షేపము చేయవలయునని యామెయింటికి వచ్చెను. అప్పుడా వేశ్య నియమితద్రవ్యముతోఁ

దృప్తినొందలేదు. ఆతనిరత్నాలంకారములనుగూడ గ్రహింపవలయునని యామెయాశ! విషప్రయోగముచే నాతనిజంపి యాపాపాత్మురా లాతనియొద్దనున్న సర్వస్వమును హరించివైచెను. ఆతనిమృతదేహ మొక రహస్యస్థలమునఁ బూడ్పఁబడియెను. కాని పాపముదాఁగలేదు. ఆదుర్మార్గురాలు పట్టువడియెను. అప్పటిశాసనానుసారముగా నామె ముక్కును జెవులను గోయించి యరణ్యమధ్యములం దామెను విడిచిపెట్టుటకుఁ దీర్మానింపఁబడియె. ఆవిధముగనే కఠినశిక్షయయ్యెను. ఆక్రూరరాక్షసి శరీరయాతనచేతను, క్షుద్బాధచేతను, పిపాసాపీడచేతను నల్లాడుచు నాయరణ్యమునంబడి వికృతనాదముతో నేడ్చుచుండెను. ఆసమయమున ధర్మాచార్యుఁడగు నుపగుప్తుఁ డాయరణ్యమార్గమున బయలుదేరియెచ్చటికో పోవుచు నావికటార్తనాదము నాలకించి యాదురాత్మురాలిచెంతకు వచ్చెను. అప్పుడా పాపాత్మురాలా యుపగుప్తునింజూచి నిశ్చేష్టయయ్యెను. అంతలోనే యామెకుఁ బూర్వవృత్తాంతము జ్ఞప్తికివచ్చుటయు దారుణాభిమానముతో నాతనింజూచి "ఇప్పుడు నాయొద్ద కెందులకు వచ్చితివి? నీకొఱకు నిరీక్షించి యున్నప్పుడు నీవు రాలేదు. ఇప్పుడెందులకు వచ్చితివి? నాయీదుర్గతింజూచి పరిహసించుటకై వచ్చితివా?" అనియెను. ప్రథమమున నామహాత్ముఁ డెట్టియుత్తరము నీయలేదు. ఆనరఘాతిని తననోటికి వచ్చినట్లెల్లఁ బ్రేలి శ్రాంతయై యూరకుండెను. అప్పుడుపగుప్తుఁడు

రెండుమూడు మాటలతో నామెను బ్రబోధించి యామె గాయములపై మందువైచి బాధానివారణముం గావించెను; అన్నపానాదులచే నామె యాయాసము నడఁగించెను. ఉపగుప్తుని యుపచారములచే నామె త్వరలోనే సుస్వస్థురాలయ్యెను. అప్పు డామె కుటిలవిటప్రదత్తంబగు మదిరారసంబునకును, ముక్తపురుషప్రదత్తంబగు శుద్ధజలంబునకును గల భేదమును బాగుగ గ్రహించెను; సురభిచందనకుంకుమాద్యంగరాగములకును, శోణితప్రలేపమునకు నెంతభేదమున్నదియో యామెకప్పటికి బోధపడియెను. మందభాగ్యురాలగు నామె కిన్నాళ్లకుఁ దెలిసినది! ప్రలుబ్ధులగు నాగరికుల చాటూక్తులకును, ననాసక్తు డగుభిక్షుని యుపదేశములకు నెంత యంతరమున్నది! ఆనిర్భాగ్యురాలి కిప్పటి కనుభవమునకు వచ్చినది.

దీపమాలాసుశోభితంబగు రాజమార్గమధ్యమునఁగూడ జనులు దిగ్భ్రాంతులై త్రోవతప్పిపోవుచున్నారు. కాని విజనారణ్యమున నర్ధరాత్రమున మేఘాంధకారమధ్యమున క్షణప్రభయగు విద్యుత్ప్రకాశముచేతనే విహ్వలచిత్తులగుపథికులు తమ మార్గమును గనుఁగొనఁగలుగుచున్నారు. మందభాగ్యురాలగు నాయువతి యదృష్టము కూడ నీవిధముగా ఘటిల్లినది. ఆమూఢురాలు సుఖసౌందర్యైశ్వర్యప్రభలలో నెట్టిగతికిఁ బోవలయునో యింతకాలము వఱకుఁ గనుఁగొనఁజాలకపోయెను. కాని యిప్పుడామె తన

జీవితదుర్దినమున-ఘోరాంధకారమున మహాత్ముఁడగు నుపగుప్తుని యుపదేశదీపకాంతిచే కాత్మికశుద్ధమార్గమును గ్రహింపఁగలిగెను. ఆనిర్భాగ్యురాలిఁక నామార్గమును విడువలేదు. అప్పటినుండియు నామె ధర్మపథమును బట్టిపోయి తుదకమృతసదనమును జేరుకొనఁగలిగెను. ధర్మమునకును ధార్మికులకును గలమహిమ యిట్టిదియే.

ఇరువదిమూడవ ప్రకరణము

పుణ్యస్మృతి

భౌద్ధధర్మమందిరమున గాలివానయడఁగిన తరువాత మహారాజగు నశోకుఁడు భౌద్ధక్షేత్రముల నన్నింటిని దర్శింపవలయు నని యుత్సాహము కలవాఁడయ్యెను. భగవానుఁడగు బుద్ధదేవుని పాదరజోలేశముచే నేస్థలములు పవిత్రములైనవో శ్రీమంతుఁడగు నాతని చితాభస్మమే త్రిలోకపవిత్రమైనదని ఏ పుణ్యాతీర్థములయందు భావింపబడుచుండెనో, యా సర్వతీర్థములను గూఁడ దాను స్వయముగఁ బోయి దర్శింపవలయునని యాఁతడు వేడుకపడుచుండెను. ఆ పావన క్షేత్రముల యందుఁ దా నొనరించు ధర్మసంస్థాపనముల పుణ్యస్మృతి చిరకాలమువఱకు జాగరితమగుచుండవలయునని యాతఁ డిచ్ఛయించుచుండెను. ఇంతవఱ కనేక కారణములచే

నాతనికోరిక నెఱవేఱినదికాదు. ఇప్పుడు శుభసమయము తటస్థించినది. ఇఁక నాలస్యము చేయరాదని మహారాజు నిశ్చయించుకొనెను.

బౌద్ధేతిహాసవిదుండును, బహుశ్రుతుండును, ధర్మాచార్యుండు నగు నుపగుప్తుఁడు మహారాజునకుఁ బవిత్రక్షేత్రముల ప్రాచీనచరిత్రమును బోధించియుండెను. ఉపగుప్తుఁడా పుణ్యక్షేత్రముల నన్నిటిని స్వయముగ నిదివఱకే చూచియుండెను. అందుచేతనే యాతఁడా మహారాజునకు సకలపుణ్యక్షేత్రమహిమలను యథారీతిగ మనోహరముగ బోధింపగలిగెను. మహాత్ముఁడగు నుపగుప్తుని స్వభావ వర్ణనావశమున నా పుణ్యక్షేత్రములన్నియు నా మహారాజునకు మనోనయన గోచరములై యుండెను. అప్పుడు మహారాజు తీర్థయాత్రార్థము సంపూర్ణ ప్రయత్నుఁ డయ్యెను.

నిర్దిష్ట శుభదినమున మహారాజగు నశోకుఁడును మహాత్ముఁడగు నుపగుప్తుఁడును దీర్ఘయాత్రకు బయలు వెడలిరి. పాటలీపుత్ర పరిసరవాహినియగు భాగీరథిం దాఁటి వా రిరువురును వైశాలిసినగరమునకుఁ బ్రయాణము చేసిరి. ఆ వైశాలిసినగరము పాటలీపుత్రమున కీశాన్యమున ముప్పది మైళ్ళ దూరమునం దుండెను. బౌద్ధేతిహాసమునందు వైశాలిసీ నగరము సుప్రసిద్ధమైనది. ఒక సమయమునందు బుద్ధదేవుఁడీ నగరమును దర్శించి మిగులఁ బ్రశంసించియుండెను.

జైనమత గురుండగు తీర్థంకర మహావీరస్వామి జన్మభూమి యగు నావాగ్రామ మా వైశాలీనగరమునకు సమీపము నందే యుండెను. సుప్రసిద్ధమగు మహా వనవిహారము దాని సమీపముననే యుండెను. ఆ విహారమునందు బుద్ధదేవుఁ డనేకపర్యాయములు తన శిష్యులకు శాంతి మత ధర్మోపదేశములను బ్రసాదించియున్నాఁడు. అశోకమహారాజును, మహాత్ముఁడగు నుపగుప్తుఁడును, దానగరమునందు బ్రవేశించి పరమానందము నొందిరి. అచ్చటి ప్రత్యేక దృశ్యములు వారిపుణ్యస్మృతులను బ్రగాఢములుగఁ జేసివైచెను. అచ్చటిప్రజలు మహారాజగు నజాతశత్రునిఁ దిరస్కరించి స్వరాజ్యప్రతిష్ఠాపనముఁ జేసికొనియుండిరి. ఆ స్థానమునందసంఖ్య దండనాయకు లేకీభవించి యనుకూల నిబంధనములతో రాజకార్యనిర్వహణము చేయుచుండిరి. వైశాలీనగరమున బౌద్ధప్రభావ మప్పుడును నిరాఘాటముగ నెలకొని యుండెను. అచ్చటివాలుకారామవిహారస్థానమునం దప్పుడు చాలమంది భిక్షులును, శ్రమణులును వాసముచేయుచుండిరి.

అశోకమహారాజా స్థలమున గొన్ని స్థూపములను నిర్మించెను. ఆ స్థూపముల జీర్ణాశ్రమము లిప్పటికిని యాత్రికులకుఁ బూర్వస్మృతిని గలిగించుచున్నవి. వైశాలీనగరము నుండి యశోకుఁడు సపరివారముగ రామగ్రామమునకుఁ బ్రయాణమయ్యెను. రామగ్రామ మనోఘా నదీతీరమం దున్నది. అచ్చటి యామ్రకాననమందే మహాత్ముఁ డగు

సిద్ధార్థుఁడు తనవినీలభ్రమరకుంతలదామమును దరవారి కెఱచేసి యుండెను. అచ్చటనే యా మహానుభావుఁడు తన యమూల్యాలంకారముల దీసి ఛందకున కిచ్చివైచెను. యువరాజగు బుద్ధదేవుఁ డొక వ్యాధునింబిలిచి తన యమూల్య పరిధానముల నాతనికిచ్చి యాతనిజీర్ణవస్త్రఖండమును దాను ధరించిన దివ్యస్థల మాస్థలమే. అచ్చటనే సిద్ధార్థుఁడు ప్రప్రథమమున సన్యాసాశ్రమగ్రహణముఁ జేసియుండెను. భగవానుఁడగు సిద్ధార్థుని గృహధర్మత్యాగము, సన్యాసాశ్రమ స్వీకారము మొదలగు నద్భుతవిషయములం గూర్చి యుపగుప్తుఁ డశోకున కతిమనోహరముగ వర్ణించిచెప్పెను. ఆపుణ్యచరిత్ర మంతయు నాలకించి, పుణ్యస్మృతింగూర్చు నచ్చటి దృశ్యములం గాంచి యశోకసార్వభౌముఁడు ధర్మభావావిష్టహృదయుఁ డయ్యెను. వారా స్థలమునఁ గొన్నిదినములుండి యనంతరము పరమపూజ్యుఁ డగు బుద్ధదేవుని చితాభస్మముపై నిర్మింపఁబడిన స్థూపమును దర్శించి ప్రదక్షిణ ప్రణామములం గావించి యచ్చట నుండి కాశీనగరమునకు బ్రయాణమైరి. పిమ్మటఁ బ్రియదర్శనుఁడగు నశోకుని యానతిచే నచ్చట నతి సుందరంమగు నొక సింహస్తంభము నిర్మింపఁబడియెను.

రామగ్రామమునందలి పుణ్యస్మృతిస్థానములనన్నిటిని దర్శించిన పిమ్మట వారు కాశీనగరమునఁ బ్రవేశించిరి. ఆ నగరము ప్రకృతి రామణీయక దర్శనస్థానములలో సుప్రసిద్ధమైనది. ఆ నగరోపకంఠమునందలి సాలవనంబున శాంతి

స్థాపకుఁ డగు బుద్ధదేవుఁడు నిర్వాణలాభమును బొంది యున్నాఁడు. భగవానుఁడగు సిద్ధార్థుఁ డీస్థలముననే భిక్షుమండలికంతకును నంత్యోపదేశమును బ్రసాదించియుండెను. ఉపగుప్తుఁ డశోకున కాచరిత్రమును స్మృతికిఁ దెచ్చి యానందింపఁజేసెను. బుద్ధదేవుఁడు తన మృత్యుశయ్యయందు శయనించి యుండి కొలిచియున్న భిక్షుమండలిం గాంచి "ఓ సాధులారా! సంయోగవశముననే సకలపదార్థములు నుత్పన్నము లగుచున్నవి; సంయోగవశమున నుదయించు పదార్థము లన్నియు నాశనశీలము లైనవే. ఈ సత్యమును మీ రెల్లప్పుడును స్మరించుకొనుచు సర్వదా సావధానులై విధాయక కృత్యముల నేమరక నెఱవేర్చుకొనుచుండుఁడు. ఇదియే నా కడపటి యుపదేశము" అని బోధించెను. ఈ సంగతి యశోకునకు జెప్పుచు నా విశాలోన్నత సాలవనంబున బుద్ధదేవుని మహానిర్వాణలాభ పుణ్యస్థలంబున నిలుఁవబడి యా సిద్ధార్థుని పవిత్రజీవితచరిత్రమును గల్పనానయనములతో దర్శించుచు, వానిని మిగుల వర్ణించుచు మహాభక్తుఁడగు నుపగుప్తుఁడు భగవానుని యమృతమయ ప్రశాంతోక్తుల నుచ్చారణచేయ నారంభించెను. అప్పు డచ్చట నున్న వారందఱి వదనములను నపూర్వభావావేశ మయ్యెను. మహారాజగు నశోకుని కుశీనగర తీర్థయాత్ర యీ విధముగ సఫలమయ్యెను. ఆతని మనఃప్రాణములు పుణ్యస్రోతమునఁ బవిత్రస్నానముం గావించెను.

ప్రియదర్శనుఁడగు నశోకుఁడు తన తీర్థదర్శనము చిరస్మరణీయమగునట్లు చేయునుద్దేశముతో నచ్చట నొక విశాలస్తూపమును నిర్మింపఁజేసి దాని సమీపమునం దొక శిలాస్తంభముపై బుద్ధదేవుని పవిత్రనిర్వాణ వృత్తాంతము నక్షరరూపమున వెలయింపఁజేసెను.

అచ్చటనుండి "భక్తబృందలుంబినీ విహారోద్యానము" ను జూచుటకు బయలుదేరెను. ఆ పవిత్రస్థానమున సిద్ధార్థుఁడు జనియించెను. ప్రపంచమునంగల పుణ్యక్షేత్రము లన్నిటిలోనను లుంబినీక్షేత్రము ముఖ్యమైనది. ఉపగుప్తుఁడు లలితవచనములతో భక్తిగద్గదస్వరముతో బుద్ధదేవుని జన్మచరిత్రమును సవిస్తరముగ వర్ణించి చెప్పెను. స్థానమాహాత్మ్యము, ప్రసంగ పవిత్రత, శ్రోతలయాదరభావము, వక్తయోగ్యత, భాషాలాలిత్యము సర్వము నేకీభవించుటచే నా దివ్యక్షేత్ర మపూర్వ శోభావిలసితమై కానవచ్చెను. నయనశ్రవణహృదయంబులకు సమ్మేళనానుభవం బయ్యెను. తీర్థయాత్రికులందఱును దాము ధన్యులమైతి మని భావించుకొనిరి.

అశోక మహారాజా ధవ్యస్థలమును జిరస్మరణీయముగఁ జేయవలయు ననునుద్దేశముతో నచ్చట నత్యున్నతంబగు శిలాస్తంభమును నిర్మింపజేసెను; ఆ శిలాస్తంభమునం దీక్రింది వాక్యములను జిత్రింపఁజేసెను.

"దేవతాగణ ప్రియదర్శనుఁడగు నశోక మహారాజు తీర్థయాత్రలు చేయుచు నిచ్చటికి వచ్చి యీ శిలా స్తంభమును నిర్మింపఁజేసెను. ఈ దివ్యక్షేత్రము భగవానుఁడగు బుద్ధదేవుని జన్మస్థానము."

ఈ పుణ్యస్థల మాహాత్మ్యమును స్మరించుకొనుచు నాక్షేత్రగౌరవమును వృద్ధిచేయనుద్దేశముతో బోధిసత్త్వుని పావన నామముపై నాలుంబినీ క్షేత్రమును నిష్కరముగఁ జేసివైచెను. పిమ్మట నందఱును కలసి కపిలవస్తునగరము వైపునకుఁ బ్రయాణము చేసిరి. శాక్యరాజుల రాజధానీ గౌరవచరిత్రమున నాలోక ప్రసిద్ధంబగు నగరసుఖసమృద్ధుల విశేషముంగూర్చి వారు వినియుండిరి. కాని యింతవఱకు నా సౌభాగ్యమును వారు దర్శింపలేదు. సిద్ధార్థుని సన్న్యాస గ్రహణానంతరమున రాజనగర సౌభాగ్యము మ్లానమై యుండెను; తరువాత రెండువందల సంవత్సరములలోఁ గాలతరంగా ఘాతములచే నా నగర సౌందర్యము వినష్టమైపోయినది. ప్రతిష్ఠలమునను బూర్వస్మృతిని గలిగించు నిటుకలును, శిలాఖండములును మాత్రము నిలిచియున్నవి. ఒక్కొక్కచోటఁ బ్రశస్త శిలాఖండములపైఁ జిత్రింపఁబడిన సిద్ధార్థుని తల్లిదండ్రుల ప్రతిమూర్తులు కానవచ్చుచుండెను. అక్కడక్కడ సిద్ధార్థుని జననచరిత్రమును, నాతని గృహత్యాగవృత్తాంతమును బ్రదర్శించు దృశ్యము లతిమనోహర

ముగఁ గానవచ్చుచుండెను; ఆ నగరమునందలి విశాల సౌధములును, ప్రాకారములును నిప్పుడేమైపోయినవి? ఇప్పుడచ్చట నెల్లచోటులను విహారములును మఠములును జైత్యములును మాత్రము విరాజమానము లగుచుండెను. బౌద్ధభిక్షులు రాజయాత్రికులకు భగ్నస్తూపముల నొక్కొక్కటిగఁ జూపుచు వానిపూర్వచరిత్రమును వర్ణించి చెప్పుచుండిరి. ఈ విధముగా మహారాజును, ధర్మాచార్యుఁడగు నుపగుప్తుఁడును దక్కిన యాత్రికులునుగూడ నచ్చట దర్శింపవలసిన దృశ్యముల నన్నిటిని దర్శించిరి. అనంతరము మహారాజా నగరమును విడుచుటకు మునుపే మహాత్ముఁడగు బుద్ధుని బాల్యకౌమార యౌవన వివిధఘటనా పరంపరల నన్నిటిని జిరస్మరణీయములుగఁ జేయనుద్దేశముతో స్తూప స్తంభకూపపరిఘాదులను నిర్మించుట కాజ్ఞాపించెను. శాక్యరాజపుత్రుఁడగు సిద్ధార్థునిసన్న్యాస గ్రహణమువలన విలాస మందిర ప్రమోదోద్యానము లయవస్థంజూచి రాజర్షియగు నశోకుని హృదయమును, వాసనావిరహితుఁడగు నుపగుప్తుని హృదయమును మఱింత నిస్పృహత్వముం గాంచెను. అప్పుడు వారి హృదయములయందు, సంసారానిత్యత్వమును, దృశ్యజగత్పదార్థముల యశాశ్వతత్వమును, నిశ్చయముగ విస్పష్టముగ గానవచ్చెను.

కపిలవస్తు నగరమును దర్శించుటచే వారికి ధనజన సుఖైశ్వర్యముల యస్థిరత్వముఁ గూర్చి బాగుగ భోధపడి

యెను. ఆ యనుభవముతోడనే వారు భగవానుఁడగు సిద్ధార్థుని వైరాగ్యముం గూర్చి స్మరియింపఁ దొడంగిరి. రూపము, యౌవనము, స్వాస్థ్యము, సుఖము, మహాభాగ్యము మొదలగు సర్వభోగోపకరణములను గరగతములై యుండినను మహాత్ముఁడగు బుద్ధదేవుఁడు వానినన్నిటినిగూడ నశాశ్వత పదార్థములని గ్రహించి స్వేచ్ఛగఁ ద్యజించివైచి జగత్కల్యాణముకొఱ కాత్మసమర్పణముం గావించియుండెను. ఆ బుద్ధదేవుని మహానుభావ మెంతటియలోక సామాన్యమైన దియో యా సంగతి ధర్మప్రాణులగు నశోకోపగుప్తులు కపిలవస్తునగరమును దర్శించి సంపూర్ణముగ గ్రహియింపఁ గలిగిరి.

పిమ్మట వారాకపిలవస్తు నగరమునువిడిచి క్రమముగా గోణకమున్యాశ్రమంబగు లలితనగరమును దర్శించిరి. అనంతరము వా రచ్చటి నుండిపోయి యథాకాలమున శ్రావస్తీనగరమునఁ బ్రవేశించిరి. బౌద్ధభారతమున శ్రావస్తి నగరము వాణిజ్యము, ధనము, భాగ్యము, సుఖసమృద్ధి మొదలగువానియందుఁ బాటలీపుత్రమునకుఁ దీసిపోవునది కాదు. వాణిజ్యోపయోగమునకై బౌద్ధభారత ప్రధాన నగరములకు శ్రావస్తి నగరమునుండి సుగమంబులగు రాజమార్గములు విశేషించి యుండెను. అంతియకాదు. శ్రావస్తి బౌద్ధగణమున కొకప్రధాన క్షేత్రముగా నుండెను. భగవానుఁడగుబుద్ధుఁడు తన జీవితమునందలి చాలకాల మీ

క్షేత్రమునందే గడపియున్నాఁడు. బుద్ధదేవుఁడును, బౌద్ధభిక్షులును, నివసించుటకును, ధర్మప్రచారోపయోగము కొఱకును, దానవీరుఁడును, భక్తశ్రేష్ఠుఁడునగు సుదత్తుఁడను వర్తకుఁడొకఁడు తన జేతవనమును బోధిసత్వునకు సమర్పించి యుండెను. ఆ జేతవన మతిరమణీయమైనది. సుదత్తుఁడీ పరమరమణీయోద్యానమును జేతుఁడను యువరాజునొద్దఁ బదునెనిమిదికోట్ల సువర్ణములకుఁ గొనియుండెను.

కాని యాయువరాజు సుదత్తునిధనమును స్వయముగ స్వీకరించి యుండలేదు. ఆతఁ డాధనముతో జేతవనమునందు బుద్ధదేవునకును, నాతనిశిష్యులకును సుఖోపయోగము కొఱకును, ధర్మప్రచారమునకు సాహాయ్యముకొఱకును వలయు నేర్పాటులను గావించెను. ఆజేతవనమునందు భక్తుఁడగు సుదత్తుఁడును, మహాసుభద్ర, కుంతలసుభద్ర యనునాతని తనయలును భగవానుఁడగు బుద్ధదేవుని సశిష్యముగ సేవించి ధన్యులైరి. బౌద్ధేతిహాసమున శ్రావస్తీనగరము స్మృతివైభవముచేనేమి, వైరాగ్యముచేనేమి, భోగముచేనేమి, త్యాగముచేనేమి యనేకవిధములఁ బ్రకాశిత మగుచుండెను. ధర్మాచార్యుండును బురాణజ్ఞుండు నగునుపగుప్తుఁ డాసమస్త వృత్తాంతమును మహారాజునకు నాతనియనుచరులకు నామూలాగ్రముగవినిపించెను. బుద్ధదేవుని యపూర్వమహిమాన్విత చరిత్రమును, శ్రేష్ఠియగు సుదత్తుఁడు,యువరాజగు జేతుఁడును

గావించిన మహత్తరత్యాగచరిత్రమునువిని యందఱును శ్రద్ధావంతులైరి. సార్వభౌముఁడగు నశోకుఁ డాస్థలమునఁ గూడ యథాపూర్వకముగ ననేక స్తూపములును, స్తంభములును నిర్మింపఁజేసి యటనుండి గయాక్షేత్రమునకుఁ బ్రయాణమయ్యెను.

మహారాజు గయయందలి నిరంజనతీరమునందున్న యురుబిల్వగ్రామమును బోధిద్రుమమునుగూడ దర్శించెను. ఉపగుప్తుఁడు సిద్ధార్థునియసాధారణ ధ్యానముంగూర్చియు, నాతనిబుద్ధత్వ లాభముంగూర్చియు లలితవచనములతో మహారాజునకు బోధించెను. ఆపుణ్యస్థానదర్శనమును, నచ్చటి వారిపుణ్యచరిత్ర శ్రవణమును గావించి మగధేశ్వరుఁ డగు నశోకుఁడు వారణాసీనగరమునుగూర్చి ప్రయాణము చేసెను. మహాత్ముఁడగు బుద్ధదేవుఁడొకప్పు డుపకాముఁ డనుతత్త్వజ్ఞనితో నీకాశీపురముంగూర్చి యిట్లు చెప్పెను. "నేను కాశికిఁ బోఁగలను. కాశికిఁ బోయి యచ్చట నప్రతిహతంబగు ధర్మసంస్థాపనమును జేయఁగలను" అని—

ఆదిన మొకటి; ఈదినము మఱియొకటి. ఆదినమున బుద్ధదేవుఁడు చెప్పిన "పోఁగలను" అను భవిష్యత్కాలమిక లేదు. ఇప్పుడాతని కాశీకానగరాగమనము ధర్మచక్ర పరివర్తనమున నిదివఱకే పరిణతిమైపోయినది. ఇఁక నచ్చట నాపుణ్యస్మృతి మాత్రమే జాగరిత మగుచున్నది. భగవానుఁడగు సిద్ధార్థుని పవిత్రపదరజోశేషముచేఁ బావనమైన

యాకాశిక్షేత్రమును దర్శించునభిలాషతో నచ్చటి వారి పుణ్యచరిత్రములను వినవలయునను కోరికతో భక్తులు విచ్చేసియుండిరి. రాజర్షి యగునశోకుఁడును ధర్మాచార్యుఁడగు నుపగుప్తుఁడును, రాజానుచరులును గాశికానగరమును దర్శించిరి. సమీపమునందున్న సారానాథమును దర్శించి కృతార్థులమైతి మనుకొనిరి.

అశోకసార్వభౌముని దూరతీర్థయాత్ర సంపూర్ణమయ్యెను. అంతటవారు కాశికానగరవాహినియగు గంగానదియందలి నౌకనారోహించి యథాసమయమునకుఁ బాటలీపుత్రమునకు వచ్చిచేరిరి. వారితీర్థప్రవాసము సంపూర్ణమయ్యెను.

ఇరువదినాలుగవ ప్రకరణము

పుణ్యప్రభావము

తీర్థయాత్రకుఁ బోయి వచ్చినతరవాత నశోకుని చరిత్రమునందును, నాతని యాచారవ్యవహారాది కార్యములయందును విశిష్టపరిణామమగపడుచుండెను. తీర్థయాత్రాసహాయమునం గలిగినపుణ్య ప్రసంగశ్రవణమాహాత్మ్యమును, పవిత్రవిషయాలోచనముచే లభియించిన పుణ్యప్రభావమును గూడ నాతని ప్రతికార్యమునందును బింబిత మగుచుండెను.

నానాదేశములను దర్శించి నానాశ్రేణులయందలి నానాజాతి జనులతోఁ గలిసికొనుటవలనం గలిగిన ప్రత్యక్షప్రథమఫల మేమనిన—అందువలన నాతనిహృదయ మనస్సాంకర్యమంతయు దూరమైపోయెను. త్యాగశీలుఁ డగునశోకునిహృదయము మఱింతయుదార మయ్యెను. ఇట్టి సత్సంగము వలనను, బవిత్రక్షేత్ర సందర్శనమువలనను, సాధుసజ్జన సంబంధమువలనను, నశోకునకు భూమండలముతోఁగూడ కుటుంబమును వృద్ధియయ్యెను. సాధుసజ్జనమండల మంతయు నాతని కుటుంబమయ్యెను. అశోకునకుఁ దీర్థయాత్రవలన నీసకల సత్ఫలములును సంపూర్ణముగ లభించెను.

తీర్థయాత్రావశమున నాతఁడు తన రాజ్యమునందలి విశేషభాగములను దర్శించెను. ఎచ్చటఁ జెరువులను ద్రవ్వింప వలయునో, యెచ్చట వంతెనలను గట్టింపవలయునో, యెచ్చట సుగమంబు లగురాజమార్గముల నేర్పఱుపవలయునో యాతఁడు స్వయముగఁ జూచియుండెను. ప్రజాసామాన్యమంతయు నెట్లు కాలక్షేపము చేయుచుండెనో ప్రజలకృషివాణిజ్యాదుల యవస్థ యెట్లుండెనో వారినిత్యనైమిత్తిక క్రియాకలాపము లేవిధముగా నుండెనో యంతయు నాతఁడు స్వయముగఁ జూచి గ్రహింపఁగలిగెను. రాజధానికి దూరమునం దున్నజనపదములయందలి బలవంతులయత్యాచారములు, దుర్బలులదురవసలును నివారించు విషయమున

రాజోద్యోగు లందఱు నెట్లు మనఃపూర్వకముగఁ బనిచేయుచుండిరో యాసంగతికూడ నాతనికి స్పష్టముగ బోధపడియెను.

ప్రజావత్సలుఁడును, ధర్మప్రాణుఁడును, సహృదయుఁడు నగు నశోకమహారాజు స్వయముగ దేశమునందలిస్థితిగతుల నన్నిటిని దెలిసికొని ప్రజాసుఖవర్ధనముకొఱకును, దుఃఖనివారణము కొఱకును గావలసిన సదుపాయముల నన్నిటిని గావించెను. సామాన్య జనులందఱు ధర్మకర్మములు, సత్కార్యములు మొదలగువానివలనఁ బవిత్రముగ జీవయాత్ర నడపుకొనునట్లు వారివారి కనుకూలముగనుండునట్టి యుపయుక్తకార్యములనుగూడ నశోకమహారాజు స్వయముగఁ దెలిసికొని సంపూర్ణముగఁ గావించివైచెను. ఈ సకల సత్కార్యములవలననే లోకమునం దాతనికి ధర్మాశోకుఁడను విశేషవిఖ్యాతి లభియించెను. ధర్మాశోకుని చరిత్రాంతరాళమున శ్రీబుద్ధదేవుని శాంతిమతధర్మ పవిత్రాదర్శప్రదేశములును, సార్వభౌముఁడగు నాతని సకలపుణ్యక్షేత్ర సందర్శనమును, మహాత్ముఁడగు నుపగుప్తుని సత్సంగము వలనం గలిగిన పుణ్యప్రభావమును సుప్రసిద్ధములై విస్పష్టముగ విరాజిల్లుచుండెను.

ఇరువదియైదవ ప్రకరణము

అశోకసామ్రాజ్యము

సౌభాగ్యమయం బగు భూఖండమున మహాభాగుఁడగు నశోకసార్వభౌముని పుణ్యప్రభావ మెంతటి యౌన్నత్యమును వహించియుండెనో యెంతదూరమువఱకు వ్యాపించియుండెనో యాసంగతి యావశ్యకముగఁ దెలిసికొనవలసియున్నది. పూర్వప్రభుఁడగు చంద్రగుప్తుఁడు భారతసామ్రాజ్యమునకుఁ జక్రవర్తియైయుండెను. ఆతని పుత్రుఁడు బిందుసారుఁడు. తండ్రి యనంతరమున బిందుసారుఁ డీవిశాలరాజ్యమునకుఁ బ్రభుడయ్యెను. బిందుసారునియనంతరమున నాతని కుమారుఁడగు నీ యశోకసార్వభౌముఁ డఖిలరాజ్య భారమును వహించియుండెను. అతఁడు పితృపైతామహంబగు రాజ్యమంతయును గరగతము చేసికొనియుండెను. అంతియే కాక యిదివఱకుఁ దమపూర్వులకు లభియింపని కళింగరాజ్యమునుగూడ నశోకుఁడు స్వీయబాహుబలముచే సంపాదించియుండెను. ఏ కారణముచేతనో యా కళింగరాజ్యము నశోకుడు తన పరిపాలనమునం దుంచుకొనక పూర్వప్రభునకే దాని నొసంగి యాతని దన సామంతప్రభునిగాఁ జేసికొనియెను. అప్పటినుండియుఁ గళింగము సార్వభౌముఁడగు నశో

కునకును సామంతరాజ్యములలో నొక్కటియయ్యెను. కళింగమును జయించిన తరువాత నాతఁడు తన పూర్వరాజ్యము నింకను వృద్ధిచేయవలయు నను రాజ్యకాంక్షను వదలి యుద్ధవిగ్రహములను విరమించివైచెను. ఒక్క ద్రవిడదేశము నందలి కొంతభాగముగాక భారతవర్షమంతయు నశోకునకు సామ్రాజ్యమై యుండెను. ఇప్పటిదొరతనము వారిభారతసామ్రాజ్యముకంటె నశోకునిరాజ్యమే చాలఁ బెద్దదిగా నుండెను. ఉత్తరమునఁ గాంధారము మొదలు కాబూల్ స్థానమునుండి దక్షిణమున కన్యాకుమారిపర్యంతమును, పశ్చిమమున సౌరాష్ట్రము మొదలు తూర్పునఁ దామ్రలిప్తవఱకును నశోకసామ్రాజ్యము వ్యాపించియుండెను. ఇదియంతయు నాతని యధికారమునకు లోఁబడియున్న దేశమైయుండెను. కాని యీ దేశమున కావలనున్న దేశములయందుఁ గూడ నాతని పుణ్యప్రభావము వ్యాపించియుండెను. ఉత్తరమున నేపాళము, టిబెట్టు, దక్షిణమున సింహళము, తూర్పున బ్రహ్మదేశము (బర్మా) వఱకుఁగూడ నాతని పుణ్యప్రభావము సుప్రసిద్ధమైయుండెను. ప్రాగ్జ్యోతిష మండలమున (ఆసామ్ ప్రదేశము) బుద్ధమత ప్రచారమేమియు నున్నట్లగపడదు. ఒక్కమాటలోఁ జెప్పవలసివచ్చినచో ఆసాము, బర్మా కాక తక్కిన సాగర మేఖలాహిమాద్రిశోభిత సమస్త సమగ్ర భారతవర్షమును నశోకుని సామ్రాజ్యమే యైయుండెనని పరిగణింపవచ్చును. ఈ విశాలభూమండలమునఁ బల్లెలు

మొదలు పట్టణముల వఱకును, స్థలపథములయందును, జలపథములయందును సర్వప్రదేశములయందును జనోపయోగకరంబులగు కార్యముల నెన్నిఁటినో సార్వభౌముఁ డగు నశోకుఁడు గావించియుండెను.

ఇరువదియాఱవ ప్రకరణము

దేశస్థితి

అశోకుని ప్రభుత్వమునందు మొదటఁ గొంతకాలము వఱకు దేశమునం దశాంతికలిగెను. కళింగయుద్ధము కూడ నట్టి యశాంతికారణములలో ముఖ్యమైనదిగా నుండెను. కళింగ విజయానంతరమున నాతని ప్రభుత్వములో ముఖ్యముగ నుల్లేఖింపవలసిన యశాంతికారణము లేవియును లేవు.

రాజ్యాధికారముకొఱకు యుద్ధముచేయుట యావశ్యకము. కాని ప్రజాహృదయ రాజ్యాధికారముకొఱకు మాత్రము శాంతిస్థాపనము ముఖ్యావశ్యకమైనది. ప్రజావత్సలుఁడగు ధర్మాశోకుఁ డీసత్యమును గ్రహించియుండెను. అందుచేతనే యాతఁడు మిగులఁ బరిశ్రమచేసి తన విశాల సామ్రాజ్యమున శాంతిస్థాపనము గావించెను. దేశమునం దంతటను శాంతినెలకొని యుండుటచేఁ గృషివాణిజ్యాదులును శిల్పాది

కళలును గూడ నిరాఘాటముగ నున్నతిం బొందుట కవకాశము కలిగెను. అందువలనఁ బ్రజలకుఁ గూడ నౌన్నత్యము లభించెను. అశోకుని రాజ్యకాలమున దేశమునందలి కృషి, వాణిజ్యము, శిల్పము, శిక్ష మొదలగువాని యవస్థ యెట్లుండెనో ప్రత్యేకముగ సంక్షేపముగఁ జెప్పుచున్నాము,

కృషి:—చిరకాలమునుండి భారతవర్షము కృషిప్రధానమైన దేశము. ఆవిరియంత్రములు, విద్యుద్యంత్రములు, దారయంత్రములు నయోమార్గములు మొదలగునవి ప్రబలియున్న యిక్కాలమునందుఁగూడ నీదేశమునందు నూటికి డెబ్బదిమంది కృషిజీవనులున్నారు. ఇప్పటికిఁ జాలకాలమునకుఁ బూర్వమునందీదేశమునఁ జాలమంది కృషిమీఁదనే యాధారపడి యుండిరని నిస్సంశయముగఁ జెప్పవచ్చును. ప్రభువుల యాదాయమునందలి హానివృద్ధులు చాలవఱకీవ్యవసాయమునుబట్టియే యుండును. కావునఁ గేవలమును రాజు కృషికోపయోగకార్యములను జేయుటయందే జాగరూకుఁడై యుండవలయును. అశోకుఁడు తన రాజ్యమున వ్యవసాయమున కనుకూలముకొఱకును, సస్యక్షేత్రములఁ దడుపుటకును వలసినన్ని కాలువలను ద్రవ్వించెను. అనేకస్థలములయందలి కొండవాగులను గట్టించి నీరు నిలవచేయించి యనుకూలోపయోగములను గావించెను. అదనుతప్పకుండఁ బొలములఁ దడుపుకొనుటకుఁగూడఁ దగిన సదుపాయముల నేర్పఱిచెను. ఈపనులన్నియు యథాక్రమ

ముగ జరపుటకుఁ దగినయుద్యోగులు నియమింపఁబడి యుండిరి. వారి మూలమునఁ గృషికులయొద్దనుండి యథోచితముగ నీటి పన్ను గ్రహింపఁబడుచుండెను. అప్పుడీ నీటిపన్నున కుదకభాగమని పేరు. ఇప్పటికంటె నాకాలమునందే సస్యక్షేత్రములు మిగుల విరివిగనుండెను. కొలఁది ప్రయత్నములతోఁ గొలఁదిభూమిని గృషి చేయుటచేతనే కృషికులగృహములు సంపన్నము లగుచుండెను. కృషి చేసినభూమి విరివిగనున్నను పంట సరిగా లేనప్పుడు పండిన పంటలో నాఱవపాలు మాత్రమే రాజునకుఁ బన్నుగఁ జెల్లింపవలసియుండుటవలనఁ గృషికులకును వారి పరివారమునకును గావలసినంత యాదాయము లభియించుచునే యుండెను. అందువలన నతివృష్టి, యనావృష్టి మొదలగు నీతిబాధలు తటస్థించినప్పుడుగూడఁ బ్రజలకుఁ దిండిలేక దేశములఁబట్టి పోవలసినయవసరము లేకుండెను; అట్టివారి సంరక్షణకొఱకు రాజు తనకోశమునుండి ధనమును వెచ్చింపవలసిన యావశ్యకమును లేకుండనుండెను. విశేషముగ ధనమున్నంత మాత్రమునఁ బ్రజలు సుఖులై యుందురనుట కవకాశము లేదు. ఒక్కొక్కప్పుడు ధనమిచ్చినను నాహారపదార్థములు లభింపక పోవచ్చును. కావునఁ బ్రతి గృహమునను సంవత్సరమునకుఁ జాలినన్ని యాహారపదార్థములు నిలువయుండునట్టి యేర్పాటు చేయవలసియుండును. ధర్మప్రాణుఁడును, దయామూర్తియునగు నశోక సార్వభౌముని రాజ్యపాలనముం దట్టి సర్వోపయోగకరం బగు

నేర్పాటు చేయఁబడియుండెను. మనుష్యజీవనమునకు ముఖ్యముగఁ గావలసినవి మూడు; అన్నము, వస్త్రము, జలము. ఇవి యథోచితముగఁ బ్రజాసామాన్యమునకంతకును లభియించునట్లు చేయుట రాజునకుఁ బ్రధానకర్తవ్యము. ధర్మాశోకుని రాజ్యకాలమునం దీపద్ధతిని యథావిధిగఁ బరిపాలించినట్లాతని పవిత్రచరిత్రమునందు విస్పష్టముగఁ దెలియవచ్చుచున్నది.

వాణిజ్యము:—అప్పటి ప్రజలసుఖము, సౌకర్యము, అభిరుచి మొదలగువాని ననుసరించి యావశ్యకములగు మార్గములు ఘట్టములు, యానవాహనాదికములును సురక్షితముగ నెలకొల్పఁబడియుండెను. ఆకాలమున స్థలమార్గములును, జలమార్గములునుగూడ జనుల రాకపోకలకుఁ జాల ననుకూలముగ నుండెను. కాని యాకాలమున సస్యములు, దారుపదార్థములు మొదలగు భారపదార్థము లొకదేశమునుండి మఱియొక దేశమునకుఁ దీసికొనిపోవుటవలన లాభము లేకయుండెను. ఇక్కాలమున బారిసాలు బియ్యము, సుందరవనదారువులు, రాణిగంజినేలబొగ్గు, బర్మాకిరోసెనునూనె మొదలగునవి దేశదేశాంతరములకుఁ బంపుటవలన లాభము లభియించుచున్నది. ఆకాలమున నట్టిపద్ధతి లేదు. అప్పటివర్తకులు స్వదేశవర్తకమునం దేమి, విదేశవర్తకమునం దేమి, యిట్టి వస్తువుల నుపయోగించెడు వారు గారు. అప్పటివారుపట్టుబట్టలు, మజిలినులు, అస్త్రశస్త్రములు, సూచీశిల్పచిత్రములగు

జిలుగువలువలు, సుగంధ ద్రవ్యములు, కస్తూరి, శిలాజిత్తు, గజదంతములు, గజదంతనిర్మితములగు విచిత్రవస్తువులు, రత్నాభరణములు, వెండి, బంగారము మొదలగు వస్తువులతో దేశవిదేశవర్తకమును జేయుచుండెడివారు. వర్తకులిట్టిలఘుభారవస్తువులను దీసికొని దేశాంతరములకుఁబోయి వర్తకము చేయుటవల్ల వారికి మిగుల సదుపాయముగనుండెను; ప్రయాణమునఁగష్టముండెడిదికాదు. ఆవర్తకులు తఱచుగ గుంపులుగుంపులుగఁ బ్రయాణము చేయుచుండిరి. వారు సుప్రశస్తరాజమార్గమునువదలి పల్లెలకుఁ బోవలసి యున్నప్పుడుగ్రామస్థులు వారిని దమయూరికిఁ దీసికొనిపోయి నిరపాయస్థలమున నివసింపఁ జేయుచుండిరి. నిర్జనపథంబుల దూరముగఁబోవలసినప్పుడును, రాత్రికాలములఁ బ్రయాణము చేయవలసినప్పుడును రాజభటులు వారికి రక్షకులై యొకచోటినుండి మఱియొకచోటికిఁ బంపుచుండిరి. ఇట్టి సదుపాయములకొఱకు వర్తకులకు శుల్కము విధింపఁబడి యుండెను. ఈవిధముగా వర్తకులను నిర్జనపథములయందును, నెడారులయందును, దుర్గమస్థానములయందును, రాత్రికాలములయందును, జోరాదిబాధలనుండి రక్షించుకొఱకునుదగినంత మంది రక్షకభటులు నియమింపఁబడియుండిరి. అశోకరాజ్యమునందంతటను వర్తకుల కిట్టియనేకవిధములగు సౌకర్యములుండెను. విదేశ వర్తకముకొఱకు జలమార్గములయందుఁగూడ నట్టి

సౌకర్యము లుండెను. వర్తకుల వర్తకవస్తువుల వెలల ననుసరించి సుంకములు నిర్ణయింపఁబడుచుండెను. ఈ కార్యములన్నియు విశ్వాసముగల సమర్థుఁడగునుద్యోగివలన నెఱవేర్పఁబడుచుండెను. వర్తమానకాలమున రేవులయందును నితరస్థలములయందును వర్తకపు సరకులపై విధింపఁబడుచుండు సుంకము పూర్వకాలమునకంటె నధికముగానున్నది. రాజ్యాభ్యుదయమున కిది యొక ప్రధానోపాయముగా నుండెను. కాని యా కాలమున వ్యవసాయమును, వాణిజ్యమును నింతవిస్తారముగ లేకపోయినను మహారాజగు నశోకుఁడు వ్యవసాయవర్తకముల కొఱకుఁ జేసినసదుపాయములంగూర్చి యింతకాలమునకుఁ దరువాత వినినప్పుడు ప్రేమమూర్తి యగునశోకుని యుదారహృదయముంగూర్చి యెల్లరు నేకగ్రీవముగఁ బ్రశంసింపవలసి యున్నది.

శిల్పము—అశోకుని రాజ్యకాలమున భారత వర్షమునందంతటను శిల్పవిషయమున విశేషాదరము కలదు. మౌర్యకుల తిలకుండగు నశోకుని రాజధానిని రాజప్రాసాద భగ్నావశేషములను జూచి చీనాదేశపరివ్రాజకుఁ డగు ఫాహియాను తనమనంబున నీ నగరమును, నీరాజప్రాసాదమును మానవనిర్మితములే యగునా యని యాశ్చర్యపడియెను. కోటగోడలమీఁది చంద్ర శిలాఫలకములపై నా కాలపు జనుల దైనిక జీవనోత్సవములను, యాత్రాస్థల విశేషములను గూర్చిన చిత్రములనుజూచి ఫాహి

యాను ముగ్ధుఁడైపోయెను. రాజసభామంటపమునందలి దారు స్తంభములపై స్వర్ణ రౌప్యరసరంజితంబులగు దృశ్యములం గాంచి యాతఁ డెంతమాత్రమును వర్ణింపఁజాలకపోయెను. శిల్పమునకుఁ జీనాదేశము సుప్రసిద్ధమైనది. అట్టి చీనాదేశము నందలి సుప్రసిద్ధ శిల్పరచనానిపుణుఁడగు ఫాహియాను వంటివాఁ డశోకుని కాలమునందలి శిల్పములంగాంచి యింత వింతపడుటం జూడఁగా నప్పటి మనవారి శిల్పరచనాప్రావీణ్య మెంత యధికముగా నుండెడిదో బోధపడఁగలదు. అశోకుఁడు తన రాజ్యకాలమునఁ దన రాజధానియం దనేకస్థలముల యందు స్థూపములను స్తంభములను విశేషముగ స్థాపించి యుండెను. వానిసంఖ్య యెనుబదినాలుగు వేలు; కాలసముద్ర తరంగములలో నవియన్నియు నిప్పు డెట్లు భగ్నములై పోయినవి! కాని యిప్పటికిని భారతవర్షమున వివిధస్థలముల యందా స్థూపస్తంభ భగ్నవిశేషములు జలమగ్నంబులగు నౌకావిశేషములవలె నగపడుచునే యున్నవి. భూపాలము నొద్ద నున్న సాంచిస్థూపమును గాశియొద్దనున్న సారనాథ స్థూపమును వీనిలో ముఖ్యములైనవి. అశోకుని కాలమున శాశ్వతశిల్పరచనలు విశేషముగ నుండెడివి. పర్వతములపై జెక్కఁబడినవియు, వివిధస్థలములయం దగపడు శిలాఖండ ములపైఁ జెక్కఁబడినవియు నగు శిల్పమూర్తులం జూచినచో నా కాలమున విశేషముగనున్న వివిధశిల్పరచనా విశేష

ములు బోధపడఁగలవు. అప్పటి యువతీమణు లెట్టి యలంకారములను ధరియించుచుండిరో వానినిబట్టి స్పష్టముగఁ దెలిసికొనవచ్చును; కంకణములు, కంఠహారములు, కర్ణపుష్పములు మొదలగు నలంకారము లప్పుడు విశేషముగా వాడుకలో నుండెను. చరిత్రమునం దశోకయుగముం గూర్చిన వర్ణనమును బఠించినప్పుడును, నప్పటి చిత్రశిల్పములం బరీక్షించినప్పుడును నప్పటివారు విశేష వేషభూషణాలంకృతులై యున్నట్లు స్పష్టపడఁగలదు. భాగవతవర్ణితంబగు శ్రీకృష్ణుని మోహనపింఛమును, బీతాంబరధారణమును నప్పటి పురుషుల సమాదరాలంకారములై యుండెను. ధనికులు, వర్తకులు మొదలగువారి యుష్ణీషములయందు శ్రీకృష్ణుని చూడాలంకారమువలె నొక యమూల్యాలంకారము ఫణిఫణారూపమున విరాజిల్లుచుండెడిది. ధరించిన పరిధానము నంద నందనుని పీతాంబరమువలె నలరారుచుండెడిది. ఆ పీతాంబరమునకుఁ గ్రిందియంచులు మెఱయుచుండెడివి. అట్టి వస్త్రములపై నమూల్య కాంచీదామము లలంకారములుగ నుండెడివి. ఇరువది ముప్పది సంవత్సరములకుఁ బూర్వము వఱకు బంగాళా బాలికల కట్టి మండలములపై నిట్టి చంద్రహారములును, సూర్యహారములును ధరియింపఁబడుచుండెను. అప్పటి పురుషులలో నిట్టి యలంకార రచనలుండెను. ఏఁబది సంవత్సరములకుఁ బూర్వము బంగాళ దేశమునందలి నిమ్నజాతి పురుషులలోఁ దలపైఁ బక్షితెక్కలను గత్తిరించి జూలుగాఁ

జేసి ధరియించు నలవాటుండెడిది. పురాతనకాలపు వస్తువులకును, వర్తమానకాలపు వస్తువులకును నే విషయమునం దైన నించుక సాదృశ్య మగపడుచున్నప్పుడు దానిం గూర్చి యించుక యాలోచించి విభేదకారణమును దెలిసికొని నిర్ణయింపవలసి యుండును. కావున నింతవఱకు వ్రాయవలసి వచ్చినది. ఎట్లో యొకవిధముగ నిప్పు డశోకుని కాలమునాఁటి ప్రజల వేషభూషణాదులం గూర్చి యించుక పరిచయముం గలిగింప జాలితిమి. ఈ స్వల్పపరిచయముంబట్టి యాలోచింపఁగా నప్పటివారి యభిరుచులును, సౌందర్యాదులును బాగుగ బోధపడఁగలవు. అశోకయుగమునఁ గట్టడపుఁబనులు చెక్కడపుఁబనులు, రత్నపుఁబనులు, చిత్రపుఁబనులు మొదలగు శిల్పములే కాక యింకను వివిధశిల్పములు విశేషించి యున్నట్లగపడుచున్నది. వీనిలో నేఁత, వడ్రము, కమ్మరము కుంటలుచేయుట మొదలగు పనులు ప్రధానములై యుండెను. ఈ పనివాండ్రు ధర్మాశోక రాజ్యమున వృత్తులననుభవించుచు సుఖజీవనము చేయుచుండిరి. ఒక్కమాటలోఁ జెప్పవలెనన్నచో నిట్టివారిచేఁ జేయబడు శిల్పములన్నియు నభివృద్ధిలో నున్నవనియుఁ జనసమాదరముం గాంచియున్నవనియుఁ జెప్పవలయును.

శిక్ష:—బ్రాహ్మణప్రధాన మగు భారతవర్షమున "విద్యాశిక్షణము" అనుమాట యగ్రవర్ణోచిత విద్యాశిక్ష యని యెల్లరకును మనస్సునకుఁ దట్టును; గురువు, శిష్యుఁడు, గురుగృహము, బ్రహ్మచర్యము, గురుదక్షిణ మొదలగునవి

యన్నియు, జ్ఞప్తికి వచ్చును. మే మిప్పుడేయుగమును గూర్చి చెప్పుచుంటిమో యా కాలమున భారతవర్షమున బ్రాహ్మణ ప్రభావము లేనేలేదు. శిక్ష కేవల మగ్రవర్ణములవారి చేతులలోనే బంధింపబడి యుండలేదు. బౌద్ధమతమునందు జాతిభేదము లేదు. జాతిభేదములేదని చెప్పినప్పుడు విద్యాశిక్ష సర్వజనములయందును వ్యాపించియుండెనని వేఱుగఁ జెప్పనక్కఱలేదు. మతముతోఁగూడ విద్యాశిక్షణమునకు విశేషసంపర్కము కలిగియుండెను. శాస్త్రాలోచనము, శాస్త్రబోధనము ధర్మసంహిత మొదలగువానితో సంబంధముగల యెల్లవారికిని వ్రాయుటకును జదువుటకును వలయు ననుకూలోపపత్తులు కావలసియుండెను. సకలదేశములయందలి ప్రాచీనేతిహాసములయందు నిదియే యగపడుచున్నది. బౌద్ధయుగమునందుఁ గూడ నీ విద్యాశిక్ష విశేషించియుండెను. బౌద్ధశ్రమణులును, భిక్షులును, మఠములయందును, విహారములయందును వాసముచేయుచు శిష్యులకు విద్యాదానమును జేయుచుండిరి. వర్తమానకాలమునందువలె స్కూళ్లును, కాలేజీలును, ఎలిమెంటరీపాఠశాలలు నప్పుడు లేవు. బుద్ధధర్మప్రధానమగు బర్మాదేశమునం దిప్పటికిని భిక్షులు దారుమందిరములయందుండి విద్యార్థులకు విద్యాదానము చేయుచున్నారు. అశోకసామ్రాజ్యమున నసంఖ్యాము లగు మఠములును విహారములు నుండెను. కేవలము మతబోధకును, విద్యాశిక్షకును గావలసినన్ని సదుపాయములా కాలమునం

దుండెనని చెప్పుట కెంతమాత్రమును సందేహములేదు. సకల దేశములయందును సకల సమయములందును విశేష జనపదములలో విద్యాశిక్షణవిషయమున సుప్రసిద్ధములై యుండు స్థానములు కొన్నిమాత్రమె యుండును. ఇంగ్లాండునకు లండను ప్రధాన నగరమేయైనను నది విద్యావిషయమున మాత్రము ప్రసిద్ధమైనది కాదు; ఆక్సుఫర్డు, కేంబ్రిడ్జి యనునవి విద్యావిషయమునఁ బ్రధానములు. భారతవర్షమునం దిప్పటికిని వారణాసి, పూనా, నవద్వీపము మొదలగు స్థానములు సంస్కృత విద్యాశిక్షకుఁ బ్రసిద్ధములై యున్నవి. అశోకుని కాలమున రాజగృహసమీపమునందున్న నలాందాయును, పశ్చిమోత్తర భాగమునందున్న తక్షశిలయును విద్యాస్థానములందుఁ బ్రధానములై యుండెను. అశోకమహారాజు నలందాయందు విద్యార్థుల కుపయోగముగానుండుకొఱ కనేకగృహములను గట్టించియిచ్చెను. అందు విద్యార్థుల పోషణమునకుఁ దగిన యుపపత్తులను సమృద్ధములుగ సమకూర్చియుంచెను. అశోకుఁడు స్వయముగ విద్యాపోషణ కార్యములయందు సముత్సాహియైయుండెను. ఆతని రాజ్యమున విద్యలకును, విద్వాంసులకును బరమాదరమున్నదని చెప్పుచున్నప్పుడు విద్యార్థులకు విద్యాలాభము సర్వసులభముగ నుండెనని చెప్పుటలో వింత యేమున్నది?

శ్రమణులును భిక్షువులునేకాక మఱియొక తరగతి వారివలనఁగూడ నాకాలమున లోకశిక్షావిషయమున విశేష

సాహాయ్యము లభియించుచుండెను. వారే పరివ్రాజకులు. పరివ్రాజకులు సంవత్సరమున కెనిమిదిమాసములు గ్రామగ్రామమునకును నగరనగరమునకును దిరుగుచుండెడివారు; ఆయాస్థానములయందు విజ్ఞానప్రపూర్ణంబులగు నుపదేశములఁ జేయుచుండెడివారు. వీరి శిక్షాపద్ధతులయం దొక్క విశేషమున్నది వీరు ముందుగఁ దమ్ము దర్శించిన వారితో సంభాషించుట కారంభింతురు. పిమ్మట నేదేనొకవిషయముం దీసికొని యందలి తత్త్వమును సుస్పష్టముగఁ బ్రబోధించుచుందురు. ఇందువలన జనసాధారణమునకంతకును విజ్ఞానలాభము కలుగుచుండెను. జనసంఘమున జ్ఞానము విస్తరిల్లుచుండెను. పరివ్రాజకులయందుఁ బ్రజలందఱును విశేషముగ భక్తిశ్రద్ధలుకలిగి యుండిరి. ఇట్టివారు నివసించుటకును బ్రజలకు బోధించుటకును ధనికులగువారు గ్రామములయందును నగరములయందును బ్రశాంతమంటపములను గట్టించియుండిరి. ఇట్టి మంటపములను గట్టించుట మిగులఁ బుణ్యమనియు, ధర్మమనియుఁ బ్రతిష్ఠాకరమనియు నప్పటివారు తలంచుచుండిరి. శ్రావస్తినగరమున రాణియగు మల్లికచేఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన మంటప మిట్టిపరివ్రాజకుల యుపయోగముకొఱకే యుపయోగింపఁబడియెను. వైశాలీనగరోపకంఠమునం గలసుప్రసిద్ధంబును, మనోహరంబును నగు చంపకవన మిట్టి పరివ్రాజకగణంబుల కొఱకే ప్రతిష్ఠింపఁబడియెను.

పరివ్రాజకసంప్రదాయమున స్త్రీలుగూడ లోకశిక్షణమునకు సాహాయ్యపడుచుండిరి. పరివ్రాజికలును, బరివ్రాజ

కులు నిప్పటి సన్యాసిపీ సన్న్యాసులంబోలెఁ గఠోరవ్రతపరాయణులు గాకపోయినను వారు చిరకాలమువఱకును బ్రహ్మచర్య వ్రతమును స్వీకరించుచుండిరి. విజ్ఞానసమయంబులగు వీరి యుపదేశములను గ్రహించుటకు గ్రామగ్రామములయందు ననేక సభలు గావింపఁబడుచుండెను. ఆ సభలకు బ్రాహ్మణపండితులును బరివ్రాజకులును గూడఁ బిలువఁబడుచుండిరి. సభయందలి యుపన్యాసములు ముగిసిన తరువాత సమాగతులగు ప్రజల యుపయోగముకొఱకు నానాశాస్త్రచర్చలు జరగుచుండెను. పెద్దపెద్ద పల్లెలలో నిట్టిసభలు విశేషముగ జరుగుచుండెను. పరివ్రాజకు లట్టిచోటికిఁ దఱచుగ వచ్చుచుఁ బోవుచుండిరి. బౌద్ధభారతేతిహాసమునుబట్టి యాలోచింపఁగా నాకాలమున గ్రామోపకంఠములను, రాజపథపార్శ్వములను, బుణ్యక్షేత్రములను నివసించుటకుఁ బరివ్రాజకులకును, సాధువులకును, సన్న్యాసులకును దగిన ప్రశాంతములగు గృహములును మంటపములును నిర్మింపఁబడియున్నట్లు స్పష్టపడుచున్నది. ఇందువలన జనసామాన్యమునకంతకును జ్ఞానాసక్తి, మతప్రవృత్తి, సాధుభక్తి మొదలగునవి యుత్తరోత్తరాభివృద్ధినందుట కవకాశము కలిగియుండెను. ఈ కారణములఁబట్టి యాకాలపుఁబ్రజలు క్షేమముగా నుండిరనియు, విద్యావంతులై యుండిరనియుఁ జెప్పుట కెంత మాత్రమును సందేహము లేదు.

ఇరువదియేడవ ప్రకరణము

ప్రజావస్థ

భారతవర్షము చిరకాలమునుండి విశేషించి పల్లెలే ప్రధానముగాఁ గలదేశము. ఇప్పటిబ్రిటిషు భారతవర్షమున నెన్ని నగరములు, నుపనగరములు గలిగి నాగరికసంఖ్యా యతిశయించి యున్నను జాలభాగము పల్లెలుగానుండుటయే కాక జనసంఘమునం దధికాంశజనులు పల్లెలయందే యున్నారు. అశోకుని రాజ్యకాలమునఁ బల్లీసమాజమే ప్రధానముగా నుండెను పల్లెలయందలి శ్యామలశోభామధ్యమున నన్నవస్త్రములకును జలమునకును బాధలేకుండ నాఁకలిదప్పికలనుమాట యెఱుంగక శీతాతపబాధలకు లోఁబడక స్వస్థచిత్తులై యారోగ్యవంతులై ప్రజలెల్లరును దమతమకష్టసుఖంబుల ననుభవించుచుఁ గాలము గడుపుకొనుచుండిరి. మాటిమాటికిని వారు తమలోఁదాము కలహించి రాజద్వారమునకుఁ దగవులకై పోవుటలేదు. పల్లెటూరివారందఱును దామెన్నుకొనిన యొక పెద్దమనుష్యుని మూలమునఁ దమ తగవులను దీర్చుకొనుచుండిరి. గ్రామమునందలి ప్రజలందఱును దమచిన్నపెద్దతగవుల నాపెద్దకే నివేదించుచుండిరి. ప్రజలందఱును సంఘమునకు భయపడుచుండిరి. దేశము

నందలి మతధర్మముల వారెన్నఁడునుల్లంఘించుట లేదు. వారు సామాజికనీతిపద్ధతులకు విరుద్ధముగ సంచరించుట కెంత మాత్రము నిష్టపడెడువారు కారు. ఈ సర్వవిషయములయం దును సమాజశాసనము లుండెను.

"ధనము" అన్నంతమాత్రమున నిప్పుడు నోటు, కంపెనీ పత్రము, మొహరీ, రూపాయ, వజ్రము, ముత్యము, బంగారము, వెండి, మొదలగునవి మనకు జ్ఞప్తికి వచ్చును. ఇప్పుడు రైలు స్టీమరు మొదలగువాని సాహాయ్యమున సరకులను దేశవిదేశములకుఁ దీసికొనిపోవుటకు సౌకర్యము లున్నవి. బ్యాంకి నోటు, చీటీ, హుండీ, బంగారము, రూపాయలు మొదలగువాని ప్రచారమువలనఁ గ్రయవిక్రయములకు విశేషముగ సదుపాయములున్నవి. వర్తకప్రచారము కూడ విచ్చలవిడిగ జరుగుచున్నది. పూర్వకాలమునందుఁ గృషికుఁడు తనయాహారపదార్థములను మాత్రము విక్రయింపక కేవలము ప్రత్తి, నార మొదలగువానిని మాత్రము విక్రయించుచుండెడివాఁడు. అతనికి వానిమూలముననే విశేష మూల్యము లభియించుచుండెడిది. ఇట్టి విశేష వ్యాపారము వలననే యనేకులు ధనవంతులగుచుండిరి. ఇప్పుడు వర్తకమునందుఁ గ్రయవిక్రయములకు సదుపాయములుండుటచే వర్తకులును కృషికులకంటెను ధనికులగుచుండిరి. ఈ కారణముచే ధనము పల్లెలయందేమి, నగరములయందేమి కొంతమందియొద్ద మాత్రమే నిలువఁబడిపోవుచుండెను.

అశోకుని కాలమందుమాత్ర మిట్టి క్రయవిక్రయ వ్యాపారము దేశవిదేశములయందు జరుపుకొనుటకు సౌకర్యములు లేవు. కేవలము పల్లెలయందు ధనవంతులు లేనే లేరు. ఆకాలమునఁ గేవలము ధనికుఁడును లేఁడు, దరిద్రుఁడును లేఁడు. గృహస్థులు గోధనమునే మహాధనముగఁ జూచుకొనుచుండెడివారు. ప్రతి గ్రామమునందును వ్యవసాయము చేయుట కున్నంత భూమితో సమానముగ గోభూమి కూడ నుండెడిది. పల్లెలయందుఁ బశువులులేని గృహస్థు లెవ్వరును లేరు. సామాన్య కృషికునకైనను కూలిపనిచేయుట యవమానకరముగ నుండెడిది. ఆకాలమునఁ బల్లెలయందు ఋణము లేనివాఁడును, దేశాంతరమునకుఁబోనివాఁడును శాకాన్నభోజియును సుఖజీవనులుగఁ బరిగణింపఁబడుచుండెడివారు.

చరిత్రమునం దశోకయుగమున స్థాపత్యశిల్పరచన విశేషముగ నున్నట్లు కాఁవచ్చుచున్నది. అప్పటి స్తూపములును, స్తంభములును, సౌధములును గూడ నిప్పుడు భగ్నములై యున్నవి. ఆ భగ్నావశేషములం గాంచుటచేతనే మనకు మహాశ్చర్యము కలుగుచున్నది. వీనినిబట్టియు, నింకను నగపడుచున్న చిత్రములంబట్టియు, నశోకుని రాజ్యమునందు నగరములలో సుధాధవళితంబు లగు సుందరసౌధములు విశేషముగ నున్నవని చెప్పుట కెంతమాత్రమును సంశయము లేదు. అప్పుడు నగరములయం దేడంతస్తుల మేడలు కూడ నున్నట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. నగరములయందు విలాస

విభ్రమములకుఁ గూడ నభావము లేదు. నాగరికజనులలో సామాజికశాసన మెంతవఱకుఁ బ్రాబల్యమును వహించి యుండెనో బాగుగఁ దెలియవచ్చుట లేదు. కాని మానవ ప్రకృతులనుబట్టి యాలోచింపఁగా నప్పటి పల్లెలయందలివారి కంటె నగరవాస్తవ్యుల స్థితి సర్వవిధముల మించియే యుండవలయునని తోఁచుచున్నది. ఇప్పటి నగర స్వాస్థ్యసౌకర్యములు మ్యునిసిపాలిటీవారిచేతులయం దున్నట్లె యప్పటి నగరశాసనము కూడ నిర్దిష్టసంఖ్యాకు లగు ప్రజలహస్తములయం దుండెను. ముప్పదిమంది పెద్దమనుష్యులతో నట్టి సభ యేర్పరుపఁబడియుండెడిది. వీరిలో నైదైదుగురిని తీసి యాఱు శాఖా సమితులుగా విభజింపఁబడుచుండెను. ఈ సమితులన్నియును వేఱువేఱుగ నగరమునందలి వేఱువేఱు భాగముల కార్యములఁ దీర్చుచుండెను. శిల్పము, వాణిజ్యము మొదలగు సకలకార్యములు నీసమితుల మూలముననే ప్రచారితము లగుచుండెను. సరకుల యెగుమతి దిగుమతులు, పన్నులు, కొలతలు, తూనికలు మొదలగువాని లెక్కలును, గృహములు, జననములు, మరణములు మొదలగువాని లెక్కలును, విదేశీయులనివాసములు, వారిస్థితిగతులు మొదలగువాని లెక్కలు, వైద్యశాలాస్థాపనములు, ప్రచారములు మొదలగువాని విషయమున నెల్లవిధముల ననుకూలము లగు నేర్పాటులు గావింపఁబడియుండెను.

పల్లెలయందును నగరములయందును నశోకుని ధర్మశాసనమున నెట్టికష్టములును లేక జనులు సుఖముగ నివసించుచుండిరి. అశోకుఁడు తన యైహికాముష్మిక సుఖాభివృద్ధికై కావలసిన కార్యముల నన్నిటిని సంపూర్ణముగఁ గావించెను. ఆతఁడు రాజనామమునకుఁ దగియుండెను. ప్రజారంజనమే యాతని పరమధర్మము. ఆతఁడు ప్రజలను బిడ్డలవలెఁ బాలించుచుండెను. ఇట్టిసద్గుణములచే నశోకుఁడు రఘుమహారాజుతో సమానుఁడని చెప్పుట కెంతయుఁ దగియుండెను.

* * *

"సపితాపితరసాం కేవలంజన్మహేతవః"

ప్రజావత్సలుఁ డగుప్రభువే ధన్యుఁడు. అట్టిరాజుచేఁ బరిపాలింపఁబడు దేశమే పుణ్యమయమైనది. అట్టిరాజును సేవించుచు నాతనిదేశమున వసియించుచున్న ప్రజల సౌభాగ్యమే భాగ్యము.

ఇరువది యెనిమిదవ ప్రకరణము

శాసన ప్రణాళి

అశోక సార్వభౌముని శాసన ప్రణాళిక యతిసుందరమైనది. ఆతని విశాలసామ్రాజ్యమున వివిధప్రదేశములయందు వివిధరీతుల శాసనము లుపయోగపడుచుండెను.

ప్రత్యేకప్రదేశములయం దొక్కొక్క రాజప్రతినిధి శాసించుచుండెను. రాజకుమారులుగాని రాజబంధులుగాని, యోగ్యపురుషులుగాని యాయాప్రదేశముల శాసనకర్తలగుచుండిరి.

ప్రాదేశికశాసన కర్తల యధీనమున నొకయధికారి యుండి యిట్టికార్యములఁ జేయుచుండు. ఆయుద్యోగ మిప్పటికమీషనరుల యుద్యోగమువంటిది. ఆయుద్యోగికి రాజూకుఁడని పేరు-అట్టి రాజూకుని చేతిక్రింద "ప్రాదేశికుఁడు" కార్యముల నిర్వహించుచుండును. ఆయుద్యోగ మిప్పటిజిల్లా మేజస్ట్రేటు పదవివంటిది. ప్రాదేశికులక్రింద "యుక్తుఁడు" "ఉపయుక్తుఁడు" అనునుద్యోగులుందురు. మిగిలిన యుద్యోగులు యథాయోగ్యముగ లెక్కలవిషయమునను గచేరి వ్యవహారములయందును నియోగింపఁబడుచుందురు. అప్పటి చిల్లరయుద్యోగులకు లేఖకులని పేరు. రాజధానియందలి యెల్లలెక్కలను దెలియఁబరచుట కిప్పటి "సెక్రిటరీయేట్" వలె నొకగొప్పకచేరి యున్నది.

"రాజానశ్చారచక్షుషః" అనుమాట మనదేశమున మిగులవాడుకలో నున్నది. అట్టిగుప్తచారులశోకుని రాజ్యమునందుఁగూడ నున్నారు. అందుఁ బ్రధానగూఢచారులకు "ప్రతివేదకు" లనిపేరు. వారెల్లప్పుడును జండికాలయము మొదలు వేశ్యాలయమువఱకును గుప్తచరులై యుందురు.

ఉన్నతస్థితి యందున్న వేశ్యాగణముకూడ వార్తాసంగ్రహణమునఁ బనిచేయుచుండెను. రాజ్యశాసనము కొఱకును, రాజునకును, రాజ్యమునకును విపక్షులగువారిని నిగ్రహించుటకును, ప్రజాధర్మమును నీతిని బరిపాలించుచు వారియున్నతికిఁ దగుపద్ధతుల నాలోచించుటకును దగినకట్టుదిట్టములు చేయఁబడి యుండెను. క్రీస్తురాజ్యమునం దన్యాన్యవిభాగములనడుమ మతమొక్కరీతినే యెల్లవ్యాపించియున్నదియో యశోకుని రాజ్యమునందుఁగూడ నట్లే వ్యాపించి యుండెను. ఇట్టి మతవిభాగ కార్యములను గూర్చి తెలిసికొనఁదలఁచినచో "ధర్మమహామాత్రు" డనుపేరుగల మతప్రవర్తకుని యుల్లేఖనములను జదువవలయును.

మహారాజగు ధర్మాశోకుని రాజ్యమున యుద్ధవిగ్రహములు లేవు. కాని యాతనిసైన్యవిభాగముమాత్ర మతిప్రబలమైయుండెను. ఆతఁడు నగరశాసన విషయంబునం జేసినయుద్యోగ విభాగమువలెనే సైన్యశాసనవిషయంబునఁ గూడ నాఱుశాఖలుగా విభజించెను. అతని బలవిభాగమున నౌకాసేన. పదాతిసేన, అశ్వసేన, రథసేన, గజసేన మొదలగు నాఱుశాఖలు కలవు. వీనిమూలమున రణసామగ్రులను బంపుట, రససంగ్రహణము, వస్తుసంచయ ప్రేషణము మొదలగు కార్యములు నిర్వహింపఁబడుచుండెను. రాజ్యమునందలి యంతర్ద్రోహముల నడఁగించుటకేమి, బహిశ్శత్రువులా

మింపకుండ రాజ్యమును గాపాడుటకేమి మహారాజగు నశోకుఁడు తనబలమును విభాగించి యాశాఖలమూలమున సర్వసంరక్షణమునకును సనుపాయములఁ గావించియుండెను.

సకలవిషయములను బాగుగ విమర్శించిచూడఁగా మహారాజగు నశోకునికాలమున రాజ్యశాసనపద్ధతు లన్నియు నా కాలమునకు సర్వవిధముల నుపయోగకరములై సర్వసంపూర్ణములై యుండెను.

ఇరువది తొమ్మిదవ ప్రకరణము

ధర్మ మంగళము

అశోకసార్వభౌముని కాలమున బౌద్ధమతము రాజునకును బ్రజలకును గూడఁ బరమాదరణీయముగా నుండెను. రాజునకును బ్రజలకును గూడ నొక్కటే మతమగుటవలన రాజునకును, బ్రజలకును, మతమునకును గూడ సర్వశ్రేయములును లభింపఁగలవు. అశోకునిరాజ్యమున నట్టి భాగ్యము లభియించినది. అశోకుఁడు తన ప్రజలయైహికసుఖ సమృద్ధుల కొఱ కెంతవఱకుఁ బ్రయత్నించి పనిచేసినదియు నిదివఱకే విశేషించి చెప్పియున్నాము. కాని యశోకుఁడు తన ప్రజలందఱు నైహిక సుఖసంపన్నులై యుండిరన్నంతమాత్రమున

దృప్తివహించి యుండలేదు. ఆతఁడు తన ప్రజలయాముష్మికసుఖంబునకై యుపయోగపడు ధర్మము, నీతి మొదలగు వాని రక్షణమునకై కావలసిన కార్యముల నన్నిటిని జేసెను. ఆతఁడు తన ప్రజలలో బౌద్ధధర్మానుష్ఠాన మెంత నియమముగ నడచుచున్నదో పరీక్షించుటకు ధర్మోద్యోగులను గొందఱను నియోగించియుండెను. యూరపుఖండమునందలి క్రైస్తవరాజ్యములలో మతప్రవర్తనమునకై ప్రత్యేక కార్యనిర్వాహకులు నియమింపఁబడియుందురు. ఇంగ్లీషు రాజ్యమునం దట్టివానికై ఆర్చిబిషప్, చ్యాపలేన్ మొదలగువా రున్నట్లు మనకుఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఇట్టివారు గూడ రాజ్యపాలనోద్యోగవిభాగములయం దొకతరగతి విభాగోద్యోగులై యున్నారు. వీరు క్రీస్తుప్రజలలోని మతాచారముల యనుష్ఠానములం గూర్చి విచారణచేయుచుందురు. మహారాజగు నశోకుని రాజ్యమునందు గూడ నిట్టి యేర్పాటులున్నవి. ధర్మ మహామాత్రుఁడు స్త్రైర్య మహామాత్రుఁడు, కర్మికుఁడు మొదలగు కర్మచారుల వ్రాఁతలనుబట్టి యిప్పటికిని ధర్మాశోకుని రాజ్యపాలనేతిహాసమును మనము సంపూర్ణముగ గ్రహింపవచ్చును.

బౌద్ధధర్మమున జాతిభేదము లేకుండుటచే సర్వదేశములయందును, సర్వజనులయందు నీమతము వ్యాపించుట కవకాశము కలిగెను. మహారాజగు నశోకుఁడు బుద్ధదేవుని ధర్మమును నాతని శాంత్యుపదేశములను సర్వత్ర వ్యాపింప

జేయుటకై నానాదేశములకు బుద్ధమతప్రచారకులను బంపించుచుండెను. ఏయేదేశముల కెవ్వరెవ్వరు మతప్రచారార్థము పంపఁబడిరో యావిషయ మీ క్రిందిపట్టికలో వివరింపబడి యున్నది;

(1) కాశ్మీరము, గాంధారము—మజ్ఝన్తికుఁడు.
(2) మహిషమండలము— మహాదేవుఁడు.
(3) వనవాసి— రక్షితుఁడు.
(4) అపరాంత— ధర్మరక్షితుఁడు.
(5) మహారాష్ట్ర— మహాధర్మరక్షితుఁడు.
(6) యవనలోక—(గ్రీసు) మహారక్షితుఁడు.
(7) హిమవంత— మజ్ఝిమ మధురభినారుఁడు, మహాదేవుఁడు, మాలవదేవుఁడు.
(8) సువర్ణభూమి— సేనుఁడు, ఉత్తరుఁడు.
(9) సింహళ— మహేంద్రుఁడు; సంఘమిత్ర.

ఈ పట్టికం జూచినచో నశోకసార్వభౌముని ప్రభావ మెంతవఱకు వ్యాపించినదియుఁ దెలియఁగలదు. గాంధార (కాందహార) మప్పు డాతని రాజ్యమునఁకు జేరియుండెను. అంతదూరమునందున్న గాంధారమును గూడ నతిక్రమించి యాతని మతప్రచారకులు యవన (గ్రీస్) దేశము గూడఁ బోయియుండిరి. మఱియు దక్షిణసముద్రమునుదాఁటి సింహళమున మహేంద్రుఁడును, నాతని సోదరియగు సంఘమిత్ర

యును మతప్రచారము గావించియుండిరి. మహారాజగు నశోకుఁ డెట్టిశ్రద్ధతోఁ బ్రయత్నించి బౌద్ధమత ప్రచారమును గావించియుండెనో యట్టి పూనికతో భారతవర్షమునం దేరాజును నెట్టిమతమును బ్రచారితము గావించియుండలేదు. మత పవిత్రతాసంరక్షణకొఱకు, మతప్రచారముకొఱకు మత స్థిరత్వముకొఱకు సర్వవిధములఁ బ్రయత్నించుటచేఁ బ్రియదర్శనుఁడగు నశోకునినామము సర్వజగచ్చరిత్రమునందును జిరసముజ్జ్వలితమై విలసిల్లుచున్నది.

ముప్పదియవ ప్రకరణము

భూతదయ

అహింసయే పరమధర్మమనుమాట యశోకుఁడు పుట్టుటకుపూర్వము చాలఁగాలము క్రిందటినుండియే భారతవర్షమునఁ బ్రచారమునం దున్నది. అయినను వేదసహిత యజ్ఞయాగాదుల యందును, దేవతామహోత్సవముల యందును లెక్కలేనన్ని జీవములు హింసింపఁబడుచునే యుండెను. మానవభోజనాదులయం దంతకంటెను నధికముగ జీవహింస లగుచుండెను. భగవానుఁడగు బుద్ధదేవుఁడును, తీర్థఙ్కర మహావీరస్వామియును జేసిన యమోఘ

ప్రయత్నములవలన నట్టి జీవహింసలు చాలవఱకుఁ దగ్గిపోయెను. అహింసయే పరమధర్మమనుమాట వారి మాతమునందే సర్వసామాన్యముగ నందఱకును బోధపడియెను. ఆ కాలమునుండియే జీవహింస తగ్గుట కారంభమయ్యెను. ఎట్టిజీవికైన నెట్టి యనిష్టమునైనఁ జేయకుండుట యహింస యనియు, సర్వజీవులను బ్రేమించుచు సర్వజీవులకును హితసాధనములం గావించుట సర్వభూతదయయనియు సర్వసాధారణముగఁ దెలిసిపోయెను.

మహారాజగు నశోకుఁడు సర్వభూతముల క్షేమము కొఱకును గావించిన యేర్పాటులను గూర్చి పరిశీలించినచో "అహింస" "భూతదయ" అనువాని విభేదము స్పష్టముగ బోధపడఁగలదు. ప్రజారంజనము చేయువాఁడే రాజు; ప్రజారంజనము చేయుటయే రాజత్వమునకు ముఖ్యోద్దేశము. ఈ పద్ధతియం దశోకసార్వభౌముఁడు సర్వవిధముల నాదర్శప్రభుఁడై యుండెను. ప్రజారంజనమునకై యాతఁడు చేయని కార్య మేదియును లేదు. ప్రజారంజనము చేయుట మాత్రముచే నాతఁడు నిశ్చింతుఁడై యుండలేదు. అతని ప్రేమామృత పవిత్రప్రవాహము పశుపక్షికీటపతంగ పర్యంతమును ప్రవహించియుండెను; అవికూడ నాతని ప్రేమరాజ్యమునఁ బ్రజలైయుండెను! వానిని రక్షించుటయు, రంజించుటయు గూడ నవశ్యకర్తవ్యమే యని యాలోచించి ప్రేమాశోక

సార్వభౌముఁ డీవిషయమునఁగూడఁ దన రాజ్యమునం దనేకవిధములగు శాసనములను ప్రకటించియుండెను. అట్టి శాసనములలోఁ గొన్నిటినిమాత్ర మీ క్రింద లిఖించుచున్నాము.

"ఇంతటినుండి నారాజ్యమునందెచ్చటను నీ క్రిందిజీవులను హింసింపఁగూడదు—చిలుక, గోరవంక, చక్రవాకము, రాజహంస, గింజల నేరికొనితిను పక్షులు—పికిలిపిట్ట, కూర్మము, శంకరమత్స్యము, వానరము, ఆబోతు, ఖడ్గమృగము, పావురము, గువ్వ, పిచ్చుక, ఆఁడుమేఁక, ఆఁడుపంది, గర్భిణి, దుగ్ధవతిగాడిద, గుఱ్ఱము, గోవు—మొదలగునవి" అశోకుని శాసనములను బట్టిచూడఁగా నాషాఢపూర్ణిమ మొదలు కార్తిక పూర్ణిమ వఱకును, మఱియు నితరమాసములయందలి విశేష నిర్దిష్టదినములయందును, మత్స్యవధయు, మత్స్యవిక్రయమునుగూడ నిషిద్ధములైయుండెను. ఇట్లునిషేధించి శాసించుటచేఁగూడ నాతఁడు తృప్తుఁడై యుండలేదు. జీవజంతువులు నివసించుటకును జీవించుటకునుగూడ ననేక ఫలవృక్షములు గల తోఁటలనుగూడ నిర్మించెను. దేశమునం దంతటను చికిత్సాలయములఁ గట్టించెను. రెండువేల సంవత్సరములకుఁ దరువాత నిప్పుడు మనము జీవక్లేశనివారిణీ సభలనుస్థాపించి యప్పుడప్పుడు పశుపక్షిమత్స్యాదులను హింసించుట దోషమని నిషేధించుచు నచ్చటచ్చటఁ బశుచికిత్సాలయములను స్థాపించుటచేతమాత్రమే మనము నాగరకులమనియు గౌరవాన్వితులమనియు భావించుకొనుచున్నాము! కాని యశోకుని

చరిత్రమును బఠించినచో నెంతయో పూర్వకాలమునందే మన భారతవర్షమునం దిట్టిసౌకర్యములు విశేషించి విధాయకాచరణమునందుండె నని బోధపడఁగలదు—అప్పుడు మన హృదయము శ్రద్ధాప్రశంసావిస్మయపరిపూర్ణము కాఁగలదు!

ముప్పది యొకటవ ప్రకరణము

ఆత్మమంగళము

ప్రియదర్శనుఁడగు నశోకుఁడు తన విశాలరాజ్యమునందలి శాంతికొఱకును, నందలియసంఖ్యాక ప్రజాగణహిత సాధనముకొఱకును, భగవాను డగుబుద్ధదేవుని శాంతిమత ప్రచారముకొఱకును పశుపక్షి కీటాదిసర్వప్రాణి సంరక్షణముకొఱకును దనజీవితమునంతను వినియోగించి యథానుకూలములగు నేర్పాటులను గావించియుండెను. ఇట్టి సకలసత్కార్యములను శ్రద్ధతోఁగావించుచున్న యాతనికిఁ గ్రమముగ వార్ధక్యము తటస్థించెను. పరమేశ్వరుని విచిత్రవిధానములచే జీవితకాలమునందలి సంధ్యాసమయము శాంతిమయయిగా నుండునదృష్ట మెవ్వరికోగాని లభింపదు. పుణ్యశ్లోకుఁ డగునశోకుఁడుకూడ నీకఠోరనియమము నతిక్రమింపఁ జాలకపోయెను.

మహారాజగు నశోకునకు రాణులు చాలమంది యుండిరి. అందఱిలోనను ''తిష్యరక్షిత'' యనురాణి యాతని జీవితమునందలి నానా దుఃఖములకును గారణభూతురా లయ్యెను. ఆమె తంత్రమువలననే యువరాజగు కుణాలుఁడంధుఁడయ్యెను. తిష్యరక్షిత కుటిలహృదయము, దుశ్చరిత్రయునై యుండెను. రాజాంతఃపురము నిట్టికాలసర్పిణియు, రాజ్యమున కిట్టి యంధుఁడగు భావిమహారాజును దటస్థించుటచే నప్పటి యాతనిహృదయభావ మెట్లుండునో యూహించుకొన్నచో సులభముగనే బోధపడఁగలదు! ఇట్టి సమయమునందే యాతని ప్రియసహోదరుఁడగు వీతాశోకుఁడు కాలవశముచే నొక యాభీరునిచేతులలోఁబడి మరణించెను. ఇట్టి యనివార్యసంఘటనములచే మహారాజగు నశోకుఁడు విషణ్ణుఁడైపోయెను. అందుచే నాతనికి సంసారమున విరక్తికలిగెను. అంతటినుండి యాతఁడు రాజర్షివలె సంసారబంధమును ద్రెంచుకొని కాలయాపనము గావించుచుండెను. కుణాలు నియభావనీదుర్దశచే నాతని పౌత్రుఁడగు సంపాది రాజ్యమునకు యువరాజయ్యెను. అప్పుడు ప్రియదర్శియగు నశోకుఁడు నామమాత్రమున రాజై యుండెను. యువరాజగు సంపాది మంత్రి మొదలగు రాజోద్యోగులపైఁ దన యధికారముం జూపుచు రాజ్యమంతయుఁ దానే పాలించుచుండెను. అశోకమహారాజు ధర్మచింతచే ధర్మకర్మములతోడను బుణ్యప్రసంగములతోడను గాలక్షేపము చేసికొనుచుండెను.

ఒకనాఁ డశోకసార్వభౌముఁ డుపగుప్తునివలన నఖిల ధర్మముల నాలకించుచు "మహాత్మా! భగవానుఁడగు బుద్ధదేవుని మతాభివృద్ధికొఱకై యే పుణ్యాత్ముఁడు విశేష ధనమును దానముచేసియుండెనో సెలవీయవలయును" అని ప్రశ్నించెను. అందుపై నుపగుప్తుఁడు "మహారాజా! శ్రావస్తీనగరవాసి యగు ననాథపిండుఁడగు శ్రేష్ఠియొక్కఁడే యా విషయమున నందఱకంటెను విశేషముగ ద్రవ్యదానము జేసియున్నాఁడు" అని చెప్పుచు నాతఁడు చేసిన దానమున నన్నిటను విస్పష్టముగ వివరించెను. ఆ మాటలు విని యశోకుఁడు "నే నా విషయమున నూఱుకోట్ల సువర్ణముద్రల దానముచేయుదును; ఇంతకుఁబూర్వమే తొంబదియాఱుకోట్ల ముద్రలను వినియోగించితిని. ఇఁకఁ దక్కిన నాలుగుకోట్ల ముద్రలనుగూడ వెచ్చించెదను" అని చెప్పి యంతటి నుండి యశోకుఁడు ప్రతిదినమును దన యాహారాంతమునఁ దన స్వర్ణభోజన పాత్రమును బౌద్ధసంఘమునకుఁ బంపి వైచుచుండెను. ఇంతియగాక యనేకవిధముల దానములనుగావించుచుండెను. క్రమముగ నీసంగతి యువరాజునకును కర్ణగోచర మయ్యెను. ఈవిధముగ మహారాజు దానముచేయుచుండినచో రాజకోశ మచిరకాలములోనే శూన్యము కాఁగలదనియాతఁ డూహించుకొనియెను. పిమ్మట నాతఁడు మహారాజునకు స్వర్ణభోజనపాత్రను బంపుట మాన్పించి రౌప్యపాత్రను బంపున ట్లాజ్ఞాపించెను; తుద కదియును లేకుండఁ జేసెను. ఆ

సంగతి యంతయును సంపూర్ణముగ గ్రహించి సార్వభౌముఁడగు నశోకుఁడు మర్మాహతుఁ డయ్యెను.

ఒకనాఁడు మహారాజు ప్రేమాశోకుఁడు విషణ్ణభావముతోఁ గూర్చుండిఁయుండగాఁ మంత్రియగు రాధాగుప్తుఁడు వచ్చి యాతని యవస్థంజూచి కృతాంజలియై 'మహారాజా! ఈ విధముగ విచారాయత్తులై యుంటి రేల?' అని ప్రశ్నించెను. అందుపై మహారాజు రాధాగుప్తా! నాకు గోశముపై నధికారము లేదు. ఈ విశాలరాజ్యమునకు రాజరాజేశ్వరుఁడ నయి యున్నను నా కొక్క కాసునకు గతిలేకుండఁ బోయినది! నా కోరిక తీరినది కాదు! నేను బౌద్ధసంఘమున కీయ దలఁచిన శతకోటి స్వర్ణముద్రలను నీయఁజాలకపోతిని—వ్యర్థుఁడనై నే నిప్పు డేమిచేయగలను? ఋణవిముక్తుఁడ నగుటకు సాధన మేమున్నది? ఇదిగో! నా యొద్ద నొక్క యుసిరికకాయమాత్ర మున్నది! మంత్రిశేఖరా! నీ వీయామలకమును దీసికొనిపోయి కుక్కుటారామమునందున్న బౌద్ధసంఘమున కర్పింపుము! అచ్చట నున్న పూజ్యులగు మహాత్ముల కందఱకు నిదియే యశోకుని తుదిదానమని నివేదింపుము? అందఱును దయతో దీనిని బరిగ్రహించి సమముగ విభజించుకొనవలయునని నేను ప్రార్థించినట్లు వారితో మనవి చేయుము!" అని చెప్పెను.

ఇట్లు చెప్పి మంత్రి కాయామలకము నిచ్చుచు నశోక సార్వభౌముఁ డొక దానశాసనమును వ్రాయించెను. మహా

రాజగు నశోకుఁ డీదానపత్రమున సముద్రమేఖలావలయితం బగు నాతని విశాలరాజ్యమంతయును బౌద్ధసంఘమునకు దానముచేసి వైచెను. ఆ సమయమునందే యాతఁడు తన యాత్మమంగళమునకై యీ విధముగఁ బ్రార్థించెను.

"నే నిప్పుడు నా రాజకోశముకాక తక్కిన రత్న రత్నాకర విశోభిత విశాలరాజ్యమంతయును భగవానుఁడగు బుద్ధదేవుని భక్తసంఘమునకు దానము చేసివైచితిని— ఈ దానమునకుఁ బ్రతిఫలముగ నే నెట్టిసుఖమును గోరుకొనుటలేదు—ఇంద్రాధిపత్యము నభిలషింపలేదు. బ్రహ్మలోకమును వాంఛింపలేదు. ఇవి యన్నియును నలినీదళ గతజల చంచలములు! క్షణభంగురములు! చిత్తపరిశుద్ధిం గోరి దృఢవిశ్వాసము — నభిలషించి ఆత్మసంయమలాభమును వాంఛించి నేనీదానముం గావించితిని—ఇదియే నా యాత్మమంగళము!"

ఇట్టిప్రార్థనమును బ్రకటించి యశోకసార్వభౌముఁ డాతని సర్వస్వమును ద్యజించివైచెను. ఆ ముహూర్తమునందే యాతఁడు తిరోహితుఁడై పోయెను.

వందనము

అనంతసాగరపక్షమున సంపూర్ణజ్యోతిర్మయ సూర్యమండలముం బోలి యనంతకాల సముద్రమున మహిమా

న్వితమహారాజ సార్వభౌముఁడగు నశోకుఁ డంతర్హితుఁడై పోయెను. మహాపురుషు లందఱికంటెను మహాపురుషుఁడు!

రెండువేల సంవత్సరములు గడచిపోయినవి. కాల ప్రవాహమునం దెన్నియో కీర్తిచిత్రములు భగ్నములై పోయినవి— తేలిపోయినవి. ఓ మహారాజా! ఓ భారత గౌరవమూర్తీ! నీ కీర్తిచిత్రములుమాత్ర మెన్ని నాశనములై పోలేదు! కాని యశరీరిణియగు వాణికిమాత్రము నాశనము లేదు! ఓ సార్వభౌమా! ధర్మాశోకా! నీ విశాలకీర్తికీర్తనములను నీ విశాల రాజ్యసుఖశాసన కథా ప్రతిధ్వనులలో మే మిప్పటికిని వినుచునే యున్నారము! పరమపావన శోభాభాసమానంబగు నీ పాటలీపుత్రమిప్పు డెక్కడ నున్నది? నయనాభిరామంబగు నీ కుక్కుటారామం బిప్పుడేమై పోయినది? ఆ సాంచిస్తూప మగపడదేమి? — ఆ గుహామందిర మేది? కాలతరంగ కఠోరాఘాతములచే నందిప్పుడు కొన్ని లుప్తములై పోయినవి! కొన్ని భగ్నములై పోయినవి! కొన్ని వికృతములై పోయినవి! కాని యంతటి ఘన ప్రతిష్ఠాపనములం గావించిన నీహృదయమునందలి శాశ్వత శుభోద్దేశమును నీ పూర్వకథా భారతీప్రసాదముచే మే మిప్పటికిని మా క్షుద్రకుటీరములయందుండి యాకర్ణించుచు నానంద పులకాంకిత విగ్రహులమై వెంటనే యవనతమస్తకులమై నీరాజ్యలక్ష్మికి సహస్రశత సహస్రాభివాదనములం గావించున్నారము!! ఓ రాజచూడామణీ! నీ ప్రజలయైహికాముష్మిక సుఖసమృద్ధులం గూర్చియు, నీ సర్వసుఖ శాసనములం గూర్చియు, నీదుష్టశిక్షణ శిష్టపరిపాలనతత్పరతం గూర్చియు,

నీరాజ్యసుఖశాంతి స్థాపనములం గూర్చియు, నీ సర్వభూత దయాళుత్వముం గూర్చియు నిప్పటికిని భారతవర్షమునందలి దూరతమగిరి గహ్వరములయందుఁగూడఁ బ్రతిధ్వనులు బయలుదేరుచున్నవి!

ఓ కీర్తిభూషణా! రాజర్షీ! నీవుచేసిన సత్కార్యములకు—బుద్ధదేవుని శాంతిమత ప్రచారమునకు-నీవు చేసిన సౌకర్యములకు సాగరమేఖలా వలయితంబగు సర్వరాజ్య ప్రదానమునకుఁ బ్రతిఫలముగ నీ వెట్టిసుఖమును గోరలేదు-ఇంద్రత్వము కోరలేదు; బ్రహ్మత్వము కోరలేదు; కేవలము స్వధర్మమున దృఢవిశ్వాసమును, జిత్తశుద్ధియు, నాత్మసంయమనమునుమాత్రమే నీవు కోరుకొంటివి. పరమేశ్వరానుగ్రహమున నీవాంఛితము సంపూర్ణముగ ఫలియించినది!

ఓ రాజర్షీ! జరామరణాతీతంబగు నే లోకమునం దిప్పుడు నీవుంటివో యాలోకమునుండి నీకృపామృత కటాక్షముల నొకసారి నీప్రియభారత వర్షముపైఁ బ్రసరింపఁజేయుము! ఓ శాంతి ప్రియా! నీభారతవర్షము చిరశాంతి సౌభాగ్య విరాజితంబగునట్లుగ నాశీర్వదింపుము!

ఓ ప్రియదర్శనా! నీ పవిత్రచరిత్రము—నీ రాజ్యపాలన చాతుర్యము — నీరాజ్యవిస్తారము, భారతవర్షమునందలి ప్రజలకందఱకును జిరకాల మాదర్శకమై విరాజిల్లుచుండుఁగాక!!
